Adam Olmak Yolunda (I)

Bu çalışmadaki tüm anlatımlar,
Adam Olmak adlı kitabın 2006 tarihli ikinci basımının
revize edilmiş 5. – 15. bölümlerinden oluşmaktadır.
Kitabın 16. – 19. bölümleri ayrı bir başlık altındadır.
Bu yazının devamı olan 20. – 28. bölümler ise ikinci çalışmadadır.

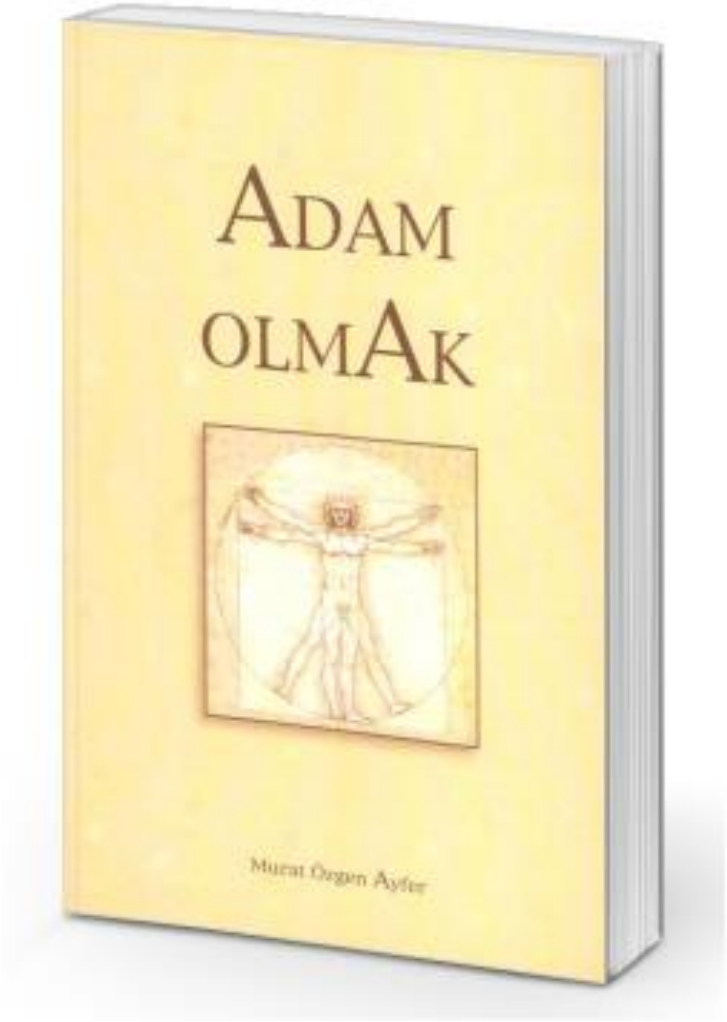

Karamürsel Sepeti Değil

İnsan yaşamı boyunca birtakım arkadaşlar, dostlar edinir. Her biriyle farklı ilişkileri olur. Kimileriyle oyun oynar, kimileriyle geziye çıkar, kimileriyle söyleşide bulunmaktan zevk alır. Onlardan çok şey öğrenir; onlara bir şeyler öğrettiği de olur.

Gerçek dostlar hiçbir çıkar beklemeksizin aralarında sıkı bir iletişim oluşturur, dayanışma kurar. Bunun için çalışmak, uğraşmak gerekmez; kendiliğinden oluşur. Yeter ki gerçekten **"dostluk"** olsun.

Kimileri yaşamında bu bakımdan pek şanslıdır; kimileriyse bu şansı yakalayamaz. Güvenebileceği, dertleşebileceği tek bir dostu bile olmayan birçok insan vardır.

Bu bakımdan ben şanslı olanlardanım. Şans oyunlarında hiç ama hiç kazanamamışımdır. Buna karşılık sahiden de sevdiğim, güvendiğim çok dostum olmuştur. Onlar da beni sevmiş, bana güvenmiştir.

Dostluk dediğin yaşam boyu sürer. Öyle birtakım çıkar çatışmalarıyla, görüş farklılığıyla, uyuşmazlıkla, küsüşmeyle dargınlıkla, bunun gibi daha başka şeylerle sona ermez. Ancak içlerinden birinin bu dünyadan bir daha dönmemek üzere ayrılışı üzerine…

Bu dostlarımdan biri **Rahmi Baba** idi. Sadece benim değil, benim gibi çok kişinin dostuydu. Nitekim kimileri ona "Baba Rahmi" derdi. Onu tanıdığını bildiğim herkesin babası ya da ağabeyi gibiydi; kendisinden büyüklerin bile danışmanı, akıl hocasıydı.

Hem hayli bilgili hem de üstün düzeyde erdemli bir kişiydi. Dostu olsun olmasın herkesin zor ve sıkıntılı anlarında onlar için koşturur, bir şeyler yapmaya çalışırdı. Çevresindekileri kuru öğütlerle değil bilgilendirerek, onları düşündürüp bilinç kazandırarak, çeşitli konuları onlarla tartışarak hatta onları çalışmaya yönlendirerek eğitirdi.

Rahmi, eğitimi bakımından mimardı ama çizim ve tasarımla değil bina inşaatı işiyle uğraşıyordu. Sanırım benden on yaş kadar büyüktü. Yaşça o kadardı ama kafaca, bilgice ve nitelikleri bakımından hele erdemce çok daha büyüktü. Ona birkaç kez *"Rahmi Abi"* diyecek olmuştum; bundan hiç hoşlanmamış, doğrudan sadece adını kullanmamı, birer kardeş gibi senli benli olmamızı istemişti. Bu benim için konulmuş bir ayrıcalık değildi; başkalarıyla da öyleydi.

Bazı zaman sadece ikimiz çeşitli konular üzerinde söyleşir, bazen onun önderliğinde başkalarıyla birlikte toplanıp tartışırdık. Bu bağlamda benim açımdan özellikle Abdürrahim'in yeri çok önemliydi.

Rahmi büyük bir inşaatın proje müdürü yani en üst düzey yöneticisiydi. Yanında değişik branşlarda birçok mühendis ve her türlü eleman çalışıyordu. **Abdürrahim** onun yardımcısıydı. Üçümüzün kafası doğrusu pek uyuşurdu. Sonradan aramıza Rahmi'nin şantiyesinde çalışan üç genç, yeni mezun mühendis katılmıştı ama işte onlar hayli farklı çıkmıştı. Nitekim sonraki anlatımlarımda bu farklılığı siz de sezeceksiniz. Bu bir ayırımcılık değil ama insan her şeyi herkesle konuşamıyor.

Rahmi, bir bilge, filozof, tam bir **"insanlık örneği"** idi.

Onunla bir araya geldiğimizde havadan sudan konuştuğumuz bir gün yoktu. Birbirimize hal hatır sorduktan sonra neden söz etmeye başlarsak başlayalım, iş dönüp dolaşıp mutlaka insanın kafa patlatması, sözlerini düşünerek ve seçerek söylemesi gereken bir konuya saplanırdı. Bir başladık mıydı saatleri devirdiğimiz olurdu.

Ne zaman, nerede, hangi vesileyle tanışmıştık ve birbirimizle içli dışlı oluşumuz nasıl başlamıştı?

Belki biraz uzunca bir öykü olacak ama önce bunu anlatmaya değer.

Ancak anlaşılır olabilmesi için birkaç yıl öncesinden başlamak gerekir.

1960 yılında liseyi bitirmiş, üniversiteye başlamış, ancak hiç de başarılı bir öğrenci olamamış, askere gitmek zorunda kalmıştım. Bu da daha sonra anlatacağım başlı başına bir diğer öyküdür.

1964 yılında yeniden Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne girdim. Öğrencilik bakımından hâlâ uslanmadığım için biraz uzun sürdü; 1969 yılında inşaat mühendisi olabildim. O yıl evlendim. Eşim İngilizce öğretmeniydi. Karayolları Genel Müdürlüğü'nde çalışmaya başlamıştım. Bir yandan da trafik alanında master yapıyordum. O da bitince İstanbul'a taşındık. Eşim daha önce mezun olduğu okulda öğretmenliğe başladı; ben ise Karayolları 1. Bölge Müdürlüğü'nde trafik bölümüne alındım.

Artık aklım başıma gelir gibi olmuştu. Çalışmalarım çok başarılıydı ve beğeniliyordu. Kısa süre içinde bölüm şefliğine atandım.

Yönettiğim bölümün işlerinden biri devlet yolu kenarında kurulacak her türlü yapıya izin ve ruhsat vermekti. Bu konuda bana hayli geniş yetki tanınmıştı. Bunu biraz abartacak olursam şöyle diyebilirim: Bölgemde devlet yolu bitişiğinde yer alacak bir yapı için ben «Olur!» dersem olur «Olmaz!» dersem olmazdı.

Elbette bunun istisnaları vardı. Hani "adalet" kavramının nükteli bir tanımı yapılır; derler ki "Adalet bir örümcek ağına benzer. Küçük böcekler yakalanır ama güçlü olanlar delip geçer." Buna benzer bir biçimde bazı zaman benim *«Olmaz!»* deyip geri çevireceğim bir başvuru, birtakım etkilerle oldurulurdu. Ne yazık ki bizim ülkede işler böyle!

Bölge Müdürümüz Rıdvan Dedeoğlu pek saygın ve deneyimli bir ağabeydi. Ben daha bu göreve atanırken bana birçok öğüt vermiş, yol göstermişti. Ona çok şey borçluyum. Hele şu sözünü hiç unutamam: «İnsanlara güven. Fakat her zaman bir açık kapı bırak. Herkes şaşırabilir ve yoldan çıkarılabilir. Hiç kimsenin dürüstlüğünden yüzde yüz emin olma.»

Bölge müdürünün "Hasan" adında bir emektar odacısı vardı. Aslında ona "odacı" denilemezdi. Biz onu "protokol müdürü" olarak anardık. Müdürün sekreteri de vardı ama onun işi başka "protokol müdürü"nün başkaydı. Özellikle bölge müdürüyle görüşmek isteyen kişiler mutlaka önce protokol müdürünce beğenilmek, elekten geçmek zorundaydı. Sadece uygun gördüğü kişileri müdürle görüştürür, kendince pek uygun olmayanların çaresine bakardı! O da bu konuda yetkilendirilmişti.

Karamürselli Köylüler

Bir gün Hasan yanında köylü kılıklı üç beş kişiyle odama geldi. Müdür beyin bu beyleri dinleyip ilgilenmemi rica ettiğini söyledi.

Bu, alışagelmiş olduğumuz bir parolaydı. Anlamı «Rıdvan Bey gereğini yapsın diyor.» demekti. Başka türlü parolalar da vardı. Bazısı «Bu konu mutlaka çözümlensin.» bazısı «Bu konuyu bir sonuca bağlamadan önce Rıdvan Bey ile görüşmek gerekir.» anlamına gelirdi.

Köylüler Kocaeli'nin ilçesi Karamürsel'den geliyordu. Hepsi de "iş için bir devlet dairesine giden köylü yurttaşlar" gibi giyinmişti. İçlerinden birinin kravatı vardı. Zaten konuşmaları da öncelikle o yapıyordu.

Anlaşıldığına göre doğrudan bölge müdürü ile görüşmek istemişler, Hasan onlara ne hakkında görüşeceklerini sormuştu. Anlatmışlardı. Özetle, varlıklı bir hanım yol kenarındaki arazisini cami yapılmak üzere ölmeden önce köye bağışlamıştı. Muhtar da bunun için ruhsat almak gerektiğini öğrenince, ihtiyar heyetinin kimi üyeleriyle birlikte bölge müdürlüğüne gelmişti.

Hasan konuyu anlayınca, gelenlerin niteliğini de göz önünde tutarak böyle bir konuyu müdürle değil, benimle görüşmeleri gerektiğini söylemişti.

Fakat köylüler boş elle gelmemişti. Bölge müdürüne "hatırı sayılır bir kişi"nin selâmını doğrudan iletmeleri gerektiğini belirtmiş, kim bilir belki de bir kartvizit getirmişlerdi.

Hasan müdüre danışmış, o da çoğu benzer durumda olduğu gibi sadece odasının kapısına çıkıp, onlara benim bu konuyla mutlaka ilgileneceğimi ve gereğini yapacağımı söylemiş, ötesini protokol müdürüne havale etmişti. Kuşkusuz o "hatırı sayılır kişi"ye selâm söylemelerini özenle belirtmeyi de ihmal etmemişti.

Köylüler atlatılmakta olduklarını sezmiş, bunu Hasan'a açıkça söylemiş. Hasan da onlara şöyle demiş: «Hiç üzülmeyin... Müdür Bey sizi Murat Bey'e götürmemi söyledi. Bu işinize gelir. Murat Bey **"şıh oğlu"**dur. Konu cami olunca, akan suları bile durdurur. Size mutlaka yardımcı olur.»

Köylüleri bana getirdiğinde bunları söylememişti. Sonradan anlattı.

Konukları buyur ettim. Birer çay söyledim. Getirdikleri plânı incelediğim zaman cami yaptırmak istedikleri yerin yolun hemen bitişiğinde küçük bir arsa olduğunu gördüm.

O çevrede sık sık trafik kazası oluyor, birçoğu ölümle sonuçlanıyordu. Bunu köylülere anlattım. Biliyorlardı. Kendilerinin de yol üzerinde kazaya kurban gitmiş yakınları olduğu ortaya çıktı. Ben bir yetkili, onlar birer vatandaş olarak dertleştik. Buna bir çare bulunması gerekiyordu.

Onlara burada cami yaptırırlarsa, her öğle namazı saati ertesinde olayların daha da artabileceğini, özellikle Cuma'dan sonra cemaat dağılırken mutlaka bir kaza olacağını söyledim. «İyisi mi siz bu araziyi satın. Biraz daha içeride bir başka yer alıp camiyi orada yapın.» diye bir öneri getirdim. İsteseler de satamayacaklarını, çünkü bunun köye cami yapılmak üzere bağışlandığını söylediler. Arkada bir arsa daha alıp camiyi daha geriye yapma önerimi de uygun bulmadılar; yeterli paraları yoktu.

Onları sevindiremedim ama orada cami yapılmasına izin vermeyeceğime inandılar. Mutsuz oldularsa da kızmadan ayrıldılar.

Ben onları uğurladıktan sonra soluğu Protokol Müdürü Hasan'ın yanında almış, benim kendilerine hiç de yardımcı olmadığımdan yakınmışlar. Hasan da onlara şöyle demiş: «Bakın ben size bir şey söyleyeyim. Murat Bey dini bütün kişidir. Bu işleri de çok iyi bilir. Tarikat ehlidir. Eğer orada cami olmayacağını söylemişse, dediğinin mutlaka bir hikmeti vardır. Biz anlayamayız ama o bilir. İyisi mi siz bu işten vazgeçin.»

Ben nereden ve niçin "şıh oğlu" *(şeyhin oğlu)* oluyordum?... Hele bir de "tarikat ehli" olduğum nereden çıkmıştı?

Bunun da uzun bir öyküsü var. On yıl geriye gitmemiz gerekecek.

Enver'in Başıma Açtığı İş

Lisedeki arkadaşlarımı unutamam. Günümüzde bile onlarla yılda bir kez toplanır, eski günleri anar, sanki o günlere dönmüş gibi çocuklaşırız.

İçlerinden birinin yaşamımdaki yeri özel: Enver ile ilkokulun dördüncü sınıfında buluştuk. Zaman içinde birçok arkadaşımız sınıf değiştirdi ama ikimiz hiç ayrılmadık. Lisenin sonuna kadar aynı sınıfta okuduk, hep yan yana oturduk. Evlerimiz de birbirine pek yakındı. Hatta ailelerimiz taşındı; yine yakın düştük. Yalnızca okulda değil, dışarıda da her gün birlikteydik. Her şeyi paylaşırdık. Hani kimileri için *"İçtikleri su ayrı gitmiyor."* derler ya, işte tam öyleydik.

Yükseköğrenimde önce farklı branşlar seçtik ama sonuç değişmedi. Enver hepimizden uzak, birbiri ardınca iki ayrı üniversite denedi. İkisine de ısınamadı. Sonunda o da mühendis olmak üzere yeniden başlamaya karar verdi ama önce askerliğini yapmayı, bu işten kurtulmayı kafasına takmıştı.

O sırada ben üniversitede sahiden okuyor muydum yoksa tiyatroculuk mu yapıyordum, tartışılır. Çoğu zaman, gündüz gece demeden ya sahnede ya kulisteydim. Notlarım berbattan da kötüydü; durumum çok kritikti. Bu işi kurtarmanın olanağı yoktu; kovulacaktım. Kendi dileğimle ayrılıp, Enver'e uyarak askere gitmenin çok daha iyi olacağını düşündüm.

Enver işlemlerini yaptırmak için askerlik şubesine gidecekti. Benim belgelerimi de aldı. Önce üniversiteden askerlik için her yıl yapılan tecil *(erteleme)* işlemi için gereken belgeyi almış olmama karşın, başarılı olamadığımı ileri sürerek bir de çıkış belgesi istedim. Verdiler ama önceki belgeyi geri almayı unuttular.

Tam o sırada diğer arkadaşlarımdan ikisi kanıma girdi. Marmara Adası'na gidiyorlardı. Beni de kandırıp götürdüler. Orada vur patlasın çal oynasın eğleniyorduk. Oysa ben dönüp askere gidecektim. Beni caydırmak için ellerinden geleni yaptılar. Ben de Enver'e telefon edip askere gitmekten caydığımı, tecil işlemini yaptırmasını söyledim.

Döndüğümde Enver bana iyi(!) haberi verdi. Tecilimi değil, askere gitme işlemini yaptırmıştı. Dediğine göre her iki belgeyi birden almış olduğum fark edilirse başıma iş açılacağından korkmuştu. İkimizin işlemini bir arada yaptırdığından yakın yerlere gideceğimizi sanmıştı. Oysa onun nüfus kaydı Kars'ta, benimki İstanbul'da olduğu için, onu Antalya'ya gönderdiler; ben Van'a düşmüştüm.

O yıllarda lise mezunları, isterlerse "yedek subay öğretmen" niteliğiyle atandıkları bir köye giderek ilkokulda öğretmenlik yapıyor, iki yıl sonra üç ay eğitimden geçip askerlik hizmetlerini tamamlamış oluyordu.

Önce il merkezine gitmek gerekiyordu. Orada herkese hangi köye atandığı bildiriliyordu. Ben de Erciş ilçesinin (Van Gölü'nün kuzeyinde) Kocapınar köyüne atandım.

Şanslı sayılırdım. Kocapınar, o çevreye göre oldukça büyük köydü. Erciş-Ağrı yolunun üzerinde, ilçe merkezine 15 km uzaklıktaydı. Gidip gelmek için kamyon sırtında bir yer bulunamazsa yürünebilirdi bile. Kışın zor hava koşulları dışında, yapayalnız olmaktan korkmayan bir kişi için sıkı bir tempoyla yürününce 3 saat bile sürmezdi.

Okul da çevredeki diğer köylerde olanların iki katıydı ama her sınıf ayrı değildi. Hepsi hepsi iki derslik vardı. Birinci ve ikinci sınıf öğrencileri birlikte, sonraki üç sınıf bir diğer grup olarak okutulurdu. Öteki köylerde ise çocukların tümü tek bir sınıfta toplanırdı.

Okulun bir müdürü olacaktı. O benim gibi "yedek subay öğretmen" yani devekuşu değil, doğrudan mesleği öğretmenlik olan bir kişiydi. Böylece birtakım resmî işlerle uğraşmak zorunda da kalmayacaktım ama köye vardığım zaman henüz gelmemişti. Gecikti de... İki ay kadar okulu benim yönetmem gerekmişti.

***

Bir gün, şimdi anımsayamadığım bir nedenle beni çok kızdırmış olan dördüncü ya da beşinci sınıf öğrencilerinden birini iyice pataklamıştım.

Bu olayın geçtiği gün, öğleden sonra müdürün odasında oturuyordum. Birdenbire oradaki konum nedeniyle yan arkamdaki kapı gümbürdeyerek açıldı. İçeri dalan adam bar bar bağırıyordu:

«Ügretmen, sen nediysen, bizim kıroyi döğiysen?»

Adama şöyle bir baktım. Sert bir şekilde «Çıkşarı!» dedim.

Galiba anlamamıştı. Bağırtıyla lâfını yineliyordu. Ayağa kalktım. Bu kez elimle kapıyı işaret ederek **«Çıkşarı!»** diye bir de ben bağırdım. «Önce kapıyı vur. Ben "gir" deyince gel.»

Çok şaşırdı ama dediğimi yaptı. Dışarı çıkıp kapıyı ardından çekti. Sonra vurdu. Hatta vurunca kapı iyi tutmadığından kendiliğinden açılır gibi oldu da çekip bir kez daha vurdu.

«Gel!» diye seslendim.

Hışımla içeri girip tam karşıma dikildi ve aşağı yukarı aynı lâfı yineledi. Hiç kıpırdamadım. Bu kez bağırmadan ama sert ve kararlı bir tonla «Kasketi çıkar.» dedim.

Hiç kasketi ya da herhangi bir diğer başlığı olmayan, başı açık gezen köylü gördünüz mü?... Yoktur. Kapalı yerde bile baş açılmaz. Bunun tek istisnası devlet dairesidir.

Direndi. Yerimden fırladım. «Bak!» diyerek müdür masasının arkasında asılı duran Atatürk portresini gösterdim. «Sen kimsin? Nerede olduğunu sanıyorsun? Burası devlet makamı. Burada Atatürk'ün huzurundasın. Kasketi çıkar.»

Duraladı. Askerlik yapmıştı hiç kuşkusuz; ne demek istediğimi anlamıştı. Sert bir hareketle, âdeta koparırcasına kasketini çıkarıp eline aldı. Darmadağın kapkara saçlarının tepesi düzgün bir yuvarlıktı. Çünkü oraya hiç çıkmayan o kasket yerleşiyordu.

Yerime oturdum. «Şimdi söyle, ne diyorsun?» dedim. Bunu söylerken, ona bakmıyor, bir başka iş ile oyalanır gibi yapıyordum.

Bu kez sesini bir ton aşağı indirmişti. «Ügretmen, sen büğün bizim kıroyi döğmişen.»

«Eeee!... Ne olmuş?... Bir diyeceğin mi var? Ne yapacan? Sen de beni mi dövecen?... Yoksa öldürecen mi?»

Yanıtlamasına fırsat vermeden ayağa kalktım.

Sağ elimi hızla kalçamın arkasına doğru attım.

İrkildi... Ben tabancayı çıkarırken bir adım geriledi. Şırak diye mermiyi sürdüm. Tabancayı namlusundan tutup ona uzattım. Alnından aşağı sarkmış karmakarışık saçlarının arasından fal taşı gibi açılmış kapkara gözlerle bakıyordu.

Tabancayı, kabzası ondan yana olmak üzere masanın önüne doğru sürdüm. Geri çekildim.

«Haydi al... Makinalı konuş. Bak ben burada duruyorum. Sen daha yakınsın. Alıver hele bakam.»

Ellerini önünde kenetlemiş kasketiyle boğuşuyordu. Sıkıntı içinde kalmış olduğu belliydi. Şakaklarından aşağı bir ter damlasının süzüldüğünü fark ettim. Ne yapacağını, ne diyeceğini bilemiyordu. Korkmuştu.

«Ügretmen... Sen hoş gelmişsen... Meğtebi açmişsen... Sag olasen... Allah senden gani ragzi ola... Kıroleri okutiğsen. Bildikin vardır helbet. Elhamdüllâh goyli senden hoşnittir.» derken tir tir titriyordu. Hem elindeki kasketle boğuşuyor hem gözünü tabancadan ayıramıyordu.

Az iş mi?... Yeni öğretmen namusunu öne sürmüştü.

«Kıroler sene emanet. Gusrimiz var isedir bagişlaysen.» derken başını kaldırıp yüzüme bakabildi. «Emrin bağşimizin üzerinedir. Hele bene misade.» diyerek, bir yandan da öne doğru eğilme hareketleriyle ağır ağır kapıya doğru geriledi. Kendini birdenbire dışarı atıp savuştu.

Tabancayı alıp yerine taktım. Yıllarca tiyatro sahnesinde edinmiş olduğum deneyim işe yaramıştı.

O köyde bir yıl kaldım ama onu bir daha hiç görmedim. O mutlaka beni görmüştür ama herhalde bir kez daha karşılaşmamak için kaçıyordu. Ertesi yıl ise ilçe merkezinde bir başka okula atandım.

Şıh Oğlu

Köylüyle aram pek iyiydi. Sadece Kocapınar'da değil, çevre köylerde de tanınmıştım. Çok gezerdim. Gittiğim her yerde iyi karşılanırdım. Çünkü herkesle söyleşir, şakalaşır, oyun oynar, hem dinler hem onların düzeyine inerek bilmedikleri, duymadıkları şeyleri anlatırdım.

Kocapınar'a yakın köylerden birinde, benim gibi yedek subay öğretmen olan bir arkadaşım vardı: Yılmaz. Soyadını unuttum. Sık sık ona giderdim. Ötesi yürüyerek bir buçuk saat kadar çekerdi.

Yılmaz'ın köyünün halkını ondan daha iyi tanırdım. Kocapınar'da ise onu tanıyan yoktu. O da arada sırada bana gelirdi ama köye hiç inmez, köylüyle konuşmaz, toprak damlı ve tek odalı evimden dışarı çıkmazdı.

Köylüsü Yılmaz'ı bir türlü sevememişti. Oysa öğrendiğimize göre bizden önceki dönemde aynı köyde Erol adlı bir başka yedek subay öğretmen varmış. Köylü onu dilinden düşürmezdi. Erol öğretmeni anlatır da anlatırlardı. Belli ki onu el üstünde tutmuşlardı.

Bunun neden böyle olduğunu çok sonra öğrendim.

Erol öğretmen köye ilk geldiğinde şöyle bir dolaşmış, hiç durmamış, hemen ilçeye dönmüş. Köylü kaçtığını sanmış ama ertesi gün bir sürü malzeme getirmiş, iki teneke dolusu kireç ve uzun saplı bir fırça dahil. Köydeki ilk iş olarak, hiç kimseye danışmadan camiye girip içini dışını bir güzel badanalamış. Sonra da köylüyle birlikte namaza durmuş. Köylünün sofrasına oturup ekmeğini paylaşmış. Okulu bir yana bırak, daha birçok iş yapmış köy için...

Yılmaz köye ilk kez akşam saatlerinde varmış. Köylü çocuklarla ekmek göndermiş. O ise «Ben çarşıdan ekmek getirdim. İstemem.» diyerek köylünün ikramını geri çevirmiş. Böylece daha ilk günden köylünün gönlünü kırmış.

Yapılacak iş değil... Ekmeği al. İstemezsen, beğenmezsen yeme ama geri çevirme. Köylünün yüreğini incitme.

Dolayısıyla Yılmaz'ın köylüsü beni daha çok severdi. Çünkü ben oturup çaylarını içer, ekmeklerini paylaşır, onlarla uzun uzun söyleşirdim. Onlar bana köyü anlatırdı, ben onlara büyük kenti.

Sonraları bu sevgi açıkça belirgin bir saygıya dönüştü. Üstelik aynı sevgi ve saygıyı çevredeki diğer köylerden çoğunda da görüyordum. Hatta askerliğimi bitirdikten beş yıl kadar sonra bir kez daha Erciş'e gidip aynı köyleri dolaştığımda, benim çoktan unutmuş olduğum kişilerin beni hâlâ unutmadığını görmüş, aynı sevgi ve saygıyla karşılanmıştım.

***

Kocapınar'da bir arkadaş edinmiştim: Şâmil. Arkadaş olmuştuk ama ben ona "Şâmil" derken o bana adımla hitap etmez "Ügretmen" derdi. Ben de onu bozmazdım. Ailesinin tarlası olmadığı için rençperlikle geçinirdi. Kışın ise yapacak işi olmadığından sık sık bana damlardı. İlkokulu bitirip de köyde kalmış ender köylülerdendi. Bekârdı. Başlık parasını bir türlü denkleştiremediğinden yakınır ama ilçeye gidip orada iş tutmak istemezdi. O çevrede çayı hep açık yaptıkları için benim demlediğim çayı sert bulurdu. Sanki hiç içmemiş gibi her keresinde «Ügretmen bu nâ ki?» diye sormaktan kendini alamazdı. Biraz satranç bilirdi. Oynardık. Ben ona bildiklerimden bir şeyler aktarırken o da benim birkaç tümce olsun Kürtçe öğrenmeme yardımcı olmuştu.

Bir gün Şâmil'e apansız sordum: «Şâmil, bu köylü bana niçin bu kadar saygı gösteriyor?... İlk geldiğimde hiç de böyle değildi. Ben onlar için ne yaptım ki?»

Hık mık etti. Lâfı geveledi. Pek söylemek hatta bu konuda konuşmak istemedi.

Önce «Ügretmen, sen iyi adamsın. Herkes seni sevmiş.» diye konuyu geçiştirmek istedi.

Direttim. Baktı ki olmuyor, «Ügretmen, sen biliysen. Bize düşmez.» demeye döndü. Üstüne vardım. Çevredeki diğer köylerde de bana karşı olan tavırların değiştiğini, bu işin içinde bir iş olduğunu belirtince baklayı ağzından çıkarmak zorunda kaldı.

Dediğine göre, okuldaki tabanca verme olayını herkes duymuş. Bende mutlaka "bir şey" varmış. Belli etmiyormuşum ama benim gibi adamlar zaten kendini açık etmezmiş. Ben "şıh ogli" imişim. Herkes bundan eminmiş, çünkü bana mermi değmezmiş.

Peki, bana mermi neden değmezmiş?... Bu da nereden çıkmış?

İşte işin orası biraz karışık... Şu dayak atmış olduğum oğlanın babası her ne anlatmışsa... Nasıl anlatmışsa... Bir de anlattıkları kulaktan kulağa dolaştığında nasıl bir değişime uğramışsa...

***

Kocapınar'da bir de jandarma karakolu vardı. Arada sırada akşamları oraya giderdim. Erlerle söyleşir, onlarla birlikte pilavlarını kaşıklardım.

Bir akşam birkaç köylü ile birlikte köyün imamı da karakola gelmişti. Şundan bundan söz ederken imam birden «Ügretmen... Hani arada bir güneş tutuleyi... Bu nasıl oleyi?» diye soruverdi.

Köylülerden kimisi imama karşı çıkıp «Haşa, hocafendi! Allağan işi.» dedi. İmam onları azarlayıp susturdu. Bu işe karışmamalarını, benim anlatacağımı, herkesin dinleyeceğini söyledi. Kürtçe konuşuyordu ama ben Şâmil'den öğrenmiş olduğum kadarıyla biraz anlıyordum. Bu arada "kıro şıhi" gibi bir söz ettiğini de duydum yani "şeyh oğlu".

İmamın bu sorusunun nereden kaynaklandığını çok sonra öğrendim. Meğer o sıralarda ilkokul mezunu imamlara maaş bağlanmış. Dışarıdan sınava girerek diploma alma olanağı da sağlanmış. Bizim imam üçten terk olduğu için sınava girecekmiş. Bir yerden soruları elde etmiş. Belki gidip çalışsın ve öğrensinler diye özellikle söylemişlerdir. Danışıklı dövüş. Bize oyunu bozmamak yakışır.

Ucu yanmış bir odun parçası alıp karakolun beton zemininin üzerine yarım yamalak çizerek güneş tutulmasının nasıl oluştuğunu anlattım: «İşte bu güneş. Bu da dünya. Elbette güneş aslında çok daha büyük. Dünya güneşin çevresinde dönüyor. Bir de Ay var, daha küçük. O da dünyanın çevresinde dönüyor. Derken Ay ikisinin arasına giriyor. İşte o zaman güneş tutuluyor yani görünmüyor.»

Tam anlaşılana kadar bunu birkaç kez anlatmak gerekti. Ardından sıra ay tutulmasına geldi.

İmam, bunu kendisinin anlatacağını söyleyip dünya ile ayın arasına güneşi yerleştirmeye çalıştı ama sonra «Yoh!... O cok böyük. Oraya sigmaz.» deyip onu da benim anlatmamı istedi.

Anlattım. Köylüler pek oralı olmadıysa da imam dikkatle izledi.

Sonra birkaç matematik problemi çözdük. Daha önce rakamların Kürtçe karşılığını öğrenmiş olmam bu işi kolaylaştırdı. Özellikle "para" ile bağlantılı bir problem olunca daha çabuk çözdüğünü hayretle izledim.

Bir de İstiklâl Marşı'nı söyledik. Ama ne söyleyiş!... O esnada iyi ki köylülerden ve erlerden başka bizi duyan yoktu.

Birkaç ay sonra bir gün öğleden sonra imam evime kadar gelip gururla diplomasını gösterdi. Ellerime sarılarak teşekkür etti hatta eğilip öpmek istedi de ben engel oldum.

Çıkar söz konusu olunca "Allah'ın işi" yoktu.

Rüzgâr

Askerden üniversiteye döndüm. Bu kez Enver ile ben, ikimiz de inşaat mühendisliğini seçmiştik. Tiyatro çalışmalarını bir türlü bırakamadığım için tökezleye tökezleye, hayli gecikerek bitirdim.

İş yerimde herkese içtenlikli davranmayı benimsemiştim. Karayolları'nda amir-memur ayırımı yapmaz, işçilerle söyleşir, dertlerini dinlerdim. İlgi gösterdikleri sürece görüp geçirdiklerimi, deneyimlerimi herkese anlatırdım.

Kısa süre içinde Karayolları örgütünde de iyi tanınır, sevilir, tutulur olmuştum. Hem hızlı çalıştığım hem hiç durmadan oradan oraya koşuşturduğum için bana "Rüzgâr" adını takmışlardı. Nitekim bu çok yıllar sonra Karayolları'ndan ayrıldığımda bir başka işe girerken benim için bonservis gibi bir şey olmuştu.

İstanbul'a taşınıp bölge müdürlüğünde çalışmaya başladıktan sonra bile bir süre için bu takma adım dilden dile dolaştı. Ancak, bir söyleşi esnasında köyde öğretmenken başımdan geçen şu "şıh oğlu" olayını da anlatmış olmalıyım ki, Protokol Müdürü beni Karamürsel'den gelen köylülere öyle satmıştı.

***

Karamürsellilerin gelip gidişinin üzerinden ancak birkaç gün geçmişti ki, Protokol Müdürü Hasan odamın kapısında belirdi. «Sayın Rahmi Baba sizi görmek istiyor.» dedi. Geri çekilip kısaca boylu, güleç yüzlü, kapkara saçlı ama beyaz tenli ve mavi gözlü, iyi giyimli bir adama «Buyrun!» diye yol verdi.

Yerimden kalkıp getirdiği kişiyle el sıkıştıktan sonra yer gösterirken bir yandan da Hasan'a *«Konu nedir? Önemli bir şey mi?»* gibisinden şöyle bir kaş göz ettim. *«Bilmiyorum.»* der gibi omzunu kaldırmakla yetindi.

Hemen çay söyledim.

Ancak o sırada çok işim vardı. Çayın gelmesini bekleyemeden, bir an önce konuya girmek istedim.

Beni rahatsız ettiği ve zamanımı aldığı için bin bir özür diledi. Sonra Karamürselli köylüler ile görüşmüş olduklarımızı şöyle bir özetledi.

«Eyvah!» dedim kendi kendime... *«İşte torpil geliyor.»* Acaba o kartvizitin sahibi miydi?... Olamaz, çünkü o zaman bölge müdürüyle görüşürdü. Hasan da hiçbir ipucu vermemişti.

Bana fırsat vermeden «Ben zaten onlara orada, hemen yolun kenarında cami yapmanın uygun olmadığını söylemiştim ama dinlemediler. İlle gelip başvurmak istediler.» dedi.

Rahatlamıştım. Bu konuyla ilgisini sordum. «Hiçbir ilgim yok. Sadece o çevrede yaptığımız işler var. Köylüler ile de sıkı fıkı olduk. Konuyu bu nedenle biliyorum.» dedi.

Ne iş yaptığını sordum. Süleyman Davutoğlu'nun yanında çalıştığını söyledi. «Herhalde tanırsınız.» dedi.

Öyle ünlü bir kişiydi ki adını duymamış olmam olanaksızdı.

Rahmi onun bir büyük inşaatının proje müdürü olduğunu söyleyince. «*Yani meslektaş oluyoruz.»* dedim.

«Pek sayılmaz ama yakın.» diye yanıtladı. «Siz galiba inşaat mühendisisiniz; Ben Güzel Sanatlar Akademisi'nde okudum. Mimar oldum. Madenî iç dekorasyon uzmanıyım. Fakat Süleyman Bey beni en önemli projesinin başına getirdi. Bu da şöyle oldu: Ben daha bebekken ölmüş babamın çok yakın bir arkadaşı, onun da adı Rahmi, Tire'nin en ünlü iş adamıdır, Süleyman Bey'i iyi tanırmış. Bu büyük projenin başına geçmek üzere birisini aradığını duymuş; annem Nazilli'den gelme de olsa ben aslen Tireliyim ya, ona beni önermiş. Projeye başladık; Karamürsel'de de ufak tefek işler yapıyoruz. Köylüler o caminin planını bana çizdirdi; ruhsat alabilselerdi, inşaatını da rica minnet bize yaptırırlardı.»

Bütün bunları bana niçin anlatıyordu ki acaba? Onun bu özel gelmişi geçmişi beni niçin ilgilendirsindi?

Bir şey demedim; sözünü kesmedim; sesimi çıkarmadan sonuna kadar dinledim. (Gerekçesini daha sonra anlayacaktım.)

O sırada odacı çaylarımızı getirdi. Bırakıp gittikten sonra «Cami işi kaldığına göre beni niçin görmek istediniz?» diye konuya dönmek istedim. Dedim ya, çok işim vardı ve onu atlatmak istiyordum.

«Muhtar görüşmenizi anlattı. İlgimi çekti.» dedi. «Günümüzde devlet dairelerinde cahil insanlara, hele köylülere sizin gibi davranan, onların anlayacağı dilden konuşanlara pek rastlanmıyor. Bu tarafa işim düşmüştü. Bir uğrayıp sizi tanımak istedim. Hepsi bu!»

Bu açıklaması daha da şaşırtıcıydı. Bu işin içinde bir iş vardı ama ne?

«Ben gençliğimde bir süre köyde kaldım.» dedim. «Demek köylüyle nasıl konuşulacağını öğrenmişim.»

"Dinleyen olabilir mi?" gibisinden açık duran kapıya doğru şöyle bir göz attıktan sonra, «Özür dilerim ama bir de sizin "şeyh" olduğunuzu söylediler.» dedi.

Şaşırdım. «Kim söyledi bunu?» diye sordum.

«Muhtar.»

«Nereden çıkarmış?»

«Beni buraya getiren görevli var ya!... Anlattıkları kişi herhalde o olsa gerek. O söylemiş.»

«Siz de inandınız.»

«Yo hayır, inandığım için değil. Dediğim gibi, köylülere davranışınız ilgimi çekti. Size rahatsızlık vermişsem beni kapı dışarı edebilirsiniz.»

«Rica ederim... Hiç öyle şey olur mu? Hoş geldiniz, safa getirdiniz.» derken düşünüyordum; inanmamış olduğuna da ben inanmamıştım.

O yıllarda koalisyon hükümetinde bizim bakanlık, kökten dinci tutumlu bir partinin elindeydi.

Bence bu Rahmi Bey de herhalde top sakallı bir mühendisin görünümünü merak etmişti.

«Şu işi çözelim.» diyerek Hasan'ı telefonla arayıp çağırdım.

Sanki aramamı bekliyormuş gibi hemen geliverdi.

Önce odamın kapısını kapattırdım.

Oysa kapım hiç kapanmazdı. Çünkü benden önceki şef Nejat Cihanoğlu ağabeyim emekli olup ayrılırken, odamın kapısını hep açık tutmamı öğütlemişti. Bu odada gizli kapaklı hiçbir şey olmamalıydı. Dışarıdan bakınca da hiç böyle bir izlenim edinilmemeliydi.

Bu konunun aslını astarını sorunca, Hasan «Ha şu mesele!» dedi. «Murat Bey, ben onlara senin dediğine inansınlar diye öyle söyledim. Hem işi uzatmasınlar hem de gönülleri hoş olsun diye.»

Adı üstünde: Protokol Müdürü... Her işe maydanoz.

«Peki ama bunu nereden çıkardın?» diye üsteledim.

«Murat Bey, sen anlatmıştın ya... Hani Van'ın bilmem ne köyündeyken sana "şıh oğlu" dememişler miydi?... Bu sebepten dolayı sana çok hürmet etmemişler miydi?... Her dediğine inanmamışlar mıydı?... Benimki de ondan galat!»

Konu anlaşılmıştı. Hasan'ı gönderdim. Konuğuma da söz konusu olayı özetleyerek anlattım.

«Ne iyi etmişim de gelmişim.» dedi. Çayını bitirip kalkmak için izin istedi. Tam ayrılırken. «Acaba sizinle daha sonra bir akşam dışarıda buluşarak bir kahve içip biraz çene çalabilir miyiz?» diye sordu.

Bir kez daha şaşırdım ama neden olmasındı ki!... Önerisini kabul ettim. Görevimle bağlantılı bir konu olsa kesinlikle kabul etmezdim.

Bana kartvizitini verdi. Benim ise özel kartım yoktu. Karşılık olarak bir kağıda ev telefonumu yazdım.

İyi etmişim.

Kısa boylu sayılırdı; hani kimileri için *"**Ufak tefek ama Karamürsel sepeti değil"*** derler ya, işte öyle! Fakat sonradan keşfettiğim üzere kafa yapısı, bilgisi, dünya görüşü, tutum ve davranışları, erdemleriyle çok büyüktü.

Bir **adam** ile tanışmıştım.

Nereden Öğrenmişim!

Karayolları 1. Bölge Müdürlüğü'ndeki görüşmemizden birkaç gün sonra Rahmi Bey beni evden telefonla aradı. Hoşbeşten sonra buluşmayı önerdi. Ertesi gün akşamüstü ben işten çıktıktan sonra tenha bir kahvede buluştuk. Şundan bundan birçok şeyden konuşarak söyleştik.

Ondan sonra sık sık buluşarak görüştük. Sizi bizi kaldırıp senli benli olduk. Sonraki buluşmalarımızdan birinde beni şantiyedeki yardımcısı Abdürrahim ile tanıştırmıştı.

Ancak sonradan görüşmelerimiz bir süre için aksamaya uğradı çünkü eşim hamileydi, sekiz aylık olmuştu, onu yalnız bırakamıyordum. Kasım ayı başlarında (tam olarak 9 Kasım 1971) kızımız doğdu. Rahmi bir gün evimize kutlama ziyaretine geldi ama özel görüşmelerimizin ailem ile bağlantısı olmadığından bir süre daha birbirimizi göremedik.

Sonraki buluşmalarımızdan birinde Rahmi bana bir dernekten söz etti.

Dediğine göre bu dernek, çok üyesi olmayan, sadece seçilmiş mimar ve inşaatçıların alındığı bir topluluktu. Bir lokalleri vardı ve orada belirli bir program çerçevesinde, iş ya da meslek ile bağlantısı olmayan, bilimsel, sosyal ve felsefî konular üzerinde görüşmeler yapılırdı.

O derneğin bana, benim oradaki diğer dostlara çok yararımız olacağını düşündüğünü söyledi. Katılmak isteyip istemediğimi sordu.

Ben de «Neden olmasın!» dedim. Nitekim buna eşim de onay vermiş hatta «Hep iş hep iş! Bizim okulun hiç olmazsa bir sosyal çevresi var. Sen de böylece biraz sosyalleşirsin.» demişti.

Rahmi ile buluşmalarımızdan biri, onun isteği üzerine Seyit Osman Yazar adlı, sektörde "duayen" olarak anılan yaşlıca bir mühendis dostunun ofisinde gerçekleşmişti. Cana yakın, hoşsohbet bir beyefendiydi. Rahmi'nin sözünü ettiği derneğin başkanıydı. O da beni ayrıntılı görüşmek üzere bir kez daha iş yerine çağırdı. Bu görüşme bir kez ile kalmadı, "birkaç kez" oldu. Rahmi gibi onun da sohbetine doyulmuyordu.

Tamam, onlar beni aralarına almayı öngörmüştü ama her yeni üye alışında ince eleyip sık dokuyorlardı. Bunun için bir başkasıyla daha tanışmam, bir tür "sözlü sınav" uygulamasından geçmem gerekiyordu. Bu görüşmeler de her nedense pek gizli tutuluyordu. «Bu yaştan sonra sınava girmek sana ağır gelirse vazgeçebilirsin.» demişlerdi. Ben ise «Ne münasebet!» diye yanıtlamıştım. «Gereği neyse yapılır.»

Tablolar

Derneğin ileri gelenlerinden olduğunu anladığım Necati Bey, görüşmek üzere bir hafta sonu beni evine çağırmıştı. İstanbul Kabataş'ta "Setüstü" olarak anılan yerdeki bir apartmanın üst katlarından birinde oturuyordu. Evinin pencereleri bir mağaza vitrini gibi neredeyse yere kadardı. Önünde durunca, boğazın bir bölümü ve ötede adalar ayaklar altında gibiydi.

Bana bir sürü soru sordu. Yaşantımı hemen hemen baştan sona didikledi. Çeşitli bakımlardan eğilim ve görüşlerimi anlattırdı.

Konu her nedense dönüp dolaşıp resim sanatına geldi. Kim bilir belki de özellikle öyle olmasını planlamıştı.

Evinin hemen tüm duvarları çeşitli yağlı boya tablolarla doluydu. Bunlara çok meraklı olduğu besbelliydi. Resimden az buçuk anladığımı söyleyince, bana tablolardan birini gösterip «Söyle bakalım, bu kimin eseri?» diye sordu. Hemen yanıtladım: «Utrillo'nun kötü bir reprodüksiyonu.»

Durakladı; bir diğer tabloyu gösterdi...

«Açıkça belli değil mi?... Van Gogh. Fakat reprodüksiyon iyi değil.»

Bir diğeri için «Elbette Degas ama reprodüksiyon kötü.»

Bu böyle sürerken biraz bozulduğunu fark ettim.

O anda işin aslı kafama dank etti. Büyük olasılıkla bu resimleri doğrudan kendisi ya da pek sevdiği bir tanıdığı, belki aileden biri kopyalamıştı. Öyle ya, bir evde tüm duvarları kaplayacak kadar sayıda böyle düşük düzeyde reprodüksiyon neden bulunsun?

Anlaşılan baltayı taşa vurmuştum. Bir daha sorarsa reprodüksiyonun kalitesinden söz etmesem daha iyi olacaktı. Yapılan iş iyi sayılmasa da gönül kırmanın âlemi yoktu!

Bir başka tabloya daha işaret etti. «Bunun da kimin tablosu olduğunu bil, dişimi kır.» dedi. Özellikle biraz bekledim. «Bu tabloyu görenler önce hemen aceleyle Claude Monet diyebilir. Çünkü çoğu yapıtları benzer bir karakter taşır. Fakat ben bunun Matisse olduğunu biliyorum.» dedim.

Gözleri fal taşı gibi açıldı. Dudakları uçuklamış gibiydi. Beni mandepsiye oturtmak istemiş, başaramamıştı. «Yahu arkadaşım, beni hayretler içinde bırakıyorsun. Sen mühendis değil misin?... Bunları nereden biliyorsun?... Nereden öğrendin?» diye sordu.

İşin doğrusu şu ki nereden ve nasıl olup da öğrenmiş olduğumu ben de bilmiyordum. «Siz soruyorsunuz, ben bildiğimi söylüyorum.» diyebildim.

Tabloların kimin yapıtı olduğunu bir yana bırakıp bana reprodüksiyonları niçin beğenmediğimi de sordu. Onu da becerebildiğim kadarıyla anlattım. İşte o zaman kendisinin yapmış olduğu ortaya çıktı.

Şimdi artık düş kırıklığını gidermiş gibiydi. Bana hak verdi. «Bir amatörün elinden ancak bu kadar çıkar.» diye kendisini savundu. «Öyle değil mi?» diyerek benden destek aradı. Ben de çok daha kötü yapılmış olanları gördüğümü söyleyerek gönlünü aldım. Bir kez daha şaşırdı, bir mühendisin nasıl olup da resim sanatını bu kadar iyi bilişine…

Klâsik Müzik

Bu görüşmeyi yaparken fonda bir klâsik müzik parçası, Vivaldi'nin "Dört Mevsim" adlı ünlü konçertosu çalıyordu. Bitince pikaba bir yeni plâk yerleştirmek üzere kalkarken. «Klâsik müzik ile aran nasıl?» diye sordu.

Kısaca «İyidir. Severim.» demekle yetindim.

«Bakalım müziği de resim kadar iyi biliyor musun?» deyince, geçirdiğim sınavın bir sonraki aşamasının başlamak üzere olduğunu anladım.

Nitekim pikaba koyduğu plâk çalmaya başlar başlamaz «Bu kimin?» diye sordu. Hep aynı şey: "Bu kimin?"

Bilmiyordum... Hatta hiç duymamıştım. Sevmemiştim de. Gene de biraz dinledikten sonra. «Özür dilerim. Bilemedim.» dedim.

Bu kez beni yakalamıştı. «Sana bir ipucu vereyim.» dedi, «Bu, çağımızın en yetenekli, en güçlü kompozitörlerinden birinin yapıtı.»

Zaten öteden beri çağdaş kompozitörlerle aram pek iyi değildi ama bunu söylemedim. Bilemediğimi tekrarlamakla yetindim.

Beni alt etmişti. Zafer kazanmış olmanın kıvancıyla bıyık altından güler gibi bakıyordu. «Bu Bella Bartok.» dedi.

«Ben Bartok'u pek sevmem. Herhalde onun için bilmiyorum.» dedim.

Bu sözümden ötürü beni eleştirmesini, hatta küçümser bir tavır takınmasını bekliyordum. Fakat öyle olmadı. «Peki, kimi seversin?» diye sordu.

«Çoğunu... Örneğin diğer B'lerin hiçbirine diyeceğim yok.»

«Yani?»

«Eğer ille de "B" olacaksa, Beethoven, Brahms, Bach ya da Bruch benim için her zaman dinlenebilir.»

Konuyu değiştiriverdi. «Türk müziği ile aran nasıl?»

«Hangisi?... Klâsik mi, popüler mi?»

«Genel olarak diyelim.»

«Bir ara Türk Sanat Müziği ile ilgilenmiştim ama inceliğine varamadım. Ankara'da Mefharet Atalay, Asım Yücesoy, Selahattin Erköse, Erol Sayan ve daha birçoklarının aralarında oluşturdukları bir özel topluluk vardı. Zaman zaman onlara katılır, dinlerdim. Fakat gençlikte popüler müzik daha çekici olabiliyor. Ben bunu yarı profesyonel olarak bile uyguladım. Hatta müzik yaptığımız bir grubumuz vardı. Bizden ikisi, Yurdaer Doğulu ve Berkant sonra ünlü oldu. Yavuz Özışık da çalar ama eh işte!»

Gözleri bir kez daha fal taşı gibi açıldı. Belki de gözleri iri iriydi de bana öyle geliyordu. «Sen ne çalardın?» diye sordu.

«Bateri... Fakat başka arkadaşların kurduğu bir grupta Durul Gence bateri çalmaya başlayınca, ben çok ilkel kaldığımı anlayıp bıraktım.»

Adını söylediğim kişileri mi tanımıyordu, yoksa o konuda bilgili olduğumu kavradığı için mi bilmem, popüler müzikten kaçtı. «Türk Halk Müziği'ne ne dersin?» diye sordu.

«Özgün olanını severim.» diyerek yanıtladım. «Fakat özgün müziğimizin çok yozlaştırılmış olduğu kanısındayım. Ezgilerini kullanıp çok sesli yapıtlar yaratmış kompozitörlerimizin yapıtlarını yeğlerim.»

«O zaman sana bir çiftetelli dinleteyim.» diyerek kalktı.

Eyvah!... Acaba bu neydi?... Ulvi Cemal Erkin'in "Köçekçe", Cemal Reşit Rey'in "Zeybek", Adnan Saygun'un "Sivas Halayı" var ama hiç "çiftetelli" adlı bir şey anımsamıyorum. Yine faka basmış olacaktım. *"Amaan sen de!"* dedim kendi kendime. *"Yani bu şimdi bir sınav ise tüm soruların yanıtlarını bilmek mi gerek?"*

Boşuna tasalanmışım. "Çiftetelli" dediği şey, meğer Bach'ın ikili keman konçertosuymuş.

Müzik üzerinde biraz daha konuşunca, benim ondan çok daha fazla bilgili olduğum ortaya çıktı. Üstelik bu konudaki birikimi nasıl edinmiş olduğumu gayet iyi biliyordum.

Ortaokulun ikinci sınıfındaydık. Haftada bir gün müzik dersimiz vardı. Bu derste mandolin ya da sonradan blok flüt adı takılan kaval çalmak, şarkı söylemek gibi şeyler yapmazdık. Öğretmenimiz Şükrü Arsev, o zamanki adıyla Riyaseticumhur Filarmoni Orkestrası'nda keman çalardı.

Şükrü Hoca bize Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin müsamere salonunda **"Üniversite Konserleri"** adı altında iki haftada bir halka açık verilen konserin programını getirip dağıtırdı. Mutlaka gidip dinlememizi öğütlerdi. Derse getirdiği kemanını çıkarıp sık sık kulaklarımızı tırmalardı. Hep güler yüzlü, çok cana yakın bir adam olduğu için onun bir "kapris" olarak gördüğümüz keman çalışına katlanırdık. Ancak hafta sonunda iş konsere gitmeye geldiğinde «Aman be hoca!... Cumartesi günü yapacak başka iş yok da konsere mi gideceğiz» diye düşünür, atlatırdık.

Bir gün müzik dersinde ilginç bir şey oldu. Şükrü Bey her zamanki gibi kemanını çıkarıp biraz "gıy gıy" yaptıktan sonra «Bu çalmış olduğum parçanın ne olduğunu kim söyleyecek bakalım?» diye sordu.

Sınıfın uslularından iki arkadaşımızın parmağı kalktı. Şükrü Bey birine «Söyle bakalım.» dediğinde, bunun bilmem kimin bilmem nesi olduğunu söyledi. Şükrü Bey de ona koskocaman bir «Aferin!» çaktı. Bir diğer parça üzerine yine ikisi parmak kaldırdı; bu kez öteki de aynı aferini aldı.

Dersten sonra başlarına üşüştük. Bunları nereden ve nasıl biliyorlardı?... Konsere gitmiş oldukları anlaşıldı.

Öğretmenlere bolca yağcılık eden şu "uslular" durup dururken sınıfta bir ayrıcalık elde etmişti. Böyle şey olmazdı. Olmamalıydı. Biz "yaramazlar" bu işin üstesinden gelmeliydik ama nasıl?

Görünürde tek çare vardı: Konsere gitmek.

Programda yazdığına göre konser öğleden sonra saat üçte başlıyordu. Ücretsizdi. Sanki sinemaya gider gibi, saat üçe beş kala fakültede konserin verildiğini öğrendiğimiz salona damladık.

Salon hınca hınç doluydu. Oturacak yer bulamayanlar duvar kenarına yaslanmıştı. Ben ve birkaç arkadaş (Enver de vardı) sözüm ona akıllılık ettik. Gidip sahnenin yanındaki merdivenlere oturduk. Buradan çok daha iyi dinleyebilecektik.

Orkestra daha akortlarını yapmaya başlar başlamaz pişman olmuştuk ama iş işten çoktan geçmişti. Kalakalmıştık.

Önce bir adam sahneye çıkıp aslında kısa bir konuşma yaptı ama bize göre uzun bir konferans çekti. Ne çalınacağını, bestecinin kısa yaşam öyküsünü, başka ne gibi yapıtları olduğunu falan anlattı. Kısa bir süre sessizlikten sonra dehşetli bir gürültü başladı. Bazısı nefesli, bazısı telli bir sürü çalgının sesi birbirine karışıyor, bir gümbürtüdür gidiyordu. Arada sırada diğerleri susup bir solo keman çalmakta olmasa, dayanılır gibi değildi.

Sahnenin yan merdivenlerinde oturduğum yerin pek yakınında, hemen başımın üzerinde adının sonradan "kontrbas" olduğunu öğrendiğim bir âlet vardı. Adam elindeki değneği âletin tellerine sürtünce böğürme gibi bir ses çıkıyordu. İçimizden biri bu sesi taklit etmeye kalkışınca, ötekiler kendilerini tutamayıp kahkahaları patlattı.

Bir süre için bu böyle sürdü. Gürültüye karşın dalgamızı geçip eğlenmeye girişmiştik. Birden ortalığı sessizlik kapladı. Orkestra durmuştu. Ben çalınan parçanın bitmiş olduğunu sanıp, sonrakinin daha katlanılabilir olması umuduyla beklerken, hademe kılıklı iki kişi gelip başımıza dikildi.

İçlerinden biri «Siz... Üçünüz... Dışarı.» dedi.

Kovulmuştuk.

Hiç karşı koymadık. Ne mutlu bize!... Bu işkenceden bundan daha kolay kurtulamazdık.

Sevinçle ve gülüşerek çıktık. Diğer birkaç arkadaş da bizimle birlikte kendilerini dışarı atmıştı.

***

Ertesi hafta... Müzik dersi... Şükrü Bey sınıfa girdi. Biz, şu yaramazlar azar işitmeyi beklerken sanki hiçbir şey olmamış gibi yine kemanını çıkarıp bir parça çaldı ve bunun ne olduğunu sordu.

O anda öncekinden de ilginç bir olay çıktı. Çok sayıda parmak kalktı. Hatta pek çok ağızdan «Hocam, hocam... Ben, ben...» diye bağrışıyorduk.

Şükrü Bey önce hepimizi susturdu. Sonra konserden kovulmuş olan üçümüzden birinin söylemesini istedi. Ardından geri kalan ikimize de sordu. Hepimiz aynı yanıtı verdik. Hep birlikte kocaman birer "Aferin!" aldık. Dudaklarımız kulaklarımıza varıyordu.

Sonra birkaç “gıy gıy” daha yaptı. Yine sorduğunda, kalkan parmak pek azalmıştı. Aynı “uslular” o soruyu da bildi, onu izleyen diğerlerini de... Bizden “tıs” çıkmıyordu.

Kovulmadan önce çalınmış olan parçaya ilişkin soruyu yanıtlayabilmiştik. Sonrakileri ise duymadığımız için bilememiştik. Genç zihinler aslında ilgisiz oldukları bir konuyu bile kolayca kapıyor.

Bu böyle olmazdı. Böyle süremezdi. Yağcı usluların altında ezilemezdik. Konu, hiç de gerekmediğini düşündüğümüz müzik dersi bile olsa bunu kendimize yediremezdik.

Bu işin tek çıkar yolu vardı: Konsere “adam gibi” gitmek… Nasıl olsa bir sonraki hafta Şükrü Bey konser programını getirirdi.

Nitekim öyle oldu. Birbirimize “çok ciddî” olacağımıza dair söz verdik. Hatta içimizden biri sıkılmamak için yanına kabak çekirdeği almış olduğunu ağzından kaçırdı da üzerine saldırıp çekirdeklerini alıp çöpe attık. Kızmıştı ama yapabileceği tek şey konsere gelmemekti.

Önceki deneyime bakınca salonun çok dolduğu anlaşılıyordu. Demek ki yer bulmak için erken gitmek gerekiyordu. Öyle yaptık.

İçeri girdiğimizde bir de baktık ki ön sıralar boş. Şimdi olsa “Protokol için yer ayırmış olsalar gerek.” diye düşünür, hiç olmazsa ikinci sıraya otururduk ama o zamanlar böyle bir şeyi de bilmediğimiz için en ön sıraya kurulduk. Kimse bizi kaldırmadı.

Konseri baştan sona dikkatle izledik. İki sorun vardı: Hem çok sıkıldık hem de kafamız şişti. Çünkü orası bir konser salonu değildi; akustik düzeni yetersizdi. Böylece ön sıralara neden itibar edilmediğini de anladık.

Derste Şükrü Bey’in sorularını hayli başarılı bir şekilde yanıtladıktan sonra, izleyen konsere daha da erken gittik ve arkalardan yer kaptık. Sınıfta çok daha başarılı olduk; uzun uzun anlattık. Çünkü sadece çalınan yapıtı değil, sunuda anlatılanları da iyice dinlemiştik.

Bir sonraki konsere ise Şükrü Bey’in sınıfta soracaklarını yanıtlayabilmek amacıyla değil, kendi dileğimizle, sırf konser dinlemek üzere gittik. Artık programı önceden bilmemiz bile gerekmiyordu. Ne çalınırsa çalınsın.

Sonradan bize katılanlar da oldu, sıkılıp ayrılanlar da... Bir grup arkadaş bu işin tiryakisi olduk. Yaramazlar ve uslular birbirine karıştı. İki haftada bir Cumartesi gününü iple çekiyorduk. Bazı konserlerin kapsamını baştan sona incelemek üzere aramızda tartışma bile açıyorduk.

Derken o iki haftada bir verilen Üniversite Konserleri de bize yetmez oldu. Radyoda pek ender olan klâsik müzik yayını zevk vermiyordu.

Ankara'da Konser Salonu henüz yapılmamıştı. Opera binasındaki konserlere ancak ailelerimizle gidebiliyorduk. Oysa biz birlikte gidip tartışmasını yapmak istiyorduk. Aramızda para toplayıp plâk satın almaya başladık.

Birkaç arkadaş belli günlerde birimizin evinde toplanıp klâsik müzik dinler olduk. Bu artık yaşamımızın bir bölümü haline gelmişti.

Hey gidi Şükrü Bey hey!... Eli öpülesi adamdı.

Eşref Üren

Necati Bey'in bana resim sanatı hakkında böylesine bilgi sahibi oluşumun nasılına ilişkin sorusunun yanıtını çok yıllar sonra, bir gün eski bir okul albümünü karıştırırken keşfettim.

Lisedeyken haftada bir resim dersimiz vardı. Öğretmenimiz Eşref Üren kısacık boylu, hayli tıknaz, genellikle asık suratlı ama o gülmez gibi görünen yüzünün ardında sevecenlikle dolu bir adamdı. Bizi, "resim yapabilen ve bunu sevenler" ile "bu işi beceremeyenler" olmak üzere ikiye ayırmıştı. Ben "beceriksizler" takımındaydım. Beceriklilere çeşitli çalışmalar yaptırır, her biriyle teker teker ilgilenerek eleştirir, nelere ve nasıl dikkat etmesi gerektiğini anlatırdı. Geri kalanları ise iki aşamalı bir eğitimden geçirdi. Önce bir resim sergisine gidilirdi. Ankara'da o sıralarda çok tanınan "Helikon" adlı yerdeki sergiye sık sık giderdik. Resim dersi hep günün son saati olurdu. Dolayısıyla hocayla birlikte sergiye gitmek, okuldan erken tüyebilmek için kaçırılmaz fırsattı. Aslında kimin sergiyi iyice gezdiğini, kimin ise şöyle bir bakıp kaçtığını iyi bilir ama yüzlemezdi. Tıpkı Şükrü Arsev'in yaptığı gibi, o da ertesi hafta bize sergide gördüklerimize ilişkin sorular yöneltirdi. Baştan kaçanlar hemen belli olurdu. Sınıfta sululuk edilince çok sinirlenirdi ama sergiye gitmek için çıkıp da sonradan kaçana kızmazdı. Şöyle bir göz atılsa bile yeterdi.

Lisede öğretmenin gözüne girmeyi pek önemsemez olmuştuk. Zaten olur olmaz işler yapıp kendisini çıldırtanların dışında herkese "on" vereceğini bilirdik. Bizim resim sanatını sevmemizi sağlayabilmek bakımından çok sabırlı davranırdı. Sanırım sevmenin zorla olamayacağını da biliyordu.

Verdiği eğitimin ikinci aşamasında yaptığı iş, sınıfa klâsik resim albüm ve katalogları getirip bunları bize göstermek, anlatmak, birlikte incelemekti. Her sanatçının karakterini, yapıtlarının özelliklerini gösterir, karşılaştırma yapar, daha önce hiç anlatmamış olduğu şeyler sorar, yorum yapmamızı isterdi. Aramızda tartışma açar, bizi bir hakem gibi yönetir, doğruyu kendisi söylemez, hep birlikte bulmamızı sağlardı. Sıra kopyalara gelince orijinal ile reprodüksiyonun nasıl ayırt edildiğini gösterirdi.

Bence, sırf resim yapmakla yetinip sergilerden ve albüm tartışmalarından uzak kalmış olanlar pek çok şey yitirmişti.

Üstelik salt resim ile kalmamış, plâstik sanatlarla bile ilgilenmiştik.

Eşref hocamız ile tam dört yıl haşır neşir olduk.

Elbette aramızda bu konularla hiç ilgilenmeyenler de vardı ama resim sanatı beni çok sarmıştı. Ünlü ressamların piyasada bulunan albümlerini bile satın almış, kendi çapımda bir küçük koleksiyon kurmuştum.

Hey gidi Eşref Hoca hey!... Eli öpülesi adamdı.

Bayramda seyranda bunu deneyenler olmuştu ama o hep elini çeker, tüm eli öpülesi adamlar gibi hiç öptürmezdi.

***

Yıl 1993… Artık Karayolları'ndan çoktan ayrılmış, o tarihlerde çalıştığım şirkette işimin gereği sık sık Ankara'ya gidip gelir olmuştum.

Bir keresinde, 12 yıl öğrenim görmüş olduğum okulun yakınlarında bir yere gitmem gerekmişti.

Birdenbire aklıma bir şey geldi: *"Şu okula bir girsem de, müdürlüğe gidip Eşref Üren'i nasıl bulabileceğimi bir sorsam, nasıl olur?"* diye düşündüm. Bunun birkaç dakikadan daha uzun sürmeyeceğine karar verip okula daldım; idare bölümüne yöneldim.

Hiç de iyi olmadı çünkü oradaki görevliler bana «Eşref Üren de kim?» diye bir karşı soruyla karşılık verince dünyamın yıkıldığını sandım.

Nasıl olur da bilmezlerdi?... Kuşkusuz Eşref Hoca çok yıllar önce emekliye ayrılmış olsa gerekti. Buna karşın okuldaki yöneticiler onu tanımalıydı. Okuldan tanımasalar da adını duymuş olmalıydılar. Ünlü ressamlarımızdan biriydi; adı ansiklopedilere geçmişti.

Ben bu düşünceler içinde bocalarken, kenar köşedeki bir masada oturmuş yaşlıca bir beyefendi bana seslenip yanına çağırdı. «Siz bu okulun eski öğrencilerinden misiniz?» diye sordu. Doğrulayınca, zaten beni gözünün ısırdığını söyleyip yanına oturttu.

Eskiden okulun muhasebesinde çalışırmış. Beni onun için tanımış. Oysa ben onu anımsayamadım. Çoktan emekli olmuş. Bir yan gelir elde etmek için yarım gün okula gelip defterlerin yazılmasına yardım ediyormuş. Eşref Hoca'yı mutlaka bulmak istiyorsam Zafer Çarşısı'nın alt katına gidip bakmamı, göremezsem oradakilere sormamı önerdi. Onu neden aradığımı sormadı bile.

Dediği yeri biliyordum. Dışarısı aynıydı ama pasajın içi eskiye göre hayli değişmişti. Eskiden üst katta Türk Hava Yolları bürosu vardı. Şimdi ise bir giyim marketi olmuştu. Alt katta incik boncuk, hediyelik eşya, eski kitap gibi şeyler satılırdı. Orası da çeşitli tabloların satıldığı dükkânlar ile bakım yapılan atölyelerle dolmuştu.

Dükkânlardan gelişigüzel birine girip Eşref Üren'i sordum.

Çok iyi tanıyorlardı. Zaten o çarşıdaki herkes onu tanırmış ama ilk girdiğim dükkâna sık sık gelirmiş. O sırada yoktu. Genellikle akşamüstü uğrarmış. Fakat son zamanlarda ender görülür olmuş. Hayli yaşlanmış; sağlığı da pek yerinde değilmiş.

Ya adresi?... Telefonu?

Bilmiyorlardı...

Diğer dükkânlara sordum. Hiç kimse bilmiyordu.

Telefon rehberine saldırdım.

Kaydı yoktu. Bulamamıştım.

İçim içimi yiyordu. Eşref Hoca'yı mutlaka bulmalıydım.

İş için Ankara'ya daha çok, daha sık gidip gelmeyi ister oldum. Zafer Çarşısı, her gidişimde uğrak yerlerimden biri olmuştu.

Nafile!

Usanmadım... Aylarca her Ankara'ya gidişimde oraya uğradım.

Sonunda denk düştü. Bir akşamüstü onu orada yakaladım.

Sahiden çok yaşlanmış, hayli zayıflamış, âdeta çökmüştü. Onu neredeyse bir "tutku" olarak nitelenebilecek denli diretme ile aramakta olmasaydım, yolda tesadüfen görsem tanımazdım. Güneşli ve sıcak bir gün oluşuna karşın boynuna bir yün atkı dolamıştı. Hiç de iyi olmadığı belliydi.

Yanına gidip kendimi tanıttım. Beni anımsamadı. Okulda hangi sınıfın öğrencisi olduğumu anlattım. İşte o zaman bildi. «Amma yaramazdınız siz haaa!... Fakat iyi çalışırdınız.» dedikten sonra «Adı neydi o sizin milli basketbolcunuzun?» diye sordu.

Hepsi de bizim sınıftan çıkmış olan bir değil, üç milli basketbolcumuz vardı ama o yalnızca belki de en uzun boylumuz olduğu için Erdal'ı anımsamıştı. (Erdal Poyrazoğlu) Tamam. Bizim sınıfı unutmamıştı. Az şey değil; üzerinden neredeyse 35 yıl geçmiş. Benim gençliğimi bir türlü gözünün önüne getiremiyordu ama zararı yok. Bu yeterdi.

Şöyle bir hoşbeş ettikten sonra, yıllar önce Necati Bey'in evinde olan biteni anlattım. Ciddî ciddî dinledi. Düşündü. Sonra «Bak şimdi seni hatırladım. Sen aslında çok yetenekliydin ama resim yapabileceğine kendini bir türlü inandıramıyordun. Oysa el işleri yaptığımızda çok becerikliydin. Resimden ise korkuyor gibiydin. Bu yüzden ben de üstüne varmamıştım. Fakat işin tekniğine arkadaşlarından çok meraklıydın. » dedi.

Şaşırdım. Çok şaşırdım. Ben bunları anımsamıyordum. İki olasılık vardı: Ya dediği doğruydu ya da beni bir başka arkadaşla karıştırmıştı.

Üzerinde durmadım. Daha önce bu kültürü edinmiş olduğumun farkında bile olmadığımı, şimdi ise kendimi ona borçlu duyumsadığımı, teşekkür etmek üzere onu çok aradığımı, elini öpmeye geldiğimi söyledim.

«Olmaz öyle şey!» dedi. «Ben o zaman sadece görevimi yaptım. Üstelik o görevi bana hiç kimse vermemişti. Ben size kendi dileğimce sanatı tanıtmak, onunla ilgilenmenizi sağlamak istedim. Şimdi görüyorum ki başarmışım. İşte bak sen benim yapmak istediğimden yararlanmışsın. Demek ki senin gibi daha birçokları var. Anlaşılan görevimi gerektiği gibi yerine getirmişim. Ne mutlu bana.»

«Olsun!... Ben gene de öptürmek istemediğiniz elinizi öpmek istiyorum. Siz bundan hiç hoşlanmazsınız, biliyorum. Ancak bilin ki ruhsal olarak bu benim için çok önemli. Lütfen bunu benden esirgemeyin.» dedim.

Direniş göstermeyi sürdürmesine karşın zorla elini öptüm, sevgiyle, saygıyla, içtenlikle, onurla, mutlulukla…

Kısa bir süre sonra bir televizyon kanalındaki haberlerde Eşref Üren'in öldüğünü öğrendim.

Hey gidi Eşref Hocam hey!... Bedenin öldü ama işte sen hâlâ benim düşüncelerimde ve satırlarımda yaşıyorsun. Görünümünde Karamürsel sepeti gibiydin ama kimse senin "büyük adam" olduğunu yadsıyamaz.

***

Ortaokul ve liseden sonradan hatırladığım daha birçok öğretmenim var. Hele içlerinde Türkçe öğretmenim **Mukbile Berktin**'in şimdi sizin okuduğunuz bu satırların yazımında dil bilgisi kuralları bakımından büyük ölçüde etkisinin olduğunu yadsıyamam.

Sonrası

Necati Bey'in de uygun görüşüyle derneğe kabul edildim.

Genellikle Rahmiyle birlikte olmak üzere lokale gidip gelmeye başladım. Orada önceden belli bir kişi tarafından konferanslar veriliyor ya da herkese açık olmak üzere belirli bir konu üzerinde söyleşiler yapılıyordu. Çok zevkliydi. Üstelik biz mühendisler için çok da önemliydi çünkü üniversitede baştan sona sadece teknik eğitim görmüştük. Gerçi bitirdiğim Orta Doğu Teknik Üniversitesi ile Boğaziçi Üniversitesi'nin teknik olmayan programları da vardı ama sınırlıydı; diğerlerinde hemen hiç yok gibiydi. Böylece eksiklerimizi tamamlama fırsatı bulmuş oluyorduk.

1975 yılında ailece İngiltere'ye gittik. Bir yıl orada kaldık. Döndüğümüzde oğlumuz dünyaya geldi. Bu nedenle uzunca bir süre lokale gidemedim. Bu kitabın kapsamındaki anlatımlarımın bir bölümünü orada edindiğim bilgiler ve esinlenmelerim ile derledim.

Rahmiyle ve sonradan tanıştığım yardımcısı Abdürrahim ile ikili-üçlü söyleşilerimiz de oldu.

Hatırladığım kadarını aktarmaya çalışacağım. O zamanlar böyle bir kitap yazacağımı düşünebilmiş olsam, not alırdım. Öyle bir şey olmadığına göre, bağışlayın, artık olabildiği kadar!

Birini seçip yeni bölümde başlayalım.

Bakalım sonrası ne kadar sürecek ve nereye varacak!

Düşünmek Ama Niçin?

Rahmi ile tanıştıktan sonraki ilk buluşmalarımızda, düşünce özgürlüğü ve özgür düşünceden sık sık söz ettiği dikkatimi çekmişti. Bunun nedenini sorduğumda, istersem bu konuda uzun boylu tartışabileceğimizi, ancak önce yazılı kaynaklardan yararlanarak temel bilgileri edinir ve öznel görüşlerimi oluşturursam tartışmanın daha yararlı olacağını söyledi. Özellikle Aydınlanma Çağı'nın ünlü yazar ve düşünürlerinden **Voltaire** ile ilgilenmemi önerdi.

Dediğini yaptığımda, Rahmi'nin ne denli yerinde bir öneride bulunmuş olduğunu kavradım. Zaten hep böyle yapardı. Ne zaman işe yaramayacak bir öneride bulunmuştu ki!

***

Birçok kaynakta Voltaire, Büyük Fransız Devrimi'nin patlak verişinden önce ölmüş olsa da insanlık tarihinde önemli bir çağ değişimine yol açtığı benimsenmiş olan bu olayın düşünsel yapısının sahibi sayılıyordu.

Görüşlerinden birçoğu günümüzde bile geçerliğini koruyor.

Özellikle şu yargısı bana çok dikkate değer geldi: "İnsan ancak serbestçe düşünebildiği ve düşündüklerini serbestçe söyleyebildiği oranda mutlu ve rahat olabilir. Kimsenin serbestçe düşünemediği, düşüncelerini açıkça ve korkusuzca söyleyemediği bir toplumda da insanlar düzen ve rahatlık içinde yaşayabilir ama mutlu değildir."

Voltaire hakkında çok şey okumuş olduğum için, onunla bağlantılı birtakım özet yargılarda bulunabileceğimi sanıyorum.

Voltaire, özgürlüğü insanın ve toplumun en değerli varlığı olarak görür. Çeşitli türlerini anlatır; bunların içinde **"vicdan özgürlüğü"**nü tümüne oranla öncelikli tutar. Buna karşın en çok ve en sık olarak düşünce özgürlüğü üzerinde durmuştur. Düşünce özgürlüğünü ondan daha ateşli, daha güçlü bir biçimde savunmuş başkasını görebilmek zordur. Çağdaşı **Jean Jacques Rousseau**'ya yazdığı mektuptaki şu deyişi âdeta dillere destan olmuştur:

«Düşüncelerinize hiç katılmıyorum. Fakat onları savunabilmeniz için elimden gelen her şeyi yapmaya hazırım.»

Bu deyiş, düşünce özgürlüğünün **tolerans** ile at başı gittiğini yansıtması bakımından pek önemlidir.

Bury

Düşünce özgürlüğü konusu üzerindeki hayli geniş araştırmalardan birini İrlanda asıllı John Bagnell Bury'nin yapmış olduğunu öğrendim.

Bury'nin ansiklopedilerde adı geçmesine karşın felsefe tarihine ilişkin yapıtlarda bu önemli isme değinildiğini göremedim. Bunun gerekçesi şöyle olabilir: Aslında Bury bir düşünür değil, bir tarihçiymiş. Demek ki insanın bir konu üzerinde iyi bir araştırma yapması, yargılara varması için mutlaka işin uzmanı olması gerekmiyor.

Yaptığım bir çalışma, bir üretim, bir düşünce üzerine akademisyenlerle görüştüğümde şöyle bir durumla çok karşılaştım:

Akademisyenin sorusu: «Bu yazmış olduğunun kaynağı nedir?»

Yanıtım: «Bir kaynağı yok, ben yazdım.»

Akademisyen: «Hayır, olamaz. Mutlaka bir yerden almışsındır ve her almış olduğunun da kaynağını hemen belirtmen gerekir. Yoksa intihal olur.» (İntihal'in ne olduğuna baktım; bir tür çalıntı anlamına geliyor.)

İşte buna olsa olsa «Hoppala!» denir. Yahu ben özgün olarak bir düşünce, bir proje, bir çalışma üretemez miyim? Bu işin ilki, başlangıcı yok mudur? Başka biri gibi ben de bir ilk, bir başlatıcı olamaz mıyım?

Akademisyenlere göre bunun yanıtı «Hayır.»

Her akademisyen böyle düşünmeyebilir. Böyle düşünenleri ben kendileri gibi herkesi beceriksiz sanmakla suçluyorum. Fakat bu gibi tartışmaları uzatmamak için de «Yapılan bu çalışmanın herhangi bir akademik özelliği yoktur.» diyerek işin içinden sıyrılıyorum.

Bury ise belli ki "akademik" olarak nitelenebilecek bir çalışma yapmış. ***"A History of Freedom of Thought"*** *(Düşünce Özgürlüğünün Tarihi)* adlı kitabı 1913 yılında yayımlanmış.

Bu kitap ***"Fikir ve Söz Hürriyeti"*** başlığı altında dilimize çevrilip 1959 yılında piyasaya çıkmış. Sahaflarda arayıp buldum. Galiba ikinci basımı yapılmamış. Oysa bence değerdi.

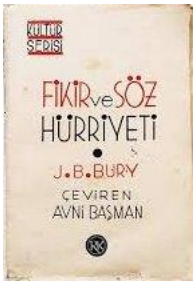

*[Birileri benim bu hayıflanmamı işitmiş olacak ki 60 yıl sonra, 2019 yılında, bu önemli yapıtın **"Düşünme ve Konuşma Özgürlüğü"** altında yeniden basılmış olduğunu öğrendim.]*

Bury, 20. yüzyıla ayak basıldığı sıralarda artık düşüncedeki özgürlüğün, Roma İmparatorluğu döneminden çok daha uygun bir ortamda olduğunu, insanlığın artık özgürlüklerin bilincine vardığını ileri sürüyordu.

Özgürlüğün 20. yüzyıl başındaki düzeyini Ortaçağ öncesinde Roma dönemiyle karşılaştırabilmesini pek ilginç buldum. Demek oluyor ki, -en azından Bury'nin öznel yargısına göre- düşünce özgürlüğünün çok önce erişmiş olduğu olumlu düzey sonradan yitirilmiş. Yeniden elde edilmesi yüzyıllar almış.

Bury'nin oldukça iyimser görüşüne karşın, 20. yüzyılın ilk yarısına şöyle bir göz attığımızda özellikle Avrupa'da özgürlük eğilimi göstermiş olan birçok insanın, bunu engellemek için "kaba güç" kullananların altında ezilmiş olduğunu görüyoruz. Neredeyse tüm Avrupa'yı sarmış olan sosyal ve ekonomik bunalımların sonucunda uygulamaya konmuş olan birtakım doktrinler, düşünce özgürlüğüne pek göz açtırmamıştır.

Önce tüm dünyayı yepyeni bir sosyal düzene kavuşturmak emeliyle eyleme geçmiş olan Komünizm, sonra Roma İmparatorluğu'nu iki bin yıl önceki görkemiyle canlandırmayı amaçladığını savunmuş olan İtalyan Faşizmi, ardından arınmış bir ırkın örneği olduğunu ileri sürerek yeni bir düzen kurmaya kalkışan Alman Nasyonal Sosyalizmi (Nazizm), düşünce özgürlüğünü ortadan kaldırmakta sanki birbirleriyle yarışmıştır.

Düşünce özgürlüğünü yok eden doktrinlerin yerleştirilmesi, sağlamlaştırılıp yayılması için uygulanan yöntemlerin birtakım ortak özellikleri vardır. Bunlardan biri, kendi görüşlerine karşı çıkanların susturulması, seslerinin bir daha çıkmaması için uygulanan şiddetli bir baskı rejimidir.

Tarihte, -özellikle Ortaçağda- "insanı öteki dünyada cennete kavuşturmak" iddiasını öne süren dinsel kurumların kışkırtmasıyla, Avrupa'nın bazı ülkelerinde düzenlenmiş toplu kıyımlar, yakın geçmişimizin fanatik ideoloji kaynaklı benzer vahşet olaylarının yanında gölgede kalır.

Bundan on yüzyıl öncesi ile çağımız arasında önemli bir fark var. Artık ideolojik emelleri gerçekleştirebilmek için, önce özgürlüklerin ortadan kaldırılması, kitlelerin ezilmesi ya da yok edilmesi öngörülüyor.

Eskiden toplumlar düşünce özgürlüğünün önemini ve değerini yeterince kavrayamamıştı. Çağımızda ise bunu biliyorlar. Önceden sahip olup da yitirdiklerini anladıkları özgürlüklerine yeniden kavuşabilmek için toplu direnişler sergiliyorlar. Üstelik bu haklarını eskiye oranla çok daha kısa bir zamanda elde edebilmek için de yoğun çaba harcıyorlar.

İşte Bury'nin üzerinde durmuş olduğu çağdaş olgu da budur. Genel olarak çağımızın toplumunun düşünce özgürlüğüne ilişkin duyarlılığını iyi saptamış olduğu söylenebilir.

Düşünmek

Herhangi bir konu üzerinde akıl kullanılarak veriler arasında karşılaştırmalar yapma, ayırma, birleştirme, bağlantılar kurma ve biçimleri kavrama yetisine "düşünme" deniyor.

İnsanı diğer hayvanların tümünden ayıran en önemli özelliği bu... Nitekim 17. yüzyılda **René Descartes** halk ağzında basit dile getiriliş biçimiyle ortaya "İnsan düşünen hayvandır." diye bir yargı koyarken, insanın diğer hayvanlardan farkını değil, temel özelliğini ortaya koymak istemiş.

Bu deyiş doğru kabul edilirse her insanın düşünebildiği yani düşünme etkinliğinde bulunabildiği söylenebilir. Belki özel olarak bir kimse için "Hiç düşünmüyor." denebilir ama bu söz aslında sadece o kişinin gerektiği gibi ya da kendisinden beklendiği üzere yeterli düzeyde ya da doğru düşünmediği anlamına gelir.

Bu konuyu incelerken "akıl" üzerinde de kısa bir inceleme yapma gereğini duydum. (Kimileri bunu Öz Türkçe söyleme çabasıyla ille de "us" diyor ama ben "akıllı" ile "uslu" arasında belirgin bir fark gözetirim. Bence özgün ve kişiye özgü olan "akıl"dır; "us" ise başkalarının aklıdır!)

Bir genel tanıma göre akıl, insanın düşünme, anlama ve kavrama gücüdür. Birtakım ilkelere uyarak düşünmek ve bundan bir sonuç çıkarmak yeteneği olarak da tanımlanır.

Bunu "zekâ" ile karıştırmamaya dikkat etmek gerekir. Çünkü zekâ, pek kısa olarak, aklı kullanabilme yetisidir.

Bazı zaman birisine "akıllı", bir başkasına "akılsız" deriz. Aslında birinin aklını iyi kullandığını, diğerinin kullanamadığını söylemek isteriz.

Zekâ düzeyi yüksek olan, bu nedenle "zekî" olduğunu söylediğimiz bir kişi aklını iyi kullanmamakta olabilir ama isterse iyi kullanma olanağına sahiptir. Zekâ düzeyi düşük olan, bu nedenle kimi zaman "ahmak", tutum ve davranışları dengesiz ya da tutarsız ise "deli" dediğimiz bir kişi ise, aklını ancak belli bir ölçüde kullanabilmektedir.

Tüm bunlardan, "Düşünebilmek için zeki olmak gerekir." diye bir sonuç çıkarmak yanlış olur. Ancak "Zekâ düzeyi yüksek olan bir kişi, o düzeyde olmayan kişilere oranla aklını daha iyi kullanabilir. Aklını daha iyi kullanabilen bir kişi de daha iyi düşünebilir." diyebiliriz.

***

Bir insanın, hiçbir etki, baskı ve koşullandırma altında olmadan, salt kendi istem ve buyrultusuyla serbestçe düşünebilmesine, değerlendirme, oranlama ve karşılaştırmalar yaparak kendi görüş ve yargılarını oluşturabilmesine **"düşünme özgürlüğü"** deniyor. Bununla eş anlam taşımak üzere "özgürce düşünme olanağı" ya da "özgür düşünce oluşturma yeteneği" gibi terimler de kullanılabilir.

Düşünme özgürlüğü teriminin eş anlam seçeneklerinden biri olan "özgür düşünce oluşturma yeteneği" terimini biraz açarsak, şöyle bir sonuca varabiliriz: "Düşünme özgürlüğünü verimli bir biçimde kullanan insan özgür düşüncesini oluşturur."

Bu aşamaya geldiğimde Rahmi'nin niçin "özgür düşünce" kavramı üzerinde böylesine özenle durduğunu anladım.

Kişinin, düşünme özgürlüğü ile yaptığı düşünsel üretime "özgür düşünce" denebilir. Özgür düşünceyi "her türlü dogmadan, batıl yani boş inançtan, ön yargı ve kanıksanmış görüşlerden arınmış bir düşünce" olarak tanımlama olanağımız da var.

Özgür düşünce kavramını tanımlamaya girişirken, ister istemez bundan önce tanımlanması gereken kavramlar kullandığımı fark ettim. Rahmi, tartışmalarımızda önce kavramlar ve tanımlar üzerinde uyuşmamız gerektiğini söylerdi. Öyle yapmazsak, birbirimizi anlamakta güçlük çekip zaman yitireceğimizi belirtirdi.

Onu dinleyerek, şu kullandığım diğer kavramlar üzerinde biraz durmak isterim.

Dogma: Her türlü eleştirinin üstünde tutulan, doğruluğu tartışmasız olarak kabul edilen, kesin ve değişmez sayılan bir görüş ya da düşüncedir.

Dogma, hiçbir inceleme ya da araştırma yapmaksızın, akıl süzgecinden geçirmeden, karşıt görüş ya da olasılıkların hiçbirini göz önüne almadan, olduğunca kabul edilip inanılmasını gerektirir.

Batıl ya da boş inanç: Gerçek ile ilgisi bulunmayan, bilimsel kuramlar ve birikimlerle açıklaması yapılamayan, dolayısıyla bir "neden-sonuç" türünde bir ilişki içermekte olsa bile bunun gösterilemediği, salt akıl kullanılarak düşünüldüğünde de kabul edilemeyecek, belki eskiden kalma bir deneyime dayanan bir takıntı ya da saplantıdır.

Ön yargı: Yeterince bilgi edinilmeden, yalnızca belirli olaylara bakılarak ya da görüntülere ve başkalarınca anlatılanlara dayanılarak oluşturulan kanıdır.

Sözlüklerden bu tanımları çıkardıktan sonra bir de **"gerçek"** kavramının üzerinde durmanın gereğini duydum.

Fakat o konuya girince bununla kendi kendime başa çıkamayacağımı, destek alarak çok daha geniş bir araştırma yapmam gerektiğini anladım.

Bununla birlikte hiç olmazsa bir kısa tanım verebileceğimi düşündüm.

Gerçek: Bir nesne, bir nitelik, bir durum ya da bir olgu olarak somut bir şekilde var olan.

Gerçek böyle tanımlanıyordu ama görebildiğim kadarıyla işin içine **"doğru"** diye bir kavram giriyor, bu ikisi sık sık birbirine karıştırılıyordu. Çok dikkat etmeli, "gerçek" ile "doğru" kavramlarını birbirinden ayırt etmek gerekliydi. "İyisi mi, bunu incelemeyi sonraya bırakayım." diye düşündüm.

***

Bir insanın düşünme etkinliği sonucunda ürettiğini (özgür düşüncesini) serbestçe söyleyebilmesi, bunları yazarak ve çizerek ya da başka yollarla diğer insanlara da bildirebilmesine **düşünce özgürlüğü** deniyor.

Demek oluyor ki düşünce özgürlüğü, bireyin özgür düşüncesi ile toplumsal bir ortamdaki **"söz özgürlüğü"**nün birleşiminden oluşuyor.

Düşünme özgürlüğü ya da özgür düşünce, kişisel ya da bireye özgü bir olgu... Düşünce özgürlüğü ise toplumsal ortama özgü…

«Acaba "söz özgürlüğü" yerine "konuşma özgürlüğü" terimini kullanabilir miyiz?» diye düşündüm.

Araştırınca, şöyle bir yanıt buldum:

Konuşma özgürlüğü, belli bir ortamda kişinin düşüncelerini söyleyebilmesi, bunları yalnızca "sözlü" olarak iletilebilmesidir.

Söz özgürlüğü ise çok daha geniş bir anlamda kullanılabilir çünkü özgürce konuşmanın yanı sıra düşüncelerin herhangi bir yayın organı aracılığıyla aktarılabilmesini de içerir. Bu amaçla basın ve yayın organları açısından, -daha dar bir kapsamda geçerli olmak üzere- "basın özgürlüğü" ve "yayın özgürlüğü" gibi terimlerin de kullanıldığını görüyoruz.

Öte yandan pek kullanılmasa da "tartışma özgürlüğü" diye bir kavramdan söz edilebileceğini gördüm.

Buradaki "tartışma" sözcüğü "ağız dalaşı" (münakaşa) anlamına değil, yer yer birbirine karşıt ya da birbirleriyle çelişen özgür düşünceleri ve değerlendirmeleri karşılıklı olarak savunma (münazara) anlamına gelir. Buna bir de "eleştiri özgürlüğü" diye bir terim daha ekleyebiliriz.

Elbette özgür bir toplumda olması gerektiği gibi düşünce özgürlüğü varsa "tartışma özgürlüğü" ya da şu "eleştirme özgürlüğü" gibi terimlerin kullanılmasına gerek kalmaz. Fakat toplumdaki düşünce özgürlüğü yanlı ise yani kimilerine bu özgürlük tanınırken kimileri bu haklarından yoksun tutuluyorsa, o toplumda böyle bir özgürlüğün varlığından söz edilemez.

Düşünme Olanağı

Tarih boyunca her insanın düşünmede özgür olduğu, hiçbir gücün bunu engelleyemeyeceği söylenmiş, «İnsan, doğal olarak, istediğini düşünmekten, düşüncelerini açığa vurmadığı sürece alıkonulamaz.» denmiştir.

Acaba gerçekten de öyle mi?... Aslında bu görüşte düşünme özgürlüğünün etkilenebileceği hatta sınırlandırılabileceği, açıkça olmasa da dilin arkasında saklı olarak belirtiliyor. Eğer kişinin açıklayacağı düşünceler birtakım kimselerce beğenilmez ya da uygun görülmezse, onun bundan böyle istediğini istediği gibi düşünmesine engel olunabileceği sezdiriliyor.

Elbette bu amaçla bir güç kullanılması söz konusu olacaktır. Bu güç bir yasaklama ya da "kaba güç" olabileceği gibi, **"beyin yıkama"** denilen türde de olabilir. Yasalar ya da töreler de kullanılabilir.

Her durumda, düşünme özgürlüğünün sınırsız ve sonsuz olamayacağı öngörülmektedir.

Düşünme özgürlüğünü kısıtlamak ile ortadan kaldırmak arasında fark yoktur. Bu yalnızca "politik" olarak nitelenebilecek bir sözcük oyunudur. Biri diğerinden daha yumuşaktır. Kurallara ve koşullara uyulduğu sürece serbestlik tanındığı gibi bir izlenim vermektedir.

Ancak burada göz ardı edilmekte olan çok önemli bir nokta vardır: Bir insana belli kalıplara uyarsa ya da belli sınırları aşmayacak olursa düşünmede özgürlük tanımak, açıkça aslında düşünme özgürlüğünün olmaması demektir.

Bu görüşü "düşüncelerin açığa vurulması" konusunu yani "söz özgürlüğü" aşamasını bir yana bırakarak değerlendirirsek, durum biraz farklılaşır. Bu durumda bu görüş ile insanın bedenindeki düşünce üretim organının (basit anatomik bilgi uyarınca beyin etkinliğinin, halk ağzında kullanılan deyimle "kafasını çalıştırması"nın) dıştan etkilenemeyeceği öngörülmektedir.

Oysa işin aslına bakacak olursak, bu görüşün hiç de doğru olmadığını görürüz. Çünkü insanın beynini fiziksel nitelikli dış etkilere karşı çok iyi koruyan kafatası, onu tinsel etkilere karşı koruyabilmek bakımından hiç işe yaramaz. Dışarıdan insanın beyninin içine hiç dokunmadan girebilmek olanağı vardır ve bu bir "bilim kurgu" değildir.

***

Düşünme özgürlüğünü sınırlayan, kişiyi önceden saptanmış belli bir tarzda düşünme doğrultusuna yönelten ya da tersine yönelmesini engelleyen olgular vardır.

Bunların başında insanın "imgeleme yeteneği" gelir. Bu yetenek "zekâ" ile doğrudan bağlantılıdır.

Kimilerine göre zekâ doğuştan gelmedir; kimilerine göre ise toplumsal ortamda oluşur.

Doğuştan gelme olduğunu ileri sürenlere göre, bunda kalıtımsal (genetik) etkilenme de söz konusudur. Hayvanlarda bile sınırlı da olsa bir zekâ belirtisi görülebilmesi bunun bir kanıtı olarak gösterilir. «Öyle olmasaydı, daha doğuştan ileri ya da geri zekâlı çocuklardan söz edilemezdi.» denir.

Zekânın toplumsal ortamda oluştuğunu savunanlar ise ilkel zekâ düzeyinin biyolojik yapıya bağlı olduğunu yadsımaz ama şunu ekler: «Eğer zekâ tümüyle doğuştan gelme olup toplumdan hiç etkilenmeseydi, doğuşta hangi düzeyde idiyse hep o düzeyde kalır, toplumsal ortamda gelişmesi hiçbir zaman söz konusu olamazdı.»

Her durumda zekâ zamanla ya da dış etkenlerle değişebilir. Yitirilmez ama gelişme gösterebilir. İnsanın aklını kullanmasını, bilincini artırmasını sağlar.

"İmgeleme" (tahayyül) olgusu da insanın zekâ düzeyine bağlıdır. İnsanın, bir şeyin imgesini (hayalini) zihninde canlandırabilmesi, bir nesneyi görmeksizin tasarımlaması için yeterince zekî olması gerekir.

Fakat imgeleme yeteneğinin gerektiğince kullanılamaması, kişinin zekâ düzeyinin düşüklüğünü göstermez. Bu ilişki dönüşümlü değildir. Zekâ imgeleme yeteneğini etkiler ama imgeleme yeteneği zekâyı etkileyemez. Bu yeteneği gerektiğince kullanamayan bir kişinin düşünme özgürlüğü ise kendiliğinden sınırlı kalır.

Bilgi ve deneyim de düşünme özgürlüğünü etkiler. Ancak bu etki doğrudan düşünme özgürlüğü ve özgür düşünce üretimine ilişkin değildir. Bunun kullanılabilmesi ile bağlantılıdır.

İnsan, bilgilerini ve deneyimlerini artırdıkça düşünme özgürlüğünü çok daha iyi kullanabilir; düşüncelerini giderek daha çok özgürleştirme olanağını elde eder.

Ancak, bilgi ve deneyimi pek az olan bir kimsenin, sırf bundan ötürü düşünme özgürlüğünün sınırlı kaldığı söylenemez; olsa olsa bu özgürlüğü verimli bir düzeyde kullanamadığı söylenebilir.

İnançların, sevginin, saygının, tutkuların, hırsların, korku ve heyecan gibi duyguların ise düşünme özgürlüğü üzerinde kısıtlayıcı, yönlendirici, düşünme etkinliğinin başka bir doğrultuya yönelmesini engelleyici etkileri vardır.

Kişi kendisini bu tür etkileme ve koşullandırmalardan kurtarabilirse, düşünmek ya da düşünmemek, düşünürse dilediğini düşünmek olanağını elde eder.

Bu kurtuluş, hiçbir inancı olmamak, hiç kimseyi ve hiçbir şeyi sevmemek, hiç kimseye ya da kuruma saygı göstermemek, hiçbir tutkusu olmamak, hiçbir şeye hırsla sarılmamak, hiçbir şeyden korkmamak, heyecan duymamak demek değildir. Bunların bilincine varıp imgeleme yeteneğini bağımsızlaştırmak demektir.

Çünkü bu tür etkenlerin ve bunların etkilerinin bilincine varmayan bir kişinin imgeleme yeteneği koşullanır ya da sınırlandırılır.

İşte düşünebilme olanağının kısıtlanması, bir diğer deyişle düşünme özgürlüğünün kaldırılması budur.

***

Bunları derleyip toparladıktan sonra kendi kendime «Acaba özgür düşünce ya da düşünme özgürlüğünü kişi mi edinir, yoksa bunu ona başkaları mı sağlar?» diye sordum. Buna verilecek yanıtın hayli tartışmalı olacağını, konuya hangi açıdan bakılırsa yanıtın ona göre verileceğini gördüm.

Düşünme özgürlüğü yaradılıştan gelmeyse, ne edinilir ne de verilir çünkü zaten vardır. Fakat imgeleme yeteneğinin gelişmesinin engellenişi ile başkalarınca kısıtlanabilir. Eğer yaradılıştan var olmayıp da toplumsal ortamda oluşuyorsa, kişiyi etkileyebilecek olanların *"düşünme özgürlüğü hakkı"* diye bir şey oluşturmaları durumu ortaya çıkar. Bu durumda, her ne kadar düşünme özgürlüğü bireye özgü ise de bunun denetimi toplumun ya da başkalarının elinde demektir.

Düşünme özgürlüğü edilgin (pasif) bir olgudur. Özgür düşünce böyle kaldıkça, etkin (aktif) duruma geçirilmedikçe işe yaramaz.

Bu nedenle, imgeleme yeteneği gelişmiş bir insanın aynı zamanda düşünebilme olanağına da sahip olması, özgürce düşünebilmesi yetmez. Düşüncelerini başkalarına aktarmasına engel olunursa yani düşünce özgürlüğü fırsatı tanınmazsa, düşünme özgürlüğünün de bir değeri kalmaz. Çünkü "değer" kavramı toplum içinde geçerlidir.

Toplumda kendi başına düşünme özgürlüğüne sahip olmak kişiyi hoşnut edemez hatta düşüncelerini kendine saklamak zorunda kalacağı için ona acı verebilir, onu mutsuzluğa sürükleyebilir.

***

Voltaire'e sadece saygı duymakla kalmadım, ona hak verdim. Kişinin kendine özgü tuttuğu, kimseye söylemediği, kimseyle paylaşmadığı düşüncelerinin toplumda hiçbir etkisi olmaz; bu hiç kimseye bir yarar sağlamaz.

Toplumda yerleşmiş genel değer yargıları uyarınca, üretilen özgür düşüncelerin bazısı "iyi ve yararlı", bazısı "kötü ve zararlı" bulunabilir.

Ancak "kötü" denilen görülmedikçe "iyi", "zararlı" denilen görülmedikçe de "yararlı" olan betimlenemez.

Bu nedenle, iyi ve yararlı düşüncelerin topluma mal edilip evrimine katkı sağlaması, kötü ve zararlı olarak nitelenen düşüncelerin de varlığına bağlıdır. Herkes düşüncelerini kendine saklarsa, topluma ne iyi ne kötü, ne yararlı ne de zararlı düşünce yansır.

Yeni düşüncelerin yeşermediği bir toplum, hiçbir değişim gösteremeyeceği için olduğu yerde çakılı kalır. Avrupa'nın Ortaçağ boyunca karanlık bir dönem geçirmiş olmasının temel nedenlerinden biri de budur.

Düşüncelerin Kişiye Özgü Kalması

Bir kimsenin düşündükleri, çevresindeki insanların yaşayış, davranış ve anlayışlarına düzen veren törelere, geleneklere, onların alışkanlıklarına, yasalara ilişkin eleştirileri içerebilir.

Toplumu eleştiren düşüncelerin gelişmesi, özgür düşünce üreten bir kişinin, çevresindekilerin öteden beri "doğru" diye benimsemiş olduğu ilkelere karşı çıkmasına hatta bunları yadsımasına yol açabilir.

Kişi, insancı (hümanist) bir eğilime sahipse yakınında olanların yaşam tarzı ve koşullarından daha iyisinin bulunabileceğini tasarlamaya girişir.

Böyle bir durumda düşüncelerini açıklaması daha da zorlaşır. Çünkü toplum eleştirilmekten hoşlanmaz.

Oysa toplumun yaşam tarzındaki yanılgıların giderilebilmesi, yaşam koşullarının iyileştirilmesi için ortaya buna ilişkin yeni öneriler konması gerekir. Buna olanak yoksa, üretilen özgür düşünceler bir mağaranın kuytu derinliklerinde yakılmış bir mum gibi kalır; kendine aydınlatacağı çevre bulamaz.

Gerek düşünme özgürlüğünün gerekse bunun sınırsız kullanımıyla üretilen özgür düşüncenin verimli olup işe yaraması için, herkes düşündüklerini başkalarına da aktarabilmeli yani etkinliğe (eyleme) geçirmelidir.

Bu ise özgür düşüncelerin toplumsal bakımdan kendi başlarına yetersiz kaldığını, "düşünce özgürlüğü" ile bütünlenmesi gerektiğini ortaya koyar.

Düşünceleri Topluma Aktarmak

İncelemelerimin bu aşamasına geldiğimde, öğrendiklerimi Rahmi ile de paylaşma gereğini duydum.

Voltaire haklıydı... Anlatmalı, görüş ve eleştiri almalıydım.

Rahmi yaptığım değerlendirmelerin çoğuna katıldı katılmasına ama karşı çıktığı noktalar da oldu. «Gerçi biraz ayrıntıya girmişsin ama iyi gidiyorsun. Devam et. Artık düşünce özgürlüğüne gel. Onu da incele. Sonra yine görüşelim.» dedi.

Dediğini yaptığımda, tarih boyunca toplumların hep düşünce özgürlüğüne karşı çıktığı izlenimine kapıldım.

Az kalsın bunu toplum yapısının genellikle "tutucu" oluşuna bağlayacaktım. Oysa baktım ki toplum aslında düşünce özgürlüğüne karşı çıkmıyor; karşı çıkmaya yöneltiliyor.

Öteden beri insana hep ne isterlerse düşünmekte özgür olduğu söylenmiş. Bu kadarla da kalınmayıp uygar ülkelerin yasalarında kişinin düşündüklerini dile getirmekte hatta yaymakta özgür olduğu da belirtilmiş.

Fakat düşünce özgürlüğü çoğu kez yeni görüşler, değişik öneriler getirmiş. Bunlar da o zamana kadar toplumda kökleşmiş inançları, gelenekleri, töreleri ve alışkanlıkları sarsmaya yönelmiş.

Bu ise hiç de hoş görülmemiş. Faturası da düşünce özgürlüğüne çıkarılmış. Dolayısıyla düşünce özgürlüğü bazı zaman bilinçli bazı zaman bilinçsiz, çoğu kez ise güdümlü olarak tepkiyle karşılanmış.

Tepkinin kendiliğinden oluşmadığı, "güdümlü" olduğu dikkatimi çekti. Bunun neden böyle olduğunu araştırma gereğini duydum.

***

Her ne kadar düşünme etkinliği insanda doğuştan gelme, insanın biyolojik yapısından kaynaklanan bir olgu ise de insanın düşünce üretim organı doğası bakımından tembeldir.

Biyolojik olarak insanın "düşünce üretim organı" sadece beyin değil ama kolay anlaşılması için buna kısaca "beyin" demeyi yeğliyorum.

Beyin, herhangi bir sorun çözme işlemiyle karşılaştığında, gerek bunun anlaşılması gerekse çözümün bulunmasında en kolay yolu tutmaya yönelir. Bu yol kimi zaman pek uzun, kimi zaman en kısa ama hep en kolayıdır. Beyin zorluktan hoşlanmaz.

Zorluktan hoşlanmayan, hep kolay olanı yeğleyen ya da seçen beyin hep aynı işlemleri yapar. Kendini otomatiğe bağlar; tembelleşir. Kimilerinin beyni bu "tembellik olgusu" nedeniyle az, kimilerininki ise bu tembelliği edinememiş ya da aşmış olduğu için çok çalışır.

Beyin tembelliğinin ne çok ne de az, "normal" denebilecek bir düzeyde olduğu sıradan bir insanın düşünce evreni, sorup araştırmaksızın kabul ettiği, sonra sımsıkı sarıldığı birtakım inançlarla doludur.

Dolayısıyla "sıradan bir insan" kendi düşünce evreninin iyice alışmış olduğu, hiç de yakınmadığı hatta doğru bulduğu düzenini alt üst edebilecek her şeye karşı düşman kesilir. Körü körüne bağlandığı inançlardan bazısıyla kaynaşamayacak her düşünce, kafa yapısına değişik bir düzen vermesini gerektirir. Bunu yapabilmek ona zor gelir çünkü büyük ölçüde beyin gücü harcama sıkıntısına katlanmayı gerektirir.

Nedeni araştırılmadan kabul edilen düşünceleri korumak çok daha kolaydır. Böylece sıradan bir insan, yerleşmiş inançları ve alışkanlıkları olduğu gibi koruma güdüsünü edinir.

Düşünme tembelliğinden doğan koruma güdüsü, korku ile karışınca nefrete dönüşür. Süregelmiş inançların yapısında herhangi bir değişiklik yapılacak olursa toplum düzeninin temelinden sarsılacağı endişesi doğar.

Bu endişe, ulus çapındaki bir toplum içinde yaygınlaşınca devleti de etkiler. Giderek tutucu bir doktrinin oluşmasına ya da önceden bir başka yerde oluşmuş böyle bir doktrine yönelmeye yol açar.

Eskiden devletin bu konudaki işleviyle bağlantılı olmak üzere şöyle bir kanı varmış*: "Devlet, yönetmek, güvenliklerini gözetip gereksinmelerini karşılamakla sorumlu olduğu ulusun insanlarının refah ve mutluluklarını, ancak onların yaygın olan inançlarını, törelerini, geleneklerini, anlayış tarzı ve düşünce yöntemlerini korumak suretiyle sağlayabilir."*

Yüzyıllar boyunca toplumlarda bu yanılgılı kanı sürmüş. Ancak pek yakın geçmişimizde bunun yanlış olduğu anlaşılmış.

Günümüzde, yalnızca bilim ve teknikte ilerlemekle kalmayıp sosyal yapı bakımından da gelişmiş ülkelerde, devlet bu tutumu terk etmiştir.

Üstelik devlet, kendi işleviyle insanların inanç, töre, gelenek ve düşünüş tarzlarının karıştırılmaması gerektiğini kavramıştır.

Buna **"laiklik"** denir. Bu yüzden de düşünce özgürlüğüne karşı olanlar bu terimden hiç hoşlanmaz.

***

Olanı olduğu gibi koruma eğilimiyle bunun sonucunda ortaya çıkan tutucu doktrin ya dinsel ya da boş inançlarla beslenir; çoğu zaman her ikisiyle birden güçlendirilir.

Toplumsal yapının tüm geleneklerinin ve törelerinin bu tür inançlarla sımsıkı ilişkileri olduğu, bu olgunun "tanrısal kanatlar" altında korunduğu ileri sürülür. Bu görüşün tartışmasız bir biçimde kabul ettirilmesine çalışılır. Böylece **dogma** oluşturulur.

Toplumun dogmayı benimsemesi sağlandıktan sonra, artık sosyal düzen ile ilgili herhangi bir eleştiri, doğrudan "dine ve inanca karşı saygısızlık" olarak nitelenir. Hele dinsel inancın gereği olduğu söylenen uygulamadaki yöntemler (tapınma tarzı) ve dinsel kurumların tutumları eleştiriliyorsa, yapılan iş "doğaüstü güçlere karşı düpedüz meydan okumak" sayılır.

Bir kez bunu yapan ve böyle yaptığı ortaya konularak toplum düzenini bozmakla suçlanan bir kişi, bundan sonra her ne yaparsa yapsın, halk deyimiyle "ağzıyla kuş tutsa" bile artık sözü ve görüşleri dinlenmez olur.

Böylece **bağnazlık** (taassup) oluşur, gelişir ve yerleşir.

Herhangi bir tutucu doktrinin etkin olup "tek geçerli" sayıldığı yerlerde yeni düşünceler kötü ve tehlikeli görülür. Bireysel ama kabul edilmiş ilkelerin temeli ve nedeni hakkında birtakım "uygunsuz sorular"(!) soran her insan, özgür düşüncesini aktardığı ve başkalarını da etkileyip onları da düşünmeye yöneltebileceği için açıkça "topluma zararlı bir kişi" olarak görülür ve gösterilir.

Yeni düşüncelere, özellikle evrimsel bir nitelik taşıyanlara karşı düşmanca tavır takınılmasına yol açan bu tutumun başarısı, "toplumun ileri gelenleri" olarak nitelenen kişilerce benimsenmesine bağlıdır.

Bu aşamada, işin içine saf ve temiz duygularla düşüncelerden çok bireysel ya da belli bir topluluğun çıkarları karışır.

Kendi çıkarları yerleşmiş düzenin korunmasına ve ona destek olan durağan düşüncelerin sürdürülmesine bağlı olanlar, bunu sağlayabilmek için ellerinden gelen her şeyi yapar. Çoğu insanın karakterindeki üstünlük ve egemenlik tutkusu bunu kolaylaştırır. Topluma yeni düşünceler getirmeye kalkışanların karşısına "kaba güç" ile çıkarlar.

Artık akılcı karşı görüşler ileri sürerek tartışmak, doğruların bulunmasına çalışmak söz konusu değildir. Dogmalar her şeyin üstünde tutulmaktadır. Akıl tutsak edilir. Özgür düşünce yasaklanır.

Böylece, devlet bir teokratik ya da otokratik düzen yörüngesine oturtulur.

***

Düşünce özgürlüğüne karşı takınılan olumsuz tutumun, gelişim içindeki toplumlardaki değişim hızını kesen en önemli etken olduğunu anlamıştım. Bu tutumun bazı toplumlarda bu kadarla da kalmayıp bilginin gelişmesine, özellikle bilimsel ilerlemeye engel olduğunu gördüm.

Çağımızda ise kendi çıkarlarını tutuculukta bulan güçler, artık evrimsel düşüncelerin gelişip yaygınlaşmasını engelleme olanağını yitirdi. Buna karşın köstekleyici etkileri sürüyor. Herhangi bir yeni düşüncenin can sıkıcı, rahat kaçırıcı hatta tehlikeli olduğuna kanmış insanlar, ne yazık ki günümüzde bile birçok toplumda çoğunluğu oluşturuyor.

Düşünce özgürlüğünden yana olduklarını söylemelerine karşın bunu sözde bırakan, aslında toplumda bu özgürlüğü kendi istemleri doğrultusunda sınırlama eğiliminde olanlar var. Bu eğilimin, daha çok insan topluluklarını yönetenler ile yöneticileri etkileyebilecek bir baskı yapma olanağı bulunan kişi ve kurumların bir özelliği olduğu görülüyor. Yönetim sorumluluğunu üstlenmiş olanların yani ilgili devlet organlarında belirli yetkilerle çalışan görevlilerin, bu bağlamda karşı karşıya geldikleri çok önemli bir sorun ortaya çıkıyor.

Devlet görevlilerinin, topluma zararlı olabilecek eylemleri engelleyip bu gibi girişimlerde bulunanların gerektiğince cezalandırılmasını sağlamaları, böylece toplumsal düzeni korumaları gerekir. Ancak genellikle bu kişiler, tehlikeli gördükleri ya da öyle olduğuna inandırıldıkları düşüncelerin yayılmasını önlemeyi de üstlerine düşen bir görev olarak alıyor. Onlara göre, bir kimsenin toplumun görüş ve inanışlarına aykırı düşünceleri yayması, başkasının malını çalmasından çok daha zararlı...

Bu tutum "yetkiyi kötüye kullanmak", "yasayı öznel görüş ve anlayışlara göre yorumlayarak uygulamak" ile özdeştir. Toplum içinde eline herhangi bir yetki geçirmiş olan, bireysel tutkularını doyuma ulaştırabilmek için yanıp tutuşan, aslında zavallı birtakım görevliler, kendi görüş ve eğilimlerini sanki yasa gereğiymiş gibi uygulamaya girişiyor.

Yıllar önce bir dostum bana bu konuyla bağlantılı bir olay anlatmıştı.

"Bir bahar akşamı İzmir'deki Kültürpark'ta devriye görevi yapan yaşlıca bir polis memuru, ağaçların altında kuytuca bir köşede birbirlerine sarılmış öpüşen iki genç görmüş. Onları rahatsız etmemeye özen gösterip uzaklaşmış. Devriye görevini bitirdikten sonra karakola geldiğinde o iki genci orada bulmuş. Çünkü karakola gelirken parktan geçen genç bir polis, o iki genci uygunsuz durumda oldukları gerekçesiyle yakalayıp karakola getirmiş."

Bu olayda her iki polisin de yasanın gereği her ne ise onu değil, kendi öznel değer yargıları uyarınca davranmış oldukları görülüyor.

Protogoras

Devlet yönetimini elinde tutanlar ile geniş halk kitlelerini etkileme olanağı bulunan sınıfların düşünce özgürlüğünü sınırlama çabalarına hatta çaba olarak da kalmayıp eyleme dönüşmesine, bu özgürlüğün tarih boyunca en yüksek düzeyde olduğu söylenen Antik Yunan uygarlıklarında bile zaman zaman rastlanmış olduğunu gördüm.

Bu bağlamda Ege Denizi'nin doğusu ile batısı arasında da önemli fark var. Doğudaki tolerans batıda yok!

Genel olarak Antik Yunan düşünürlerinin tarihte düşünme ve tartışma özgürlüğünün öncüleri olduğu söylenebilir. En azından Batı yani Avrupa uygarlığı açısından bu böyle görülür.

Özgür düşünce, ilk kez o çevrede söz özgürlüğü ile bağdaşarak bütünlenmiş. Düşünce özgürlüğü, Antikçağdaki bilimsel atılımların, politik bakımdan kurumlaşmadaki deneyimlerin, akıl verilerini iyi kullanıp değerlendirmenin, felsefe çalışmaları ile gerçeklerin araştırılmasının temeli olmuş.

Görsel sanatlar ve edebiyat alanlarındaki gelişimi de bir bakıma bu uygarlık sağlamış.

Anadolu kıyılarında İyon uygarlığı, özellikle M.Ö. 6. ve 5. yüzyıllarda, özgür düşüncenin beşiği olmuş; çok daha sonra Batı Avrupa'da gelişme gösteren bilim ve felsefenin temelini atmış. Tarihte doğu ve batı arasında bir köprü oluşturan Atina ve Roma uygarlıkları, görkemlerini, aslında İyonya'da doğmuş olan özgür düşünceye borçlu.

Özgür düşünce akımının Antik Yunan'da böylesine gelişmiş olmasının önemli bir nedeni var: Bu ülkede doğudaki olgunun tersine görevlerinin kutsallığını tanrılardan aldığını ileri süren bir "rahipler sınıfı" yok. Gerçi tapınaklarda çalışan rahipler var ama bu kişiler kendi çıkarları için toplum üzerinde baskı kurabilen bir "kast" biçiminde örgütlenememiş.

Antik Yunan'da din aslında çok önemli ama devletten, bilimden, sanattan, felsefeden, özellikle insanın güncel yaşayışından ayrı tutulmuş. Yüzyıllarca sonra savaşı verilen laikliğin orada doğmuş olduğu görülüyor.

Buna karşın Atina'da özgür düşüncenin önde gelenlerinden birçoğunun ya ülkeden kaçıp İyonya'ya sığınmak zorunda kaldığı ya da yargılanarak cezalandırıldığı görülüyor. Protogoras'ın kitabının yakılması, Sokrates'in idam edilmesi bu olayların birçok örneğinden en sık sözü edilmiş olanları.

Atina'da yargılanmış olan düşünürlerin çoğu "kutsal şeylere dil uzatmak" ile suçlanmışsa da çoğu kez bu tolerans noksanı görünümünün perde arkasında politik nedenler ve birtakım başka emellerden kaynaklanan kışkırtmalar yer almış.

Sokrates'in öyküsünü bilmeyen yoktur. Peki ya Protogoras?

Antik Yunan'ın bir geleneği uyarınca, Prtogoras, yazmış olduğu kitabı kendinden önce bir yazar-düşünür olarak onaylanmış Euripides'in evinde okumuş. Elbette ülkenin ileri gelen konukları da var bu okumada.

Bu okumanın ertesinde suçlanan Protogoras'ın kitabının yakılmasına karar verilmiş. O tarihte geçerli olan bir cezalandırma yöntemi bu. Kişinin üretmiş olduğu onca düşünce, vermiş olduğu onca emek, birkaç dakika içinde yok ediliveriyor; öldürülse ve bu acıyı çekmese daha iyi.

Protogoras'ın yargı kararı ile yakılmış olan kitabında neler yazılmış olduğu bilinmiyor. Ancak bu kitabın ilk sayfasının bir bölümü yanmadan kalmış ve günümüze kadar saklanabilmiş. Şöyle bir söz ediyor:

"Tanrıların ne var ne de yok olduklarını söyleyebiliriz. Bu konudaki bilgimiz öylesine az ki..."

Hıristiyanların Tutumu

Roma'da cumhuriyetin son demleriyle imparatorluğun ilk aşamalarında, düşünce özgürlüğü üzerinde hiç baskı kurulmamış.

Hristiyanlık devletin resmî dini olana dek, tüm dinlere ve tüm düşüncelere tolerans göstermek, Roma'nın iç politikasının genel kurallarından biri olmuş.

İsa'nın çarmıha gerdirilmesi kesinlikle dinsel değil, tümüyle politik bir olay… Ancak özellikle 2. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlığa karşı yürütülmüş şiddet eylemleri, aynı toleransın "vicdan özgürlüğü" alanında geçerli tutulmadığını gösteriyor.

Hristiyanlara göre; İmparator Konstantin'in bu dini kabul edişiyle birlikte düşünce tarihinde yeni bir devir açılmıştır.

Daha önce Hristiyanlara karşı uygulanan şiddet eylemlerinin, bu kez de Hristiyan olmayanları, özellikle İran kökenli Mitra dini inançlılarını hedef almış olduğunu biliyoruz.

Avrupa'da Hristiyanlık yaygınlaşıp devlet gücüne dayandığı zaman, dinsel inançların zorla kabul ettirilemeyeceği görüşü terk edilmiştir. "İnsanların evrenin gerçeklerine ilişkin düşüncelerini birbirleriyle çelişkileri olmayan tam bir birlik ve bütünlük içinde toplamak" diye bir uydurma amaç gösterisi altında, devletlerin egemen yönetici güçlerinin de benimsediği bir baskı politikasının uygulanmasına girişilmiştir.

Erdem sahibi olsalar bile sadece din bakımından yanlış sayılan davranışları nedeniyle Avrupa'da "Tanrı'nın düşmanı" ilan edilen kişilerin ortadan kaldırılması âdeta bir "kutsal görev" haline getirilmiştir. Toplumlara, tümü dinsel dogmalar üzerine oturtulmuş yeni töre ve gelenekler zorla benimsettirilmiş, bunlar "Tanrı buyruğu" denilerek kutsal sayılmıştır.

Artık Avrupa'da "düşünce özgürlüğü" ve "vicdan özgürlüğü" diye iki ayrı kavram yoktur. Bunlar sözüm ona bağdaştırılıp birleştirilmiştir ama bu arada toplumu oluşturan halk, geniş insan kitleleri, bu özgürlüklerin her ikisinden de yoksun tutulmuştur.

Özetle, 5. yüzyılda Avrupa'da feodal toplum düzeninin de oluşmasıyla birlikte başlayıp bin yıl kadar süren Ortaçağ boyunca akıl zincire vurulmuş, düşünce köle edilmiş, bilgi ise hemen hemen hiç ilerlemez olmuştur.

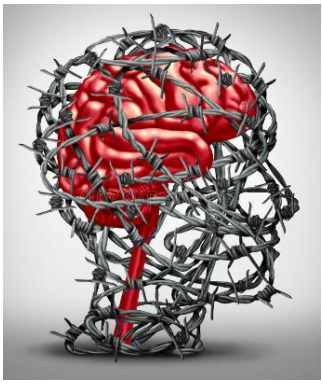

Tüm insanları boyunduruğa vurmak, zihinleri felç etmek, herkesin Roma Katolik Kilisesi'nin tartışılmaz otoritesine körü körüne boyun eğmesini sağlamak için, ortaya **Engizisyon** olarak anılan ünlü baskı ve kıyım sistemi çıkarılmıştır.

Aslında bu örgüt sadece dinsel suç işleyenleri yargılayacak bir kurul olarak tasarlanmış ama kısa süre içinde Avrupa ülkelerinin birçoğunda bir tür kolluk gücüne dönüşmüştür. Etkin olduğu yerlerde düşünce özgürlüğünü tümüyle kaldırmış, Rönesans'ın patlayışına dek büyük ölçüde bir kısıtlama ve sindirme eyleminin yürütülmesini sağlamıştır.

Engizisyonun gücü ve etken oluşu sonraki yüzyıllarda da sürmüştür. Uygulamalarının insanlık tarihinin yüz karası olan sayısız örnek var. Bunlardan biri de **Galileo Galilei**'nin başına gelenlerde belirginleşir.

Yaşının hayli ilerlemiş oluşundan ötürü idam edilemeyen bilgin, son günlerinde bir dostuna yazmış olduğu mektupta, aslında suç sayılamayacak sözler ederken, Kilise'nin tutumunu şöyle aktarmıştır:

«Copernicus'un tasarlamış olduğu sistemin batıl olduğundan, özellikle biz Katoliklerce hiç kuşku yoktur. Kutsal metinlerimizin hiçbir şekilde yadsınamaz ve çürütülemez otoritesiyle, o sistem iptal edilmiştir.»

Rönesans Geliyor

Rönesans, Avrupa'da Ortaçağ boyunca sürmüş karanlık ortama son verecek, tutsak edilmiş olan insan aklını kurtaracak olan düşünsel ve sosyal bir eylemdir. Klasik kültürün yeniden doğuşunu sağlamış bir akımdır; zaten o nedenle bu adla anılır. 13. yüzyılda İtalya'da başlamış, giderek yayılmış ve tüm Avrupa'yı etkisi altına almıştır.

Hristiyan dininde bu insancı (hümanist) akımdan etkilenerek gelişen yeniden biçimleme (reform) eylemlerinin düşünce özgürlüğüne önemli bir katkısı olmamıştır. Fakat Protestanlık olarak anılan yeni Hristiyan mezhebinin doğuşu, Katolik Kilisesi'nin on yüzyıldan beri koruduğu tartışılmaz ve saltık otoritesinin sarsılıp gücünü yitirmesine yol açmıştır.

Bu olgu, **Akılcılık** (Rasyonalizm) akımının gelişebilmesinde âdeta bir atlama taşı olmuştur. Öyle ki 16. yüzyılın sonlarına doğru artık insan için "bedensel ölüm ötesi dünya" ile uğraşmak yerine, mutluluğu ve gerçeği bu dünyada ve şimdi aramaya karşı duyulan ilgi artmıştır.

Bu zihinsel ilerleme ile birlikte, gerek düşüncelere gerekse tutumlara karşı tolerans da genişlemiştir.

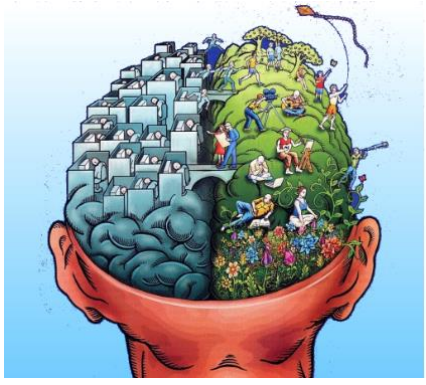

Akılcılık akımı 17. ve 18. yüzyıllarda büyük gelişme gösterir. Katolik Kilisesi'nin aforozlu didinmelerine karşın, dinsel inançların uygulamaları da aklın egemenliği altına girmeye başlar. Düşünürler, yazarlar ve bilim adamları, akıl almaz dogmalara ve batıl saplantılara karşı sistemli bir savaşıma girişir.

19. yüzyıl, akılcılığın bilim ve insanlık uğruna peş peşe kazandığı utkulara sahne olur; çağdaş özgür düşüncenin temeli atılır.

Sokrates, düşünme ve tartışma özgürlüğünün değerini daha Antikçağda ortaya koymuştu. Aradan geçen neredeyse iki bin yılda insanlık ne yazık ki Osmanlı'nın "Mehter Takımı" gibi bile ilerleyememişti.

Bu yetersizliği gideren **John Stuart Mill** olmuştur. Düşünce özgürlüğünün haklılığını bilimsel yöntemle, toplum üzerindeki ekonomik yararlarını da gerek kuramsal gerekse deneysel olarak ortaya koyarak kanıtlamıştır. Böylece düşünce özgürlüğünün, bir toplumun uygarca yaşayabilmesi, evrim doğrultusunda ilerlemesi için kaçınılmaz can damarlarından biri olduğu anlaşılmıştır.

İster istemez Namık Kemal'in şu dizelerini anımsadım:

"Ne mümkün zulm ile bîdâd ile imha-i hürriyet;
Çalış idrâki kaldır muktedirsen âdemiyetten."

Demek ki insan beyni ne kadar tembel olursa olsun, düşünme etkinliğini sürdürmekten geri kalmıyor. Bu özgürlüğün kaba güç kullanılarak, gaddarlıkla yok edilebilmesi olanaksız. Böyle bir şeyin yapılabilmesi için insan bilincinin, insanın algılama yeteneğinin yok edilmesi gerekir. Bu ise toplumun varlığını zorunlu tutan insanın yaşam ortamının yok edilmesi demektir. Olacak şey değildir.

Ardından Atatürk'ün bir özdeyişini anımsadım:

"Fikirler cebr-ü şiddetle, top ve tüfekle asla yok edilemez."

İnsan, isterse en kestirme yolu seçmeye eğilimli olan beynini denetim altına alabilir. Onu kendi istemi uyarınca, öz buyrultusuna bağlayarak yönlendirip çalıştırabilir. Bilgileri daha iyi değerlendirerek, anlamaya, kavramaya çalışma olanağı vardır.

Gerek geniş halk kitlelerini bilgisizliklere ve batıl inançlara gömerek çıkarlarını korumaya çalışanlara gerekse insanları ancak kendilerinin belirttiği inançlara uyarak ve buna göre tapınmayı eksiksiz yerine getirerek hem bu dünyadaki mutluluğa hem öteki dünyadaki kurtuluşa yönelebileceklerine inandırmaya uğraşanlara karşı aklın açacağı savaş, her yerde er ya da geç düşünme özgürlüğünün zaferiyle sonuçlanır.

Bu görüş “dinin ve inancın ortadan kalkacağı iddiası” gibi nitelenip yanlış yorumlanmamalıdır.

Burada konu “din ve inanç” değildir. Din ve inanç ile bağlantılı olabilen “vicdan özgürlüğü” konusu üzerinde ayrıca durmak gerekir. Buna karşın, burada din adamlarını ya da kendilerini dinsel otorite olarak gösterenleri ve bağnaz dinsel kurumları eleştirmek söz konusudur.

Bu eleştirinin açık bir gerekçesi vardır: Asıl görev ve ilgi alanlarının dışına çıkıp, yetki sınırlarını da aşarak hatta kötüye kullanarak insanların zihinlerini etkilemeye, akıllarını kullanmalarına engel olmaya girişmişlerdir. Toplumların yönetimine karışarak gelişme ve ilerlemeyi durdurmak istemiş, bunun için de her şeyden önce düşünce özgürlüğünü ortadan kaldırma girişiminde bulunmuşlardır.

Yakın Dönemler

Konuya bireysel boyutta bakılacak olursa, özgür düşünce insanı belki dinsizliğe, daha doğrusu toplumunda benimsenmiş olan yaygın dine karşı çıkmaya yöneltebilir ama ille de inançsızlığa yöneltmez.

Din adamlarının ve dinsel kurumların oluşturduğu dogmalardan sıyrılmak demek, ancak onlara körü körüne inanıp bağlanmamak, aklı başkalarına tutsak etmemek demektir. Bu tutum “tanrı inancı”nı etkilemez. Bireyin inançlarını “bilinçli” olarak oluşturmasına olanak sağlar. Kişinin özgürlük hakkını kullanıp, sadece kendisini ilgilendiren, hiç kimsenin karışmaması gereken inançlarına sahip çıkması olanağı doğar.

Düşünce özgürlüğü bunu toplumda yaygınlaştırır. Sonunda inançların toplumsal birlikteliği olan “din” zayıflar. Eğer ortadan kalkacaksa kalkar.

Fakat akıl ve bilim ile bunlardan doğan evrimsel gelişme öyle gerektirir de toplumda din ortadan kalkarsa, bu durum *“Tanrı inancının yitirilmiş olması”* demek değildir. Bu ancak kişilerin kendi inançlarına sahip çıkıp Tanrı ile aralarına giren “aracılar”ı saf dışı etmeleri demektir.

Bundan zarar görecek, çıkarlarını yitirecek olanlar toplumu oluşturan sıradan insanlar değil, din adamlarıdır. «Din elden gidiyor. Başımıza taş yağacak.» diye kopardıkları yaygaranın aslı “Çıkarlarımız yok oluyor. Egemenliğimizi yitireceğiz.” biçimindedir. Toplum ne kadar çok uyanırsa, din adamları bundan o kadar çok zarar görür.

Bundan ötürü hiçbir toplumun başına felâketler gelmez. Hiç kimsenin başına taş yağmaz. İnsanların başına taş yağarsa bu bir doğal olaydır. Bunu kimse engelleyemez.

Bireyin özgür düşüncesini ve toplumda düşünce özgürlüğünü savunmanın genel olarak insanlara zarar verici bir hedefi de yoktur ama kimilerine zararı olabilir. Çünkü özgürlüğün din adamları ve dinsel kurumlarca aşırı düzeyde, haksız bir ayrıcalıkla kullanılmasını engellemek; tekelciliği gidermek istenmektedir.

Düşünce özgürlüğü, insanların arasındaki çıkarcıların işlerini daha iyi yürütebilmek için onları kandırarak ya da zorlayarak kabul ettirdikleri, akıl ve mantık ile bağdaşmayan dogmalardan kurtulabilmelerini sağlar.

***

Artık 20. yüzyılın sonuna yaklaşmış olduğumuz şu zaman diliminde, yeryüzünde daha henüz düşünme ve söz özgürlüğünü elde edememiş toplumlar olduğunu düşündüm. *[O sırada henüz 21. yüzyıla girmemiştik.]* Kuşkusuz oralarda da düşünce özgürlüğüne olan gereksinme sürekli olarak ısınacak, bir gün âdeta bir pamuk kozası gibi patlayarak açılacak.

Antikçağdan sonra yitirilmiş olan düşünce özgürlüğünün yeniden elde edilebilmesi, insanlığa oldukça pahalıya mal olmuş. Bilgide, bilimde, teknikte, toplumsal yapıda, gerek insanlar gerekse toplumlar arasında birlik, bütünlük ve dayanışma oluşturmak için çok zaman yitirilmiş.

İnsanlık, bunu bir kez daha göze alamaz, buna dayanamaz.

Artık düşünce özgürlüğü, gelişigüzel bir gereksinme değildir. Bir ekonomik yarar etkeni olmaktan öteye geçmiştir. Çok daha yücelip **“sosyal adalet”** denilen bir toplumsal gereksinme olmuştur.

Artık birey için düşünme özgürlüğü, toplum için düşünce özgürlüğü bir haktır. Üstelik bu insan hakkının toplumsal genel yarar temeline dayanmakta oluşu, herhangi bir gücün onu sınırlandırmaya kalkışmasının her türlü gerekçesini geçersiz kılar.

Bir toplumda öteden beri yerleşmiş olan töre, gelenek ve anlayışları çağın sürekli olarak değişen gereklerine ve koşullarına uyarlayabilmek için hepsini özgürce tartışarak eleştirebilmeli, en hoşa gitmez görüş ve önerileri bile açıkça, rahatça ortaya serebilmeliyiz. Bu yapılırken belki çoğunluğun duyguları incitilebilir ama bunu göze almak zorundayız.

***

Rahmi'yle yeniden buluştuğumuzda ona yaptığım bu çalışmaları ve kendimce vardığım sonuçları anlattım.

Beğendi.

«Benim sana anlatabileceğimden daha fazlasını bulup derlemişsin.» dedi. Bir de şunu ekledi: «Bir ara Namık Kemal ile Atatürk'e değindin ya... Her ne kadar Namık Kemal için "özgürlük şairi" denmişse de, bu konu bakımından Atatürk ondan çok daha üstündür. Üstelik duygusal değil, gerçekçidir. Bu bağlamda çeşitli yerlerde çeşitli vesilelerle belirttiği birçok sözü, bize vermiş olduğu önemli mesajları vardır. Ulusumuzun çoğunluğu onu genellikle askerî bakımdan bir kurtarıcı olarak görür. Bunun nedeni barıştan çok savaştan söz etmemizdir. Atatürk'ün bir "kurtarıcı" olduğu doğrudur ama asıl kurtarmış olduğu kafa yapımızdır.»

«Atatürk'ün sadece düşünce özgürlüğüne değil, genel olarak özgürlüğün tümüne çok önem vermiş olduğunu gördüm.» diyerek kendimi savundum. «Bence bunların arasında en çok önemsediği özgürlüğün "vicdan özgürlüğü" olduğu bile söylenebilir. Nitekim seninle şu özgürlük konusunu genel olarak tartışmak, "vicdan özgürlüğü" hakkındaki görüşlerini almak istiyorum.»

Rahmi «Olur ama benim için bugün elverişli değil. Bir başka gün oturup bu konuyu irdeleyelim.» deyince, «Ben düşünce özgürlüğünü incelerken ister istemez "gerçek" konusuna da takıldım.» diye bir başka konuyu daha görüşmek istediğimi sezdirdim.

Rahmi rahattı. «Elbette... Bu kaçınılmazdı. Çünkü düşünce özgürlüğünün gerekliliği gerçeklerin ortaya dökülebilmesi içindir.» dedi.

«Bu konuyu da gündeme getirsek.» deyince, Rahmi bir gün bunun da olabileceğini, ancak "gerçek" ile bağlantılı bir konuyu farklı bir tarzda görüşüp tartışmak isteyebileceğini belirtti. Birkaç genç dostu varmış; bu konu üzerinde yapacağımız tartışmaya onların da katılmasını istermiş; dernek lokalinde… Çok kişinin katıldığı bir tartışma ortamında "gerçek" konusu daha iyi işlenirmiş.

Bunu ne zaman yapabileceğimizi sorduğumda ise «Ben sana söylerim. Merak etme.» dedi.

Sabırla beklemekten başka çarem yoktu.

«Peki ama bu arada ben ne yapacağım?» diye soracak oldum.

«Çalış!» demekle yetindi.

«İşte mi?» diye bir olta atmaya kalkıştığımda yutturamadım. «Hem işte hem de işinin dışında.» dedi.

«Yani hiç durmadan ve dinlenmeden hep çalışmam gerektiğini söylüyorsun. Zaten Allah boş duranı sevmez.» deyince, bir kahkaha attı:

«İşte şimdi tam şıh oğluna yakışır lâf ettin.»

Özgürce Özgürlük

Aradan hayli zaman geçti. Rahmi'den ses seda çıkmamıştı.

Dayanamayıp aradım. «Hani beni arayacaktın?... Hani toplanıp "gerçek" konusunu görüşecektik?» diye sitem ettim.

«Evet ama ben sana diğer dostlarımızla birlikte görüşmenin uygun olacağını söylemiştim. Hepsini bir araya getiremedim. Herkese elverişli bir gün bulunca toplanacağız.» dedi.

«Peki, o zaman ikimiz buluşup şu "özgürlük" konusunu bir gözden geçirelim.» deyince. «O konuyu bitirmemiş miydik?» diye sordu.

«Sadece düşünce özgürlüğünü bitirdik. Ona bitirilmiş denirse… Bitmez ki. Bu konuda başlı başına kitap yazmış olanlar var. Üstelik o konuyu ben inceleyip anlattım. Gerisi kaldı, unuttun mu?»

Rahmi «Bak bunda haklısın.» dedi. «Nasıl yapalım?»

«Sen bilirsin. Yapalım da nasıl dersen öyle.»

Bir süre düşündü. Sonra «Dinle, şu sırada şantiyede çok iş var. İnşaat bitmek üzere; gece gündüz çalışıyoruz. Bana birkaç gün izin ver. Gel, Pazar günü öğleden sonra buluşalım. Bu arada sen kavramlar üzerinde bir çalışma yap. Uğraşmayalım. Ne dersin?» diye bir öneri getirdi.

«Pazar günü… Hanıma sormalıyım.»

«Hani ben nasıl dersem öyleydi? Sor o halde.»

«Hemen şimdi mi?»

«Ben Pazar gününü boşalttım. Sen izin mi alırsın, ne yaparsın, ona karışamam. Bana haber verirsin. Olmazsa daha sonra buluşuruz.»

«Peki, tamam.»

Özgür İnsan

Özgürlük kavramının birbirinden farklı tanımları var. Bununla birlikte "zorunlu ya da bilinçli istenç dışı ve bağımlılıktan kurtulmuş olma durumu ve niteliği" diye bir tanım genel olarak geçerli sayılabilir.

Ancak özgürlük böyle tanımlanınca sırf "insanın özgürlüğü" söz konusu olur. Çünkü insanın dışında bildiğimiz varlıklarda "bilinçli istenç" yoktur.

Kimileri, diğer canlıların, hatta cansız varlıkların bile özgürlüğünden söz eder. O zaman bu kavramı biraz farklı bir kapsamda tanımlamak gerekir.

İnsanın özgürlüğü, düşünme özgürlüğü (özgür düşünce oluşturabilme) ile vicdan özgürlüğünden başlar. Sonra diğerlerini de kapsayarak özgürlüğün her türünü içerir.

“Özgürlük” denilince çoğu kez önce nesnel (nesneye ilişkin, maddî) özgürlükler akla gelir. Oysa düşünme ve vicdan özgürlükleri daha önemli, daha öncelikli olmalıdır.

İnsan, düşünme ve vicdan özgürlüklerine zaten sahip olduğunu sanır. Bu yüzden nesnel özgürlükleri daha çok önemser. Oysa sadece birtakım nesnel özgürlüklere sahip olan ama kafasının içinde özgür olmayan, vicdanına tinsel (manevî) özgürlüğü henüz yerleştirememiş bir kişiye “özgür insan” denemez.

Buna karşılık, düşünme ve vicdan özgürlüklerine olasıya sahip olan kişi, nesnel özgürlükleri bakımından bir “kısıtlılık” altında bulunsa bile kendi evreninde özgür sayılabilir.

Öyle insanlar vardır ki başkalarının cayamadığı olanaklar, onların indinde “pek de bir değeri olmayan tutku kaynakları” niteliğini taşıyabilir.

Aslında kitaplarda ve ansiklopedilerde “nesnel özgürlükler” diye bir genel kavram geçmiyor. Ben bunu konuyu basite indirgemek amacıyla kullanmayı yeğledim. Bunların düşünme ve vicdan özgürlüklerinden en belirgin farkını, insana doğuştan (yaratılıştan) verilmiş olmaması, kendiliğinden insanın doğasında yer almaması olarak gördüm.

Gerçi düşünme ve vicdan özgürlüklerinin de doğuştan var olup olmadığı tartışılabilir ama “nesnel” dediğim özgürlükler için bunun böyle olduğundan kuşku yok.

Bu nedenle de bu tür özgürlüklerin iyi niyetli olmayan egemen güçlerce kısıtlanması, engellenmesi ya da ortadan kaldırılması, düşünme ve vicdan özgürlüklerine oranla çok daha kolay.

***

Özgürlüğün kısıtlanması, engellenmesi ve ortadan kaldırılmasından söz edilebilirse, bu kavramın tanımı, karşıtına değinerek de yapılabilir.

Bu karşıt kavrama "tutsaklık" (esaret) diyebiliriz. Yalnızca bir savaşta düşman eline geçmiş kişiye değil, bir başkasının egemenliği altında kalan ya da buyrultusuna bağlı olan kişiye de "tutsak" (esir) denir.

Nesnel özgürlüklerden söz edince, "özgür insan"ın bir karşıtı da "köle" olarak anılabilir.

Şu halde özgürlük, "tutsak ve köle olmamak" biçiminde de tanımlanabilir.

Özgürlüğün bir diğer tanımı da şöyledir: "Hiçbir zorlama, sınırlama, baskı ya da korku etkisi altında olmadan, sonucu için bir umut beslemeyip ödül beklemeden, aldatılmadan, kandırılmadan, duygusal kapılmaları olmaksızın, kişinin kendi kendine, serbestçe karar verip bunu uygulayabilmesi."

Bu tanıma karşın, insan doğanın bir öğesi oldukça, toplum içinde yaşadıkça, nesnel özgürlüklerin sınırsız ve sonsuz olduğu söylenemez.

«Acaba sınırlı özgürlük gerçekten de "özgürlük" sayılabilir mi?... Buna "belli kalıplar içindeki serbestlik" demek daha doğru olmaz mı?» diye düşündüm.

Felsefe tarihi boyunca birçok ünlü düşünürün bu çelişki üzerinde durmuş olduğunu gördüm. Yer yer birbirlerini bütünleyen, yer yer de karşıt görüşler ileri sürmüşler.

Toplumsal yaşam öncelikli tutulursa, şöyle bir toparlama yapılabilir:

Özgürlük bireysel değil, toplumsal bir olgudur. Çünkü her şeyden önce bu kavramın oluşması için toplumun varlığına gereksinme vardır.

Birey, doğada kendini toplumdan tümüyle soyutlamışsa, doğa dışında onu sınırlayan hiçbir şey yoktur; "özgürlük" diye bir kavrama da gereksinme duymaz.

Öyle değilse, bu kavramı toplumsal sınırlarıyla birlikte algılar.

Sınırların zorunluluğu benimsenince, bu kez sıra "Özgürlüğün sınırları ne olmalıdır?" sorusuna gelir.

Kimileri, kendi özgürlüklerinin sınırlarını olasıya genişletmek, tutkularını doyuma ulaştırabilmek için başkalarının özgürlüğünü kısıtlamaya girişir. Yeterince özdeksel ya da yönetsel güç elde edince, bunu koruyup sürekli egemenliğe dönüştürmek için halk kitlelerini özgürlükten olabildiğince yoksun etmeye yönelir.

Özgürlüğün âdeta koruyucusu kisvesine bürünmüş olan Batı ülkelerinin tarihine bir göz atılırsa, özgürlük düşüncesinin ancak üç yüzyıllık bir geçmişi olduğu görülür.

Ortaçağ boyunca Avrupa'da "özgürlük" kavramının neredeyse anlamı bile yoktu. Ancak 13. yüzyılda başka ülkelerin insanlarının farklı inanç, töre ve yaşam tarzları olduğunun öğrenilmesine başlandı.

Doğu ülkelerinde yıllarca süren serüvenlerinden sonra Avrupa'ya dönen Marco Polo'nun bu bağlamda önemli rolü olduğu söylenir.

Her gün Doğu'dan yükselen güneş Batı'ya yeniden ışık getirmişti. Uzun süre Avrupalının kafasında hiç de var olmamış birtakım sorular uyanmaya başladı. Bunun sonuçlarından biri de özgürlük arayışıydı. Ancak bunun elde edilebilmesi yüzyıllarca sürdü.

Avrupa insanı, 18. yüzyılda bile hâlâ özgürlük peşinde koşuyordu. Çünkü Rönesans ile birlikte başlamış olan uyanış ve aydınlanma eylemlerine karşın, Ortaçağın kanıksanmış toplum düzeni henüz etkisini yitirmemiş, yürürlüğünü sürdürmekteydi.

***

18. yüzyılda Avrupa insanı, iki yüzyıl önce patlak vermiş ve "Reform" denilmiş olan, aslında Hristiyanlıktaki genel dogmalara değil, Katolik Kilisesi'nin "tartışılmaz ve eleştirilemez" sayılmış yetkesine başkaldırma sayılabilecek değişimin etkisiyle, önce "vicdan özgürlüğü"nü bunun hemen ardından "düşünce özgürlüğü"nü arıyordu.

O sıralarda nesnel özgürlükler sağlanmadan tinsel özgürlüğün sözünün bile edilemeyeceği sanılıyordu.

Halk, insanca yaşamak istiyordu. Bunun için nesnel özgürlüklerini elde etmek gerektiğini anlamıştı ama bu bilinci sağlayan asıl etkenin düşünce ve vicdan özgürlüğü olduğunu henüz kavrayamamıştı.

"Aydınlanma Çağı" olarak da anılan 18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa, büyük sosyal ve toplumsal değişimlere gebeydi. Nitekim 1789 yılında bir kanlı ayaklanma ile başlayan Büyük Fransız Devrimi böyle bir ananın çocuğudur.

19. yüzyılda, artık nesnel özgürlükler elde edildikten sonra aslında bunların temelinde tinsel özgürlüklerin yer aldığı, temel sağlam değilse üzerine kurulacak yapının güvenli olmayacağı anlaşıldı. Bu yüzden, bilimsel ve ekonomik bakımdan hızla gelişim göstermekte olan ülkelerde gerek düşünce gerekse vicdan özgürlüklerine giderek daha çok önem verilir oldu.

Özgürlüğün insanın temel toplumsal haklarından biri olduğu anlaşılmıştı. Ne var ki, **İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi**'nin ortaya çıkarılması hayli gecikti. İnsanlar, nesnel özgürlüklerine ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında tam anlamıyla kavuşabildi.

Demokratik ülkelerdeki bu gelişim üzerine rejimin totaliter olduğu ülkelerin insanları da nesnel özgürlüklere konulmuş dar ve ağır sınırları zorlamaya girişti.

Nitekim 20. yüzyılın sonlarına doğru totaliter rejimler de bu yüzden çöküntüye uğradı. Bundan ötürü o ülkelerin insanları hayli zor ekonomik koşullar içine sürüklendi ama hiç kimse özgürlüğün olmadığı önceki yıllarını özlemedi.

***

Bir toplumda nesnel özgürlüklerin varlığından söz etmek ancak bunların hepsinin birden varlığıyla olanaklıdır.

Bir kişinin "özgür insan" olarak nitelenebilmesi için bunların tümüne birden sahip olması gerekir. Aksi takdirde özgürlükten değil, sadece bir bölümünden söz ediliyor demektir.

Politik Özgürlük

Politik özgürlük, insanın herhangi bir toplumsal yönetim tarzını, bir örgütün amaç ve ilkelerini dilediğince benimseyebilmesi, isterse bunların başka insanlarca da benimsenmesi, yaygınlaşması ve devlet yönetimine egemen olabilmesi için serbestçe çalışabilmesidir.

Bu özgürlük, devlet rejiminin "demokratik" olmasını zorunlu kılar. Böyle olunca, aynı toplumdaki kişiler birbiriyle uyuşmayan hatta birbirlerine karşıt toplum yönetim biçimlerini, politik görüş ve sistemleri benimseyerek kendilerine yandaş toplamaya çalışabilir. Birbirleriyle amansız çekişme içindeki politik kuruluşların üyeleri de olabilirler. Politik etkinliklere katılmak, yönetimde yer almak, belli kişilerin tekelinde değildir.

Bazı ülkelerin yasaları, herkesin politikaya karışmasına izin vermez. Bu durum, o ülkede politik özgürlüğün bulunmadığını göstermez. Örneğin devlet organlarındaki önemli görevleri nedeniyle kendilerine bir "kısıtlama" getirilmiş olanlar, politik etkinliklerde bulunmayı kendileri için daha önemli ve öncelikli görüyorlarsa, bu bakımdan kendilerini kısıtlayan devlet görevlerinden ayrılıp istedikleri gibi politika yapabilir.

Demokrasinin uygulanışı her ülkede tıpatıp aynı değildir. Fakat hepsinde devlet, toplumun çoğunluğunun uygun gördüğü biçimde yapılanır ve çoğunluğun oyunu alarak seçilen kişi ya da topluluklarca yönetilir. Bireylerin kültür düzeyi yeterince gelişmemiş olan ülkelerde bunun gerçekten de böyle olup olmadığı tartışma götürür ama kuramsal (teorik) bakımdan geçerlidir. Azınlıkta kalanlar, çoğunluğun buyrultusuna uymak zorundadır. Bu zorunluluk, politik özgürlüğü ortadan kaldırmaz; çünkü kendi görüş, istek ve eğilimlerini çoğunluğa benimsetmek için çalışmalar yapabilme haklarını korurlar.

Şu halde politik özgürlük kavramını aslında bir "toplumsal özgürlük" türü olarak değil, bir "bireysel özgürlük" türü olarak görmek gerekir.

Eğer demokrasi, sözde ve kâğıt üzerinde kalmayıp sahiden uygulanıyorsa, halkın politik özgürlüğüne sınır konmamıştır. Hiç kimse belli bir politik parti, görüş ya da sistemi benimsemek ve desteklemek ya da benimser gibi görünmek zorunda değildir.

Buna karşılık birey, kendi politik özgürlüğünü, hiçbir yasal yaptırım ya da yargı kurumu kararı olmaksızın da yitirebilir. Eğer bir politik rejimin, devlet yönetimi biçiminin, bir politik örgütün amaç, görüş ve ilkelerinin körü körüne yandaşı olursa, özgürlüğünü kendi kendine yitirmiş demektir. Bir politik mevki ya da yetkinin bireysel olarak ya da yandaşı olduğu örgüt tarafından elde edilmesine çalışırken; bunu her ne pahasına olursa olsun yapacak ölçüde hırs ve tutkulara kapılacak olursa; bu özgürlüğü doğru dürüst kullanabildiği kuşkuludur. Elde etmiş olduğu bir politik mevki ya da yetkiyi elinden kaçırmamak için başkalarının ya da toplumun zararını göze alacak ölçüde bencillik edecek olursa; artık onun politik özgürlüğü olduğu söylenemez. Rejim, ona politik özgürlüğü sağlar ama bunu korumak kendisine düşer. Bunun için, kendisi gibi başkalarının da politik özgürlüğü olduğunu bilmeli, buna göre davranmalı, diğerlerinin haklarını kendi hakkı gibi korumalıdır.

Sosyal Özgürlük

Sosyal özgürlük, insanın yaşamak istediği yeri, yaşam tarzını, meslek ya da sanatını, uğraşılarını, çevresini serbestçe seçebilmesi ve toplumun her olanağından dilediğince yararlanabilmesidir. Bu nedenle sosyal özgürlük de "toplumsal" değil, "bireysel" niteliklidir.

Demokratik toplumlarda sosyal özgürlüğe başlangıcında bir sınır konulmaz. Ancak toplum, yasalarıyla, töresiyle, gelenek ve görenekleriyle, sosyal özgürlüğün sona erdiği yeri belirler.

Uygar bir toplumun bireyleri, yasalara, töresel kurallara, akla uygun gelenek ve göreneklere uyar. Benimsemediklerine bile saygı ve uyum gösterir. Fakat bu saygı ve uyum gösterme, yanlış görülen yasa, kural, gelenek ve göreneklerin değiştirilmesi için hiçbir çaba göstermemek anlamına gelmez. Ancak bunun da bir sırası, yeri ve yordamı vardır. Tam başkaldırırcasına karşı çıkıp aykırı davranışlarda bulunmak, özgürlüğe sahip çıkıp kullanmak değildir. Akla uygun olmayan, kaynaklarını bâtıl saplantılardan ya da dogmalardan alıp bağnazlıkla desteklenen kuralları değiştirmek için çalışmak ise toplumu ve insanı seven herkesin görevidir.

Yasaların, töresel kuralların, gelenek ve göreneklerin bugünden yarına değiştirilemeyeceğini de bilmek gerekir. Toplumsal değişim ve gelişim, bireysel değişim ve gelişime oranla hayli ağır bir tempo ile sağlanır. Bu doğrultuda ortaya konacak bir uğraşı, uzun zaman alacaktır.

Birey, sahip olduğu sosyal özgürlüğü de kendi kendine yitirebilir. Şöyle:

Özgürlüğünü değerlendirerek kullanan birey, birtakım zevkler, onurlar, mutluluklar edinir. Eğer kendini bunlara tutsak eder ve kaptırırsa, toplumun olanaklarından yararlanmayı sürdürmekte olsa bile artık sosyal özgürlüğünü yitirmiş sayılır.

Ekonomik Özgürlük

Üzerinde hayli sık durulan, pek önemsenen, fakat çoğu kez yanlış anlaşılan nesnel özgürlüklerden biri, ekonomik özgürlüktür.

Yanlış anlaşılmasının nedeni, bu kavramın tanımlanmasındaki farktır.

Ekonomik özgürlük, bireyin hem kendisini hem de yaşam sorumluluğunu üstlenmiş olduğu kimseleri, çağın gerektirdiğince geçindirebilecek sürekli bir maddî gelir olanağını sağlamış olmasıdır.

Ekonomi (iktisat) uzmanları ile belli bir ekonomik doktrinin yandaşları, bu tanımı yanlış görebilir. Ben bu konuyu ne bilimsel yönden ne de doktrin bakımından ele aldım; sadece töresel içeriği açısından ve salt "özgürlük" kavramı bakımından konu ettim.

Buradaki "çağın gerektirdiğince" sözü görelidir. Bir toplumdan diğerine, bireysel dünya görüşüne, yaşam koşullarına ve ortamın olanaklarına göre değişiklik gösterir.

Demokratik ülkelerde, toplumun çağdaş gereklere uygun olan yaşam düzeyi, ekonomik özgürlüğün sağlanabileceği kazanç mertebesini belirler. Bu mertebe, "güncel gereksinmeleri aşırı sıkıntıya düşmeden sürekli olarak sağlayabilecek bir gelir" olarak düşünülebilir.

***

İnsan, kendisine ekonomik özgürlüğünü sağlayacak gelirini üç ayrı biçimde elde edebilir.

Bunlardan ilki, emekçi olarak çalışmaktır. (Bu bağlamda masa başında, düşünerek ya da kol gücüyle çalışmanın farkı yoktur.)

İkincisi, üretim yapıp ürettiğini satmak ya da alım-satımla uğraşmaktır. (İşletme ve hizmet üretimi de bu kapsamdadır.)

Üçüncüsü de hazıra konmaktır. (Herhangi bir mal ya da mülkün kiraya verilmesi bu anlamın dışındadır.)

Pek az çalışarak hatta hiç çalışmadan bile oldukça iyi yaşam sürenler vardır. Bu olgunun "ekonomik özgürlük" kavramıyla bir bağlantısı yoktur.

İnsan, yaşamının her döneminde daha yüksek kazanç ve daha çok varlık elde etmek, daha rahat ve parasal bakımdan sorunsuz bir yaşam sürdürmek isteyebilir. Çalışarak ya da aklını kullanarak kazanır; belki zaten varlıklı olduğu için parayla sağlanabilecek isteklerini karşılar. Böylece mutluluk edinip edinemeyeceği ya da edindiğinin gerçekten mutluluk sayılıp sayılamayacağı apayrı bir konudur.

Sonra, yaşamının bir döneminde herhangi bir nedenle parasal olanaklarını hatta elindeki özdeksel varlığın tümünü yitirip, başkalarının yardım ve desteğine gereksinme duyabilir. Böyle bir durum, o kişiyi alışagelmiş olduğu yaşam biçiminden özveride bulunmaya zorlayabilir ama o kişinin ekonomik özgürlüğünü yitirmiş olduğu anlamına gelmez. Çünkü bu "tutsaklık" değildir.

Ekonomik özgürlüğün karşıtı olan ekonomik tutsaklık, bu özgürlüğü elde edememiş olma durumudur. Fakat kişi ekonomik olanaklar elde etmekle tutsaklıktan kurtulamamış hatta kendisini "ekonomik olanaklara tutsak etmiş" olabilir.

Gözü zenginliklerde olan, tüm zenginliğine karşın doyuma ulaşamayan, başkalarının geçim pahasına bile olsa daha fazla para ve varlık, yüksek parasal olanaklar peşinde koşan kişi özgür değil, tutsaktır.

Toplumun genel ekonomik düzeyine oranla çok yüksek parasal olanakları bulunmasına karşın, bunları sadece kendisinin ya da ailesinin yararına kullanıp açlık ve yokluk içinde yaşam savaşı verenleri düşünmeyen, gereksinmesi olanlara el uzatmaktan kaçınan ya da arada sırada sırf yardım etme gösterisinde bulunan bir kimse de tutsaktır.

Başka her şeyden önce çıkarlarına ve parayla sağlanan güce değer veren, emekçileri ve yoksulları hor gören, elde etmiş olduklarını korumaya uğraşırken başkalarına zarar vermekten çekinmeyen kişi de kendini salt özdeksel değerlere tutsak etmiştir.

***

Doğu Anadolu'da bir olaya tanık olmuştum: Bir yerde tüm köylünün toprağını ele geçirmeye çalışan bir ağa vardı. Bir gün «Bu uğurda ölecek olsam bile hepinizin toprağını alacağım.» diye bağırınca, köylülerden biri de ona «Acelen ne? Ölünce zaten hepsi senin olacak.» demişti. Benzerini bir Türk filminde de görmüştüm.

Âşık Veysel «Benim sadık yârim kara topraktır.» derken, simgesel bir dil kullanmış. Bu söz öyle basit, hemen anlaşılabilecek bir söz değil.

Daha kolay anlaşılır olanını bir yerde okumuştum. Birisi diğerine sormuş: «Tarih boyunca gelmiş geçmiş ünlüler, fatihler, krallar, imparatorlar sence şimdi nerede?»

Beriki «Toprağın bir buçuk metre altında.» diye yanıtlamış.

Davranış Özgürlüğü

İnsanın istediği zaman, istediği yerde hiçbir korku ve baskı altında olmadan fakat başkalarına da zarar vermeden ve onları incitmeden istediklerini yapabilmesi, davranış özgürlüğüdür.

Kimi insanlar doğuştan sakattır; kimileri sonradan sakat kalmıştır. Ruhsal ya da sinirsel bir hastalığı olanlar vardır. Bu kişilerin yapabilecekleri, bedensel sağlığı yerinde olanlara oranla kısıtlıdır. Bu gibi durumlar, davranış özgürlüğüne sahip olamamak demek değildir.

Sosyal özgürlük gibi davranış özgürlüğü de yasalarla ve toplumun töresel kurallarıyla sınırlandırılmıştır. İnsan, her zaman ve her yerde keyfince ve canı istediğince davranamaz.

Hukuk ve töre, toplumdaki tüm bireylerin hak ve özgürlüğünü topluca korumak üzere, bunlara dokunanların davranış özgürlüğünü sınırlandırır. Bu sınırları zorlayarak aşırılığa kaçıran ya da kötüye kullananlar, onu en azından bir süre için terk etmeyi göze almış olmalıdır.

Bu bakımdan, davranış özgürlüğü özenli bir kullanımı gerektirir.

İnsana davranış özgürlüğünü kazandıran yalnızca hukuk ve töre değildir. Aklı ve iradesi de vardır. Birey bu özgürlüğünü benliğinde duyumsamalı, yasaların ve törenin kısıtlamasına hiç de gerek kalmadan, bu özgürlüğünü kendi bilgelik düzeyi ölçüsünde kendi kendine sınırlandırabilmelidir.

Özgürlüğün Genel Sınırı

Dersimi çalışmış olarak Rahmi ile buluştuğumuzda yanında daha önceden görmemiş olduğum birisi vardı.

Rahmi bizi tanıştırdı: Abdürrahim…

Abdürrahim'den daha önce söz etmiştim, biliyorsunuz; Rahmi'nin yönettiği projedeki yardımcısıydı. O da bizim inşaatçılar derneğinin üyesiydi ama denk düşmemiş, birbirimizi daha önce hiç görmemiştik. Rahmi «İkiniz de beni nasıl biliyorsanız, benimle nasıl konuşuyorsanız, bundan böyle birbirinizi de öyle bilip öyle konuşun.» dedi. Böylece düşünce evrenimde ufuklarımın açılmasına Abdürrahim de katılmış oldu.

Abdürrahim adının kısaltılmasından hoşlanmazdı. Yanlış söylenmesine de içerler, hemen düzeltirdi. Bu yüzden uzun da olsa, zor da okunsa, adının her geçtiği yerde tamamını yazacağım.

Söyleşiye geçtiğimizde «Ben bugünün konusu olan özgürlükle bağlantılı kavramları belirlerken bunların hepsini birden aklımda tutamadım. Kısa notlar aldım. İzin verirseniz konuya onlara göz atarak başlamak istiyorum.» dedim. Yaptıklarımı anlattım.

Rahmi «Ohooo!... Sen kavramları belirlemenin ötesinde bu konu üzerinde hayli çalışmışsın. Bize söyleyecek şey kalmamış. Şimdi neyi tartışacağız?» diye şaka etti. Bense sözü ciddiye alıp özellikle özgürlüğün kısıtlanması ya da sınırlandırılması ile bağlantılı olmak üzere bulduğum çözümü yeterli görmediğimi, bu çelişki üzerinde genel olarak durmamızın bana yararlı olacağını belirttim.

Rahmi şöyle bir açıklama yaptı:

«Özgürlüğün sonsuzcasına sınırsız bırakılması, hele "nesnel" olarak nitelendirdiğin özgürlükler bakımından ne demektir?... Her insanın her alanda dilediğince serbest olması, her istediğini yapabilmesi demektir. Elbette bu yalnızca özgür olanlar içindir. Bu tür özgürlüklere sahip olmayanlar için söz konusu değildir. Bu durum "anarşi"yi körükler; toplumsal düzeni bozar, giderek "karmaşa" yaratır. Hatta "üstünlük tutkusu"nu alevlendirir.»

«Yani sen özgürlüğün sınırlı olmasından yanasın, öyle mi?» deme gereğini duydum.

Rahmi «Benim neden yana olduğum, nasıl düşündüğüm fark etmez. Ben konuya objektif bir açıdan bakıyorum.» diye yanıtladı. «Özgürlüğün sınırlandırılmış olması, kaldırılması demek değildir. Herkese eş değerde ve eş oranda "özgürlük hakkı" tanınması demektir.

Aslında burada hiç kimsenin özgürlüğü engellenmez. Herkesin özgürlüğü korunmuş olur. Bu koruyucu öğeye "adalet" denebilir. İstenirse "eşitlik" de denebilir. Bu bir toplumsal olgudur; toplum içinde başkalarının haklarını gözeterek yaşamaktır. Bu amaçla "sosyal adalet" ya da "sosyal eşitlik" terimlerini kullananlar da vardır.»

Anlaşılan konuya bir bütünlük getirebilmek için "adalet" ve "eşitlik" kavramlarını da incelemek gerekiyordu.

Rahmi, bu bağlamda Abdürrahim'in uzman sayılabileceğini söyleyip «Ne dersin Abdürrahim?» diye bir pas atınca, Abdürrahim «Uzman olduğumu söyleyemem. Sadece bu konuda biraz çalışmıştım.» dedi.

Rahmi «Bunu kendi aranızda görüşmeye ne dersin?» diye sorunca da «Neden olmasın?» diye yanıtladı.

Ben de «Olabilir!» anlamında başımı salladım.

Rahmi'nin yüzünde tatlı bir gülümseme vardı. O anda buna pek bir anlam veremedim ama sormaya da gerek görmedim. Daha sonra, Abdürrahim ile beni kaynaştırmaktaki başarının verdiği mutluluk olduğunu kavradım.

Rahmi, önceki konuya dönüp anlatımını sürdürdü:

«Başkalarının haklarına saygı göstermeksizin, adaleti sadece kendisi için geçerli sayıp başkalarının da buna yaraşır olduğunu göz ardı ederek özgürlüklerini sonsuzca kullanmak eğiliminde olanlar vardır. Bu insanlar, kendilerine aşırı ölçüde tolerans gösterilmesini ister. Oysa aynı toleransı başkalarına göstermeye pek yanaşmaz, umursamaz bir tutum takınırlar. Ya kendilerini olduklarından daha üstün ve soyutlanmış sanırlar ya da toplumun asalaklarıdır. Her ikisi de kendini bilmezliktir.»

«Kendini bilmek... Bu da çok önemli bir konu.» dedim.

Rahmi «Elbette!... Hatta belki de görüştüğümüz tüm konular arasında en önemlisi.» diye doğruladı.

Sitem edercesine «Fakat kavramları birbirine karıştırmamak için bunu da bir başka zaman görüşmemizi önereceksin.» dedim.

Bu dediğimi de doğrulayarak sözünü sürdürdü: «Kimileri de başkalarına özgürlük hakkını tanımaktan aslında geri kalmaz ama kendi özgürlüğünün başkalarınınkinden daha farklı, daha üstün olmasına çalışır. Bunun böyle olması gerektiği üzerine kendince birtakım gerekçeler ileri sürer.»

«Öyle kişilere ne dendiğini biliyorum.» dedim.

«Ne?»

«Aslında kendi özgürlüklerini yitirmiş olduklarının ayırdına varamayan aşırılık tutkunu zavallılar. »

«Haklısın ama şu "zavallılar" biraz fazla oldu.»

«Genel olarak özgürlüğün gerçekten "özgürlük" olabilmesi için özet bir kural söyleyebilir misin?» diye Rahmi'yi zorladım.

«Özgürlüğün **"tolerans"** ile donanması ve **"adalet"** ile de güç kazanması gerekir. Gerçek özgürlüğe ancak bireysel özgürlüklerini başkalarıyla eşit düzeyde paylaşanlar ulaşabilir.» dedi.

Yine eşitliğe gelmiştik.

Rahmi «Bundan kaçınamayız.» dedi. «Gerçi bu apayrı bir konudur, sonra Abdürrahim ile aranızda görüşüp tartışırsınız ama şunu bilmeliyiz ki topluca "nesnel" dediğin özgürlüklerin toplum yararına bireysel boyutta sınırlandırılması söz konusu olduğunda, bireyler arasındaki eşitliğin gözetilmemesi olanaksızdır.»

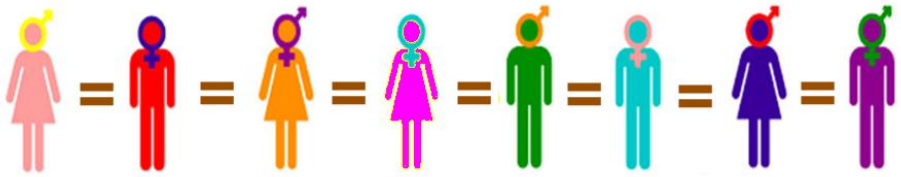

Sözünü kesmek gereğini duydum.

Kavramları çalışırken bazı politik, ekonomik ve sosyoekonomik doktrinlerin, hem "özgürlük" hem "eşitlik" kavramlarına çok önem verdiklerini ama eşitliği daha çok önemsediklerini hatta belirgin bir biçimde özgürlüğe oranla öncelikli tuttuklarını gördüğümü belirttim.

Rahmi «Evet, özgürlüğün ancak toplumu oluşturan bireyler arasında tam ve yetkin bir eşitliğin gerçekleştirilmesinden sonra sağlanabileceğini savunanlar vardır.» dedi, «Oysa özgürlüğün ancak eşitliğin var olduğu bir ortamda bireylere dağıtılmasıyla olumlu sayılabileceği, aksi takdirde herkesin özgürlükten kendi gücüne göre farklı oranda pay almasının giderilemeyeceği doğru değildir. Böyle bir yöntemle "gerçek özgürlük" değil, yalnızca kesin bir çerçeve içinde belirli bir serbestlik sağlanabilir.»

Abdürrahim «Demokles'in kılıcı altında özgürlükten söz edilemez.» diyerek araya girdi.

Rahmi «Vay!... Bu konuşmada sen de var mıydın?» diye takıldı, «Hiç sesin çıkmıyordu!»

Abdürrahim «Sen anlatırken bana söz düşmez. Ağzımdan kaçtı. Hoş gör.» diyerek şakayı şakayla yanıtladı.

Rahmi devam etti: «Gerek özgürlük gerekse eşitlik, toplum içinde her insanın doğal hakkıdır. İnsan, bu doğal haklarından yararlanırken önce eşitliği değil, doğuştan sahip olduğu ama daha sonra kendisine yitirtilen özgürlüğünü bulmaya, ona yine sahip çıkmaya çalışır. Özgürlüğünü bulduğu ve elde ettiği oranda onu başkalarına da kazandırmak için çaba göstermelidir. Böylece toplumsal görevini yerine getirmiş olur. İsterseniz bunu "bireyin, özgürlüğünü aldığı toplumuna, bundan ötürü doğan borcunu ödemesi" olarak da niteleyebilirsiniz.»

«Şu halde nesnel özgürlükleri sınırlandıran öğelerin genel olarak "eşitlik" kavramı altında toplandığını söyleyebilir miyiz?» diye soruverdim.

Rahmi. «Evet, sanırım bu doğru olur.» dedi.

«O halde, her ne şekilde ve her ne koşul altında olursa olsun özgürlüklerin sınırlandırılmasına karşı olanlar, toplum içinde bireyler arasında eşitliğin sağlanmasına da karşı çıkmaktadır.» diye bir yargıda bulundum.

Bunun üzerine Rahmi şöyle dedi: «Sıradan bir insan, kendini topluma oranla öncelikli tutar. Bu nedenle sadece kendi özgürlüğünü önemser; eşitliği pek düşünmez. Bunu yadırgamamak, olağan karşılamak gerekir. Eşitliği özgürlük ile aynı değerde önemseyebilmek, aynı potada eritebilmek için **"toplum bilinci"**ni kazanmış olmalıdır. Herkes bu bilinci kazanamaz. Bu, sanıldığı kadar kolay değildir. Çünkü ancak insansever olmakla sağlanır.»

Kafamı karmakarışık etmişti. Önce kavramları ve tanımları belirleyip bunların üzerinde uyuşmayı öneren kendisiydi. Şimdi işin içine yeni kavramlar katıyordu. Sadece "özgürlük" konusu üzerinde kafa yormak çok daha kolaydı.

Bunu söylediğim zaman, «Öyle diyorsun ama bunlar, insanın olumlu ve mutlu bir yaşam edinmesi için zaten öncelikle benimseyip sindirmesi gereken kavramlardır. Bunlardan söz etmeden geçebilmek olanağı yok ki.» diye kendini savundu.

«Olabilir ama bunlardan her biri başlı başına incelenmesi gereken birer konu değil mi?» diye direttim.

O da «Eğer istersen öyle olur.» dedi.

«Özgürlük konusundan çıkmadan önce bana sözünü verdiğin bir diğer ayrıntı var. Vicdan özgürlüğünden söz edecektik. Ben ona pek girmedim. Seni bekledim.» diye bir anımsatmada bulundum.

Yüzüme şöyle bir baktı. Sonra Abdürrahim'e bir göz attı. Sonra yine bana döndü. İkimizden de hiç ses çıkmayınca anlatmaya girişti.

Anımsayabildiğim kadarını aktaracağım. (Zaten her şeyi ancak aklımda kalmış olduğu kadarıyla anlatıyorum.)

Vicdan Özgürlüğü

Kimilerince "bulunç özgürlüğü" olarak da dile getirilen vicdan özgürlüğü, genellikle "herkesin istediği din ya da inanç sistemini seçmesi" olarak tanımlanır.

Tanımın böyle yapılması, "özgürlük" bakımından bir noksanlık getirir.

Çünkü bu durumda ortada belli birtakım dinler ve bunların yanı sıra inanç sistemleri olduğu belirtilmektedir. Birey, kendi buyrultusu dışında olmak üzere başkalarının önceden belirlemiş olduğu din ya da inanç sistemleri arasından birini seçmeye zorlanmaktadır. Başka olanak tanınmamaktadır.

Oysa böyle özgürlük olmaz. Olsa bile buna vicdan özgürlüğü değil, ancak "belli din ya da inançlardan birini seçme özgürlüğü" denebilir. Bunun Batı dillerinden dilimize dönüştürülerek verilen karşılığı Sekülerizm. Kaldı ki çoğu toplumlarda bireye kendi din ya da inancını seçme özgürlüğünün bile tanınmadığını biliyor, yaşıyoruz.

Dolayısıyla vicdan özgürlüğünün "din ya da inanç özgürlüğü" ile özdeş tutulmaması, farklı bir şekilde tanımlanması gerekir.

Bunu şöyle yapabiliriz: "Bireyin, görüş, yargı ve inançlarında her türlü baskı ve kısıtlamadan arınmışlığı" diyebiliriz.

Böyle olunca, dinlerin ya da inançların getirdiği sınırlar ortadan kalkar. Oysa öteki türlüsü inançların bir tezgâh üzerine serilip içlerinden birinin seçilmesi gibi bir şey olmaktadır.

Kuşkusuz din ya da inanç seçiminde, insan özgürse başkalarının önceden belirlemiş olduğundan birini beğenip benimseyerek seçme hakkını da kullanır. Özgür olduğu için, ille de olan din ya da inançlara karşı çıkıp kendine özgü bir benimseyiş, bir inanç oluşturma zorunluluğu da yoktur.

Bir seçenek daha vardır; o da hiçbir şeye inanmamaktır.

Ancak, hiçbir şeye inanmamayı "Tanrıtanımazlık" ya da "Ateizm" ile özdeş tutmamalıyız. Çünkü Tanrıtanımazlık da aslında kendine göre bir inanç sistemidir. Ateizm ise sonu "izm" ile biten diğer birçok terim gibi bir tür doktrindir. Dogmaya bir başka dogmayla karşı çıkmaktır. (Ancak bu noktada şunu da belirtmeli: Sonu "izm" ile biten her terim bir doktrin değildir. Birçok dizge, akım ya da sistemin adı da "izm" ile sonuçlanır.)

Hiçbir şeye inanmamayı da bir başka yana koyarsak, bir diğer seçenek daha bulunduğunu görürüz.

Bu da insanın gerek aklını gerekse öz buyrultusunu kullanarak, kendi inançlarını doğrudan ve yalnızca kendisinin oluşturmasıdır.

İşte salt inançlar bakımından vicdan özgürlüğü, bu aşamada yetkinleşir. Nitelikleri önceden belirli bir dine ya da bir inanca sahip olma koşulu vicdan özgürlüğünü kaldırmaktan pek farklı değildir.

Vicdan özgürlüğünün kapsamı sadece din ya da inanç ile sınırlı da değildir. İnsanın her konu üzerindeki özgür görüşlerini ve değer yargılarını hiçbir etki ya da baskı altında kalmaksızın kendi başına oluşturabilmesi de vicdan özgürlüğünün öğeleridir.

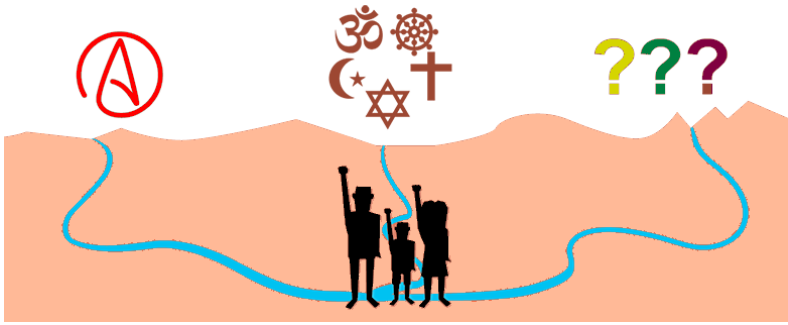

Rahmi bunları anlattıktan sonra bana dönüp, «Şu halde sence insanın vicdan özgürlüğüne sahip olabilmesi için asıl gereksinmesi nedir?» diye soruverdi.

Ben de hiç duraksamadan **«özgür düşünce»** diye yanıtladım.

«Bravo!» diyerek kutladı.

Dönüp dolaşıp yine aynı noktaya gelmiştik. Özgür düşünce sahibi olabilmek, her neresinden bakılırsa bakılsın, her ne kapsamda olursa olsun, tüm özgürlüklerin hem başlangıcı hem sonucu oluyor.

İşte o zaman Rahmi'nin konuşmaları sırasında neden hep "özgür düşünce" kavramına değindiğini çok daha iyi anladım.

Nitekim Rahmi «Eğer insan özgür düşünce sahibi değilse, düşüncelerini özgürce oluşturmayı başaramıyorsa, ondan vicdan özgürlüğüne ulaşması beklenemez.» dedi. Ardından sordu: «Bu durumda sence vicdan özgürlüğü temel niteliği bakımından nasıl bir olgudur?»

Anlamamıştım. Şunu demek istiyormuş: "Vicdan özgürlüğü toplumsal bir olgu mudur, yoksa bireysel mi?"

Öteden beri bu kavramı hep toplumsal bir ortam içinde kullanmaya alışmış, kendimizi ona göre koşullandırmışız. Kişiyi bu özgürlüğü edinmek bakımından özgür bırakmamışız.

Bu yüzden de "toplumda var ya da yok olan bir vicdan özgürlüğü"nden söz etmişiz. Hatta daha da ileri giderek çoğu toplumlarda yönetim erkinin vicdan özgürlüğüne olanak tanımadığından yakınır olmuşuz.

Oysa toplumun ya da yönetim erkinin yaptığı vicdan özgürlüğünü kısıtlamak ya da ortadan kaldırmak değil, düşünme özgürlüğünü ortadan kaldırıp özgür düşünceye olanak tanımamak.

İnsan, özgür düşünce sahibi olamayınca vicdan özgürlüğüne ulaşamıyor. Dolayısıyla her ne kadar bu özgürlük toplum içinde bir anlam kazanıyorsa da temel niteliği bakımından toplumsal değil bireysel bir olgu.

Özgür düşünceli bir insanın vicdan özgürlüğüne sahip olabilmesine hiçbir engel yoktur. Tek engel, davranış özgürlüğünün sınırıdır. Eğer insan, toplum içinde kendi öznel değer yargıları gibi çoğunluğun değer yargılarına saygı göstermesini, tutum ve davranışlarıyla başkalarını incitmemeyi başarırsa, vicdan özgürlüğü bakımından da üzerinde baskı kurulduğu izlenimine kapılmaz. Uyumlu olmayı bilmek gerek!

***

Zaman çok hızlı akıyordu ama bu güzel söyleşinin hiç kesilmemesini istiyordum. Rahmi'nin bilgece sözleri zihnimde yepyeni açılımlara yol açıyor, üstelik bu söyleşide Abdürrahim'in de varlığından ayrı bir keyif alıyordum. Rahmi, aklımdan geçen bu son düşünceyi okumuşçasına ikimize birden dikkat kesilip kulağımıza küpe olsun diye şu sözleri ekleyiverdi:

«Özgür olmak için sadece özgürce davranabildiğini varsaymak yetmez. Özgürlük, düşünmede başlayan, düşünceye dönüşen, paylaşım ortamında yayılan ve doğruluğu oranında benimsenip eyleme dönüşebilen, zincirleme ve sınırsız etkileşimlerin alanıdır. Özgürlüğünüzü kazanmalı, kullanmalı, yaymalı ve korumalısınız. Bunun sonu gelmez bir süreç olduğunu da unutmamalısınız.»

O günkü söyleşimiz bitmişti. Gerçi Abdürrahim'in pek sesi çıkmadığı için bu âdeta bir "diyalog", hatta hemen hemen hep Rahmi konuştuğundan bir "monolog" olmuştu ama ben gene de kendimi sıkı bir tartışma ortamında gibi duyumsamıştım.

Abdürrahim ile birbirimize telefon numaralarımızı verdik. Bugünkü konuşmalarımızı özümseyebilmek için biraz zamana ihtiyacım olduğu belliydi.

Ancak kendimi Abdürrahim'e kanıtlama ihtiyacı duymuş olmalıyım ki bu konuştuklarımız hakkında benim de görüşlerim olduğunu düşünmesi için «Söyler misin Abdürrahim, sence "özgürce özgürlük" nasıl bir ortamda mümkün olabilir?» diye sordum gevrek gevrek gülerek.

Rahmi'nin bugün söyledikleri üzerine Abdürrahim'in herhangi bir şey deme ihtiyacı duymadığı açıkça belliydi ama tam kalkmaya hazırlandığımız sırada bana o gün söylediği şu sözleri hiç aklımdan çıkaramadım:

«Özgür düşünce, yaşamın gerçeklerinden esin alan, ama kişinin kendine özgü sorgu, yargı, dilek, bilgi, umut ve tanımlama sürecinde özgürce yapılanan düşüncedir. Dogmaların, ön yargıların, hazır kalıpların ezici kıskacından kurtulmuş, bilimsel yöntemle elde edilen bilginin ışığında algılayan, sorgulayan ve yargılayan akıl, özgür düşünür ve özgür eylemler tasarlar. Bu tasarımların özgürce ifade edileceği ortam ise, düşünce özgürlüğü ortamıdır.»

Rahmi «Kendi aranızda tartışmalara dalıp beni unutmayın sakın.» diye bir şaka daha etti. Ben de ona «Umarım sen de bir gün oturup "gerçek" konusunda görüşeceğimizi unutmazsın.» deyince ciddîleşti. «O konuyu her ikinizin de henüz tanışmadığı diğer genç dostlarla bir araya geldiğimiz zaman tartışacağız. Ben onları ayarladığımda seni arayacağım. Zaten Abdürrahim de bilir. Biraz sabırlı ol.» dedi.

Yine görüşmek dileğiyle ayrılırken, kendi kendime "Umarım sabır taşım çatlamaz." diye söylendim.

Rahmi bu kez yüzüme dik dik baktı.

Sanırım kendi kendime ne dediğimi duymuş ve alınmıştı.

Ayıp etmiş olduğumun farkına varıp utandım. Galiba yüzüm kızarmıştı; çünkü hep öyle olur.

Rahmi her zamanki bilgece gülümsemesiyle yanağımı okşadı; sanki yetişkin bir dostu değil de küçük çocuğuymuşum gibi.

Hoşuma gitmedi değil… Ona boşuna "Baba Rahmi" demiyorlardı.

Birin Bire Eşitliği

Abdürrahim ile ilk kez buluşmak üzere telefonla konuşurken, henüz onu yeterince tanımış olmadığım için bir endişemi dile getirme gereğini duydum. «Sakın seni benimle belli bir konu üzerinde görüşme yapmak üzere zorlamış olmayayım.» dedim.

Bunun üzerine Abdürrahim «Sözünü bile etme. Rahmi bize ne dedi? "Her ikiniz de birbirinizi beni bildiğiniz gibi bilin ve öyle davranın." demedi mi? Biz de buna "He!"demedik mi? Birbirimizi "dost" bilmedik mi? Şayet bilmediysek hemen bilelim... Bilgilerimizden karşılıklı olarak yararlanıp kendimizi geliştirecek, böylece kendimizi eğitmeyi sürdüreceğiz. Sen benden bir şey öğrenecek olursan bil ki ben de bu arada senden çok şey öğreneceğim.» dedi.

Rahatlamıştım.

Buluşunca, ilk hoşbeşten sonra ben doğrudan "eşitlik" konusuna girmek istedim. Abdürrahim, bu işe tersinden başlamanın daha doğru olacağını söyledi. Nedenini sorduğumda ise «Sen de pek iyi bilirsin ki her şey ancak karşıtı ile birlikte vardır. Eşitsizlik yoksa, eşitlikten söz etmenin gereği kalmaz. Acaba eşitsizlik var mı?» dedi.

Jean Jacques Roussea'nun dilimize ***"İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı"*** adı altında çevrilmiş bir kitabı vardı. Okumuştum. Kütüphanemde duruyordu. Ancak işin doğrusu kapsamını hatırlamıyordum. Kim bilir belki okumuş olduklarımdan aklımda kalmış olanlar olabilirdi ama o aklımda kalmış olanların o kitaptan olduğunu söyleyemezdim.

İyisi mi, sözü Abdürrahim'e bıraktım.

Şöyle başladı:

«İnsanlar, başkalarıyla aralarındaki farklar her ne olursa olsun "eşitlik" kavramından pek hoşlanmaz. Bu konuda konuşmak istemezler. Üstelik bu durum, toplumlarındaki "eşitsizlik olgusu"ndan en çok etkilenen, en çok zarar gören, en çok ezilen ve haklarından yoksun edilenler için bile böyledir. Eşitliği, onların yerine başkaları savunur.

İnsanların eşit olmasını, aslında olmasalar da öyle sayılmasını kendi çıkarlarına aykırı görenler, hemen her toplumda ve çağlar boyunca diğer insanları bu kavramdan uzak tutmayı, bunu yadırgamalarını sağlamıştır. Eşitlik denilen şeyin sadece matematikte geçerli olduğunu ileri sürmüş, tanımını salt niceliksel olarak yapmakta diretmişlerdir. Oysa eşitlik, niceliksel olmaktan önce bir "nitelik"tir. İnsanlar arasında, toplumsal ve siyasal bakımdan ayırım olmamasıdır.»

Birdenbire Abdürrahim'in benim gibi düşündüğünün ya da benimsediğim ilkeleri savunduğunun farkına vardım. Gerçi Pitagor'a soracak olsaydınız size niteliği yaratan şeyin aslında niceliğin kendisi olduğunu söyler, her şeyin temelinde "sayı" olduğunu ileri sürerdi ama olsun!

Bu hem iyi hem kötüydü. İyiydi, çünkü kolay anlaşırdık. Kötüydü, çünkü aramızda çelişki olmayınca tartışacak şey bulma zorluğu doğabilirdi.

Çelişki yaratmaya giriştim.

«Eşitlik kavramının farklı tanımları yapılamaz mı?... Önce kavram üzerinde uyuşmak daha doğru olmaz mı?» diye Rahmi'den öğrendiğimi sattım.

Yutmadı. Gülerek, «Bu senin kendi görüşün mü, yoksa Rahmi'den mi öğrendin? Şunu açıkça ortaya koy. İçtenlikli olalım. Yoksa birlikte hiçbir yere varamayız.» diye beni uyardıktan sonra, «Her nasılsa!... Önemli değil, çünkü haklısın.» diyerek, kendince geçerli tanımları şöyle belirtti:

«İnsanların eşitliğinden söz edildiğinde, bu kavramın tanımı, dediğin gibi birbirleriyle yer yer çelişkili de olabilen değişik biçimlerde yapılabilir. Bunun nedeni, kavramın tanımından önce belirlenmiş olan amaç ve görüş şekli ya da konuya bakış açısıdır. Hele bu tanım "düşünceci" (idealist) ya da tersine "özdekçi" (materyalist) bir eğilimle yapılırsa, bu ikisi arasında taban tabana zıt açıklamalarla karşılaşılır. Çünkü biri kişiyi öncelikli tutarken diğeri konuya toplumcu bir tutumla bakar.»

Her ikisi bakımından da geçerli sayılabilecek, bir ortak tanım yapılıp yapılamayacağını sorduğumda «Olabilir.» dedi, «Şöyle bir tanım yapsak katılır mısın acaba? "Eşitlik bir insanın bir diğer insan ile aynı düzeyde sayılması ve aynı haklara sahip olmasıdır."»

Ben evet anlamında başımı salladım ama görmedi; sözüne devam etti. «Ancak böyle bir tanım insanların her bakımdan eşit olmalarını gerektirmez. Sadece "eşit sayılmaları", "eşit tutulmaları" gereğini öngörür. Bir diğer deyişle açıkça eşitsizliğin varlığını destekler.»

«Eşitlik var mı, yok mu?... Şunu açıkça ortaya koysak!» diye kışkırttım. Abdürrahim «Hem var hem yok.» dedi. «Şundan ötürü ki, bazı öğretiler, eşitlik kavramının tanımının az önce belirtmiş olduğum gibi yapılması durumunda, şöyle bir görüşü savunur: "İnsanların eşit sayılması demek, aslında eşitliğin bulunmadığı, bunun salt düşünülerde var olabildiği, yapay olarak yaratıldığı demektir." Elbette bu görüşün de bir haklılığı var. İnsanlar elbette tam eşit olamaz. Birer nesne ya da karıncalar gibi bir böcek sürüsünün öğeleri değiller ki tam eşit olabilsinler. Kaldı ki, doğada bitki ya da hayvanlar ya da uzay boşluğunda asılı duran yıldızlar arasında bir eşitliğin varlığından söz edilebilir miydi? O hâlde eşitlik, salt insan toplumuna özgü sosyoekonomik bir kavram olarak icat edilmiş olmalıydı. Çünkü herkesin kendine göre bir kimliği, kişiliği var. Bu da kaçınılmaz olarak eşitsizlik yaratır. Eşitlik elbette düşünülerde yer alır ama yalnızca düşünüde kalmayıp, toplumsal yaşamın temellerinden biri haline gelmesi gerekir. Ben böyle demekle ortaya farklı bir "eşitlik anlayışı" koymakta değilim. Bu, daha önce yapılmış bir tanımdır: Eşitlik, insanlar arasında, ister doğuştan gelme olsun, ister yaşam tarzından ya da çevreden kaynaklansın, ister sonradan benimsenerek oluşmuş bulunsun, birtakım farklılıklardan ötürü ayırım güdülmemesi anlamını taşır.»

Nereye gelmek istediğini anlamıştım. Önce insanlar arasında ayırım ve ayrıcalık güdülmesine neden olan ama aslında uygar bir toplumda olmaması gereken bireysel ya da toplumsal farklılıkları ortaya koymalıydık. Bunları belirledikten sonra böyle farklılıklardan ötürü ayırım güdülmemesi gerektiğini belirtecek, bu olgunun en yetkin düzeyini de "eşitlik" olarak niteleyecektik.

Düşündüğüm doğru çıktı. Bunu yapmaya giriştiğimizde, insanlar arasındaki farklar bakımından en önemli gördüğümüz noktalar üzerinde uyuşmaya vardık. Önce ulus, toplum, dil, etnik grup, gelenek ve töre farklılığı geliyordu. Onu ırk, renk, soy ve aile farklılığı izliyordu.

Sonra din, mezhep ya da pek daha genel olarak inanç farklılığı vardı. Hatta belki bu hepsinden önce gelmekteydi. Cinsiyet farklılığı başlı başına bir sorundu. İnsanlar öteden beri "erkekler" ve "erkek olmayanlar" diye ikiye ayrılmıştı. Sosyal sınıf ya da yaşam tarzı farklılığından söz etmemek olmazdı. Aslında bu biraz da ekonomik düzey eşitsizliğine bağlıydı.

Bir de bilgi düzeyi, yetenek ya da beceri farklılığı söz konusu oluyordu.

Abdürrahim «İnsanlar arasında bu farklar hep var olacaktır. Cinsiyet bir yana bırakılırsa, bunlar olmayınca "insan" denilen varlığı diğer canlılardan ayıran bir özellik kalmaz.» dedi.

Ben «Düşünmesi var!» diye karşı çıkınca. «Amaaan!... Dekart (Descartes) iyi ki öyle bir lâf etmiş. Ettiği söz de zaten yanlış anlamlandırılmış. Konumuz "eşitlik" ise insanın düşünme yeteneği göz önünde tutulacak bir etken olmamalı.» diyerek gerekçesini de şöyle ekledi: «Çünkü zaten insanların doğal olmayan farklılıkları yani ırk, renk, soy, aile ve cinsiyet dışında kalanlar, değer yargılarının farklılığından kaynaklanır. Böylece aslında olması gereken eşitliğin yerine eşitsizlik getirilmiştir. Zaten sana eşitlik yerine eşitsizlikten başlama önerim de bundan ileri geliyor.»

Şu halde başa dönelim.» dedim. «Şöyle diyebilir miyiz: "Eşitlik" kavramı üzerinde özenle duruluşu, insanların eşitliğinin savunulması ve bunun gerçekleştirilmesine çalışılması, "eşitsizlik olgusu"nun varlığını ya da böyle bir olgunun yapay bir biçimde oluşturulduğunu gösterir.»

Abdürrahim «Kesinlikle... Zaten benim söylediğim de bu.» dedi, «Ancak unutmamalıyız ki bu durumda eşitliğin sağlanması, sadece benimsemeyle, eşitlikten yana olmayla sağlanamaz. Eşitliğe karşı olan, onu bozan ya da yozlaştıranlarla savaşımı da gerektirir. İşin asıl zorluğu da burada.»

Tarih Boyunca Süregelen Yanılgı

Abdürrahim'in dediğine göre, eşitlik tarih boyunca genellikle "herkesin kendi niteliklerine uygun özdeksel varlık ve olanakları kendisine sağlamak ölçüsü" denilerek alınmış. Böyle olunca, insanlar çeşitli sınıf ve zümrelere bölünüp her birinin kendi arasında ayrı bir eşitlik gözetilmiş.

Zenginler ancak zengin olanlarla, soylular diğer soylularla, güçlüler sadece kendileri gibi güçlü olanlarla eşit sayılmış. Aynı ırk ya da soydan gelenler; dinsel inancı aynı olanlar. Hep aynılar ve tıpkılar…

Bu tür benimseyişler, sadece eşitsizliğin yerleştirilmesine yaramış.

Eşitliğin tanımını kendilerine göre yapıp bunun toplumda nasıl olacağını belirleyenler, aslında gerçek bir eşitliğe hiç yandaş olmadıkları için bu kavramı kendi işlerine geldiği gibi yorumlayıp toplumlarda "eşitlik" adına eşitsizliğin gelişimini sağlamış.

İnsanların eşitliğini belirleyecek nitelikleri saptanırken, sosyal ve ekonomik niteliklere öncelik verilmiş.

Bir soyluluğu, toplumda bir ayrıcalığı bulunan kişiler ile sıradan halkın sosyal ve ekonomik düzeyleri zaten öteden beri birbirlerinden çok farklı olduğu için, bu farklı kişilerin aynı haklardan ve benzer olanaklardan yararlanamayacakları ileri sürülmüş.

Farklılıklar daha da büyütülmüş: İnsanlar arasında uçurumlar yaratılmış.

Yer yer ve zaman zaman, farklı dilleri konuşanlar, birbirlerinden farklı inançları ve gelenekleri olanlar, farklı bir ırk ya da soydan olanlar "hiçbir zaman eşit sayılamayacak insanlar" olarak gösterilmiş.

Eşitlik, hep belirli bir topluluğun bireyleri için ve sadece o topluluğun kendi içinde geçerli sayılmış.

Abdürrahim bunları sıraladıktan sonra bireysel görüşlerini şöyle açıkladı:

«Oysa her insan dünyaya insanlığın bir öğesi, bir diğer insanın benzeri olarak gelir. Hiç kimsenin alnına doğuştan sosyal bir nitelik, bir unvan, bir üstünlük, özgürlük ya da kölelik, bir ayrıcalık ya da yoksunluk damgası vurulmamıştır. İki insan arasında doğduklarında görülebilecek tek fark, cinsiyet bir yana bırakılacak olursa, ancak dış görünümünden açıkça belli olabilen ırklarıdır. Bu belirgin fark da tarih boyunca ırkların eşitsizliğinin kanıtlanabilmesi uğrunda kullanılmıştır. Buna bir de soy farkı eklenmiştir. İnsanlar etki altına alınmış, her biri kendi ırkını, kendi soyunu ayrıcalıklı ve üstün tutar edilmiştir. Dünyanın hemen her yanında insanlara, ancak kendi öz ırkından ya da soyundan olanlarla toplum kurabileceği ve gene ancak kendi ırkı ya da soyundan olanlarla bir arada yaşayabileceği görüşü benimsettirilmiştir. Eşitliğe karşı "eşitsizlik eğilimi" artmıştır.»

Anlatımını «Peki ama melezler ne olmuş?» diye sorup kesseydim, herhalde «Onlar tarih boyunca en çok itilip kakılmış olanlardır.» derdi ama kendini konuya kaptırmış gidiyordu: Hiç ses çıkarmayıp bıraktım devam etsin diye…

«Böylece insanlığa öylesine kötülük edilmiştir ki tarih boyunca insanlar, kendi ırklarını, kendi soylarını, kendi toplumlarını başkalarından üstün tutmuş hatta bunu bir saplantıya dönüştürmüştür. Toleranstan, anlayıştan, insanı sevmekten yoksunluk, eşitlik maskesi altında eşitsizlik savunmasına yol açmıştır. Ailelerinde, okullarında, çevrelerinde, toplumlarında gençlerin hatta çocukların beyinlerini yıkamışlardır: "Senin dışındaki tüm insanlar eşittir ama unutma ki sen onlardan farklı ve üstünsün!" diyerek…»

Bir an durdu. Derin bir nefes aldı. Şöyle bir baktım, bitirdi mi diye. Hayır, daha söyleyecekleri vardı. Devam etti:

«Belli bir ırk ya da soydan olanlar, kendilerini başkalarından üstün görünce, ötekiler de kendilerini berikilerden üstün görür. Üstünlüklerini gösterme hatta kanıtlama tutkusu, gerektiğinde kaba güç kullanarak bunu zorla kabul ettirmek için çalışmayı da içerir. Bunun sonucu çatışmadır, savaştır. Boşu boşuna kan dökmektir. Üstelik benzer nedenlerle insanların gelecekte de birbirlerini kırıp geçirmelerine zemin hazırlamaktır. Tarih boyunca birçok insan bu nedenle birbirini ezerken bundan yararlananlar çıkmıştır.»

Şaşırmıştım... Ne denli kendini kaptırmış olursa olsun «Bir dakika!» diye konuşmasını kesmek gereğini duydum. «İnsanların aralarında oluşan eşitsizlikler nedeniyle, ister doğal ister yapay olsun, birbirleriyle çatışmaya girmelerini anlıyorum. Fakat bir de "bundan yararlananlar" ile kimden söz ediyorsun?»

«Bilmiyor musun, yoksa bilmezden mi geliyorsun?» diye bu kez o bana şaşkınlıkla baktı. «Her neyse!... Tecahülü ârif de bazı zaman işimize yarar. Şimdi bu sorunu önce "din ve inanç" açısından ele alalım... Belki de bu en önemlisidir.»

«Katılıyorum. İnsanlar yiyecek ekmek, giyecek çul bulamazken bile din peşinde koşuyor.» dedim.

«Çünkü öyle yönlendiriliyorlar. Ona inandırılıyorlar » dedi Abdürrahim, «Belli bir dinsel inanca bağnazca saplanmış yobazlar, Tanrı'nın istemine ve birliğine yalnızca kendi tuttukları, kendi doğru gördükleri yoldan varılabileceğini ileri sürmüştür. Bu kadarla kalmış olsalar iyi!... Başka dinsel inançların yanlış olduğunu iddia etmişlerdir. Bu kadarla kalmış olsalar gene iyi!... Başka türlü inancı olanları "tanrısal buyruklara karşıt, hatta insanlık için zararlı" saymaya girişmişler hatta kendilerini "Tanrı'nın gücünü kanıtlayacak ve buyrultusunu gerçekleştirecek kullar" olarak niteleyince, sonu gelmez dinsel çatışmalar baş göstermiştir.»

Tarih boyunca din uğruna yapılmış olan savaşlarda dökülen kanın, diğer nedenlerden kaynaklananlardan çok daha fazla olduğunu biliyordum.

Abdürrahim durmadı. Konuşmasını «Siyasal egemenliğe gelelim.» diyerek sürdürdü. «Toplumda egemen yönetici olmak yani iktidar tutkusu, eşitsizliğin oluşturulmasındaki diğer önemli tarihsel etkenlerden biridir. Egemenliğin "kalıtım yoluyla geçerek süren bir hak" olduğu benimsenince, bir küçük azınlık ile büyük çoğunluk arasında uçurumlar yaratılmıştır. Bunların ortasında egemen güçten yana bir "ayrıcalıklı sınıf" tabakasının oluşmasıyla birlikte eşitsizlik iyiden iyiye kökleşmiştir. Sonra, bu sınıf ayırımı halka da öylesine benimsetilmiştir ki aslında bundan ötürü en büyük zararı gören halk, bu eşitsizlik olgusunu, "doğanın sosyal yasası" diye kabullenmiş hatta savunur olmuştur. Elbette bunun sağlanmasında, ekonomik etkenlerin payı vardır.»

«Sen insanların çıkarlarından söz edince konunun ekonomiye geleceğini sezmiştim.» dedim, «Zaten kimilerine göre insanla ve toplumla ilgili her olayın ya da olgunun ardında ekonomik bir neden yatar. Sözü döndürüp dolaştırıp mutlaka ekonomiye bağlarlar.»

«Haksız sayılmazlar.» dedi Abdürrahim, «Toplumlarda yer alan ekonomik eşitsizlik, tarihsel kökeni bakımından sosyal eşitsizliğin ürünlerinden biridir. İnsanlar sosyal eşitliği sağlamak için hayli savaşım vermiş, sonunda bunu belli bir düzeye kadar başarmıştır. Fakat ekonomik eşitsizliği gidememişlerdir. Günümüzde birçok toplumda gördüğümüz sosyal eşitsizlik, ekonomik eşitsizlikle paralel gider hatta doğrudan ondan kaynaklanır. Bu eşitsizliğin bir yan ürünü olarak özgürlük zedelenmiştir. Alt düzeyde tutulanların elinden özgürlükleri de alınınca, ortada eşitlik diye bir şey kalmamıştır. Kavram bile…»

***

Abdürrahim konuyu bu noktaya getirince, Rahmi ile “özgürlük” üzerinde yapmış olduğumuz görüşmeyi anımsadım. O gün Abdürrahim de bizimle bir aradaydı ama çok sesini çıkarmamıştı. Özgürlük konusunu irdelerken eşitlikten söz etmek âdeta zorunlu olmuş, Rahmi de her nedense bu konuya girmekten kaçınıp bunu bize bırakmıştı.

Ancak, eşitlik üzerinde tartışırken özgürlüğe dönmek gerektiği belliydi.

Abdürrahim’e bunu anımsattığımda «Ne yaparsın? Bundan kaçınılamaz. Toplumsal yaşam içinde bu iki kavramın birbiriyle öyle yakın ilişkileri ve bağlantıları var ki…» diyerek görüşümü doğruladı.

Eşitlikten Özgürlüğe

Abdürrahim’e göre, eşitlik, her şeyden önce herkese eş oranda özgürlük hakkı tanınmasını gerektirirdi çünkü özgürlüğün sosyal sınırını belirliyordu. Kimileri eşitliğe saygı bile göstermiyor, “adalet”i de hiçe sayıyordu. Yalnızca kendilerine yaraşır gördükleri özgürlüğü sonsuzcasına kullanmak eğilimindeydiler. Başkalarını hiç ama hiç düşünmüyorlardı.

Abdürrahim, “yozlaşmış insanlar” terimini kısaltarak onlara **“yozlar”** diyordu. Ona göre yozlar, kendilerine aşırı ölçüde tolerans gösterilmesini istiyor ama aynı toleransı başkalarına göstermeye hiç yanaşmıyorlardı. Kendilerine yaraşır gördükleri özgürlük hakkını başkalarına tanımıyorlardı.

Abdürrahim bunu **“sosyal dengesizlik”** olarak görüyordu. Böyle kişilere öyle çok kızıyordu ki... Kantarın topuzunun ne yazık ki yanlış insanların elinde olduğunu söylüyordu.

«Gerçi sen buna karşısın ama eşitlik kavramına matematiksel bir yaklaşımla bakamaz mıyız?» diye sordum.

«Nasıl bakacaksın ki?» dedi. «Bir rakamını nasıl ve hangi boyda yazarsan yaz, o gene “bir” olur ve tüm birler birbirine eşittir. Matematik oyunlarıyla birin ikiye eşit olduğu gösterilebilir ama o sırf bir oyundur. »

Sözünü ettiği matematik oyunlarını geçmişte, okulda oynardık. Bu konu ise ne matematik ne de sözcük oyununu kaldırırdı.

Değindiği şu "sosyal denge" kavramını somutlaştırmayı düşündüm.

«Matematik belki yanlış bir lâf oldu. Aslında "fiziksel" demek istedim. Hatta belki de mekanik. » diyerek, sözü farklı bir yöne çekmeye çalıştım. «Her neyse, bunu unut. Sosyal bakımdan senin değindiğin "denge" kavramını "tutarlılık" ve "uyum" anlamına alamaz mıyız? »

Ortaya şöyle bir soru attım: «Bireylerin her bakımdan eşit olduğu bir toplum düzeni tasarlarsak, buna "uyumlu ve tutarlı bir toplum" diyebilir miyiz?»

«Olabilir ama bunu nereye bağlamak istiyorsun?» diye sordu.

«Eşitliğe uygun bir adalet, insancılık (hümanizm) ile birleştirilirse çok güzel bir toplumsal ortam doğar.» dedim. Eskiden incelediğim ideal devlet tasarımlarını anımsayıp, günümüzün koşullarına göre kendi tasarımımın öğelerini sıraladım:

- Bireyler, kendilerinin olan özdeksel (maddî) ve tinsel (manevî) değerlere yaraşır insanlardır.

- Her kim olursa olsun, diğer insanları da aynı değerlere yaraşır görürler.

- Kendilerinin olmayan şeylere göz dikmez ve bunları ele geçirmeye uğraşmazlar.

- Başkalarını, hakları olan ve yaraştıkları şeylerden yoksun etmeye, açıkgözlük ve fırsatçılıkla ya da güç kullanarak özdeksel varlıkları başkalarından önce kapıp sahiplenmeye girişmezler.

- Kendileri için yeterli olandan fazlasını istemezler. Kendilerine fazla geleni başkalarına verir, hatta kendilerine ait olanları bile başkalarıyla paylaşırlar.

«Sen böylesine bir eşitliğin sağlanabilmesinin, sadece hak bilirlik, insan severlik, alçak gönüllülük ve değer tanırlık ile gerçekleştirilebileceğine inanıyor musun?» diye sordu.

Yanıtını da kendi verdi: «Hiç sanmam.»

«Bunun için sınırsız ve sonsuz bir özgürlük de gereklidir.» dedim.

Abdürrahim, ona da karşı çıktı. Pembe bulutlar üzerinde uçmaktan cayıp ayaklarımızı yere basmanın hem daha doğru hem gerçekçi olacağını söyledi. Konuyu "sosyalizm"e bağlamamızı önerdi.

«Umarım bu seni rahatsız etmez.» deyince, onun da beni daha iyi tanımak istediğini anladım. «Ne münasebet!... Ben de gençliğimde birçoğumuz gibi aktif ve ateşli bir sosyalist dönem geçirdim.» dedim. 1967 yılında Ertan Akşahin ile birlikte Erciş'te yaptığımız çalışmayı özetledim.

Bu kez de o rahatladı ve şunları anlattı:

«Sosyalist bir taban üzerine kurulu doktrinlerde özgürlük ile eşitlik çok güzel bağdaştırılmıştır. Ne yazık ki bu bağdaştırma kuramsal düzeyde kalmış, uygulanmasında yöntem bakımından büyük yanlışlar yapılmıştır. Yöntemin bir değil, çok yanlışı vardır ama en baştaki "önce eşitliğin sağlanması, bundan sonra sağlanmış olan eşitlik ortamında bireylere özgürlük dağıtılması" şeklindeki tutumdur. Böyle bir tutum ile sağlanacak eşitlik elbette yapay olur ve yetersiz kalır. Ancak toplumun yöneticileri ya da egemen güçleri arasında ayrı, çeşitli halk tabakaları arasında ayrı ayrı olmak üzere, birbirinden farklı eşitlikler kurulabilir. Önce eşitliği sağlamak için çalışılırken özgürlüklere bir türlü sıra gelmez. Tarih yinelenir.»

O anda aklıma George Orwell'in ilki 1945 yılında yayımlanmış olan fabl tarzındaki ***"Animal Farm" (Hayvan Çiftliği)*** adlı yapıtı geldi.

Çiftlikte domuzlar, hayvanların insanlarla eşitliğini sağlamak üzere bir devrim yaparak yönetimi ele geçirir. İnsanın baskı ve eziyetinden kurtulunca her istediklerini kendi istedikleri gibi yapmaya başlarlar. Her kafadan bir ses çıkar. Dehşetli bir karmaşa, anarşi doğar. Devrimi başlattıkları için yeni düzenin yönetiminin de kendilerinde olması gerektiğini savunan domuzlar işe el koyar. Eşek dışında çiftlikteki tüm hayvanları toplar ve bir ültimatom verir:

“Bütün hayvanlar eşittir... Bundan böyle hepinize eşitlik kuralları uyarınca davranılacaktır. Fakat bilmelisiniz ki bazı hayvanlar daha eşittir.”

Ben bunu anlatınca Abdürrahim «Bu arada eşek ne oluyor?» diye sordu.

«O zaten her zamanki gibi aynı işi yapıyor. O emekçi. Çalışıyor.» dedim.

Abdürrahim «Ben bu kitabı zaten okumuştum.» demez mi!

Bozulmuştum. «O halde niye anlattırdın?»

«Üzerinde daha rahat görüşme yapabilelim diye.»

Beni alaya aldığını sanmıştım ama hiç de değilmiş. Ekledi: «Uygar bir toplumda bireylerin önce özgürlüklerine sahip olması, sonra hep birlikte eşitliğe de ulaşmaları öngörülmelidir. Bunun da ancak bir “demokratik rejim” ortamında sağlanabileceğini söyleyebiliriz. Başka türlü bir yönetim tarzını benimseyen ülkelerde her ne kadar “sosyal adalet” uğruna emekçilerin hakları sonsuzca savunulursa da uygulamada eşitlik ilkesine çok aykırı düşen bir sınıf ayırımı yapılmış olduğu görülmüştür. Bu da işte Orwell’in “Hayvan Çiftliği”ndeki hicvini doğrular.

Halkın içinden gelip yönetime yükselenler ile halkta kalanlar “yönetenler” ve “yönetilenler” diye ikiye ayrılır. Gerçi bir yerde “yöneten” niteliğini taşıyan biri varsa “yönetilen” de vardır.

Bir yandan yönetilenler “eşitliği bozmaya yönelebilecekleri” tasasıyla özgürlük hakkından yoksun edilirken, yönetenler bu haklarını sonsuzca kullanmaktan geri kalmamıştır. İşte asıl büyük yanılgı budur. Sorun insanların özgürlüğü kötüye kullanmalarından kaynaklanıyor. Bunun için, adalet, senin sözünü ettiğin tutarlılık ve uyum, dolayısıyla eşitlik bir türlü gerçekleştirilemiyor.

Fakat bu böyle diye, özgürlüklerin kaldırılması ya da sınırlandırılması gerekmez. Bunun yerine özgürlüğün kötüye kullanılmamasını sağlamak gerekir.»

Ben «Yani gene baskı gerekecek.» deyince, Abdürrahim buna karşı çıktı. «Hayır!... Baskı, kısa vadeli çözümdür. Hemen sonuç almak için uygulanır. Bu sonuç hiç de yararlı olmayabilir. Uzun vadeli ve tutarlı bir çözüm de vardır. Bu ise özgür insanları bilinçlendirmektir.» dedi.

Ben «Eşitlik için özgürlük gerekir. Fakat “eşitlik bilinci”ne sahip olmayan bencil, kendini beğenmiş, üstünlük tutkusuna kapılmış, çıkarcı ve kargaşacı insanlar nesnel özgürlüklerini sınırsızca kullanmak eğilimindedir. Oysa bilinçli kişi, özgürlüğünü nasıl kullanması gerektiğini, nerede duracağını bilir mi diyorsun?» deyince, doğruladı.

Bilinçli Eşitlik Anlayışı

Abdürrahim ile “bilinçli bir eşitlik anlayışı” üzerinde uzun uzun konuştuk ve şöyle sonuçlara vardık:

Herhangi bir kişi için ayrıcalık ve üstünlük, bir niteliğin, varlık düzeyinin, gücün, unvanın, sınıfın, ırk ve soyun, aileden gelme kalıtımın, dilin, dinin, inancın, törelerin ve geleneklerin ürünü olamaz. Ancak bilginin, yeteneğin, hizmetin, yararlılığın ve yaraşırlığın karşılığı olabilir.

İnsanlar arasındaki farklılıkların giderilmesi hemen hemen olanaksızdır. Bununla birlikte, tüm farklarına karşın her insana kayıtsız ve koşulsuz olarak eşit davranmak, her insanı bir diğerine salt “insan” olduğu için eşit saymak olanaksız değildir. Bu olanağı hümanist adalet sağlar.

İnsan topluluklarındaki çeşitli yaşayış tarzları, dolayısıyla ortaya çıkmış değişik anlayışlar arasındaki farkların giderilmesi gerekmez. Eşitlik uğruna insanları ve toplumları bunlardan arındırmaya kalkışmak anlamsız, yararsız ve boşuna bir çabadır. Böyle bir şeyin yapılmasına girişildiği zaman, insanlara mutluluk sağlanmış olmaz. Aksine, acı çekmelerine yol açılır. Üstelik böylece insanlar arasında ancak nesnel bakımdan ve sadece dış görünüşte eşitlik sağlanabilir. Bireyler böyle bir eşitliği özümsemez, içine sindiremez, savunmaz ve korumaz.

Oysa tüm farklarına karşın her insana kayıtsız ve koşulsuz olarak eşit davranmak, hümanist adaleti yürürlüğe koyarak uygulamak ise hiç de yapılamayacak şey değildir.

İki yüz yıl önce de böyle bir anlayış vardı. Ayrıcalıklı sınıflar ile halk arasında yüzyıllardan beri süregelmiş nesnel eşitsizliğin giderilmesi hedefleniyordu. Günümüzde böyle bir politik rejimi koruyan ülke kalmamış gibidir. Dolayısıyla bu eşitlik ile elli yıl önceki eşitlik birbirinden farklıdır.

Günümüzün bilinçli eşitlik anlayışı, gelecekteki kuşaklarca uyumlu ya da gerektiğince kapsamlı bulunmayabilir. Geleceğin gençleri bugünün anlayışını yeterince toleranslı bulmayabilir.

Ne yazık ki günümüzde henüz dünya çapında özellikle "ırk ayırımsızlığı", "din ve inanç ayırımsızlığı", "sosyal sınıf ayırımsızlığı", "töre ayırımsızlığı", "cinsiyet ayırımsızlığı" gibi konularda bırakın yetkinliği farkındalığa bile ulaşılamamıştır. Bunda "bilinç yetersizliği"nin önemli payı vardır.

Eşitliği sadece nesnel bir şekilde gerçekleştirmeye çalışmak yani insanların yalnızca "hukuk" bakımından eşit sayılmalarını sağlamak da yeterli değildir. İnsanlığın toplu mutluluğu bakımından bireyler arasında eşitliğin zorunlu olduğunu bireysel olarak duyumsamak ve benimsemek gerekir.

Bu aşamaya geldiğimizde aklıma bir şey takıldı. «Böyle bir benimseyişin "zorunlu" tutuluşu özgürlük ile nasıl bağdaşır ki?» diye sordum.

Abdürrahim «Kimileri bağdaşmayacağını savunabilir ama bu demagoji olur.» dedi, «İstersen bunu yumuşatıp "gereklilik" dersin. Bir şey değişmez. Eğer "zorunluluk özgürlüğe aykırıdır." denilerek buna göre düz mantık ile akıl yürütülürse, bu kez "özgürlük" diye bir şeyin olmadığı sonucuna bile varılabilir. Doğa özgürlüğümüzü zaten sınırlamıştır. Örneğin "bu evrenden başka bir evrende yaşama özgürlüğü" diye bir şey düşünebilir misin?»

«Bu bir fantezi olmuyor mu?» dedim.

Abdürrahim «Bence fanteziden çok demagojiye aynı şekilde demagojiyle karşılık vermek oluyor.» dedi, «İnsanlar ayrı ayrı yaşadıklarına göre bireysel olarak "nefes almama özgürlüğü" diye bir şey olabilir mi?... Bu gibi örnekleri ne kadar artırırsan artır. Konu eşitliğin sağlanmasına geldiğinde, eğer insanlar özgürlüklerini bunu istememekte kullanırsa, eşitlik elbette gerçekleşemez.»

«Toplum da önceleri kuralları ve gelenekleriyle, sonra da yasalarıyla insanın özgürlüklerini sınırlamış değil mi?» diye sordum.

Abdürrahim «Evet ama o sınırlamanın kapsamında egemen güçlerin kendilerini korumaya çalışmalarının da etkisi olduğunu göz ardı edemeyiz.» dedi.

«O etkiyi bir yana bırakırsak yani salt demokratik bir düzen ortamında düşünecek olursak?»

«Kurallar, gelenekler, töreler ve yasalar insanın özgürlüğünü diğerlerine eşitlemek içindir.» dedi. «Bunu benimsemeyen, istemeyen bir insanın yapması gereken şey, toplumu terk ederek gidip "tek başına yaşama özgürlüğü"nü kullanmaktır.»

«İnsan toplumsal bir varlık değil mi?» diye karşı çıktım. «Toplum olmadan bireyden söz edilemeyeceğini söyleyen sen değil miydin?»

Abdürrahim «İşi gene demagojiye sürüklemeye kalkma.» dedi. «Öyle yapmadığını biliyorum; bu konuyu biraz uzattık ve dağıttık; sıkılmış olabilirsin. Ben gene de bir yanıt vereyim. Biri "Ben kendimi toplumdan soyutladım." diyerek dağa çıksa, bundan böyle orada tek başına, sırf doğa ile baş başa yaşamaya girişse, gerçekten de kendisini toplumdan soyutlamış olur mu?... Hayır! Sadece toplumdan uzaklaşmış olur. Kendini toplumdan soyutlayabilmesi için "toplum" kavramını zihninden atabilmesi gerekir. Bu ise elinde değildir çünkü bir kez toplum içinde yaşamaya başlamıştır.»

Abdürrahim'e göre ilkel toplumlarda eşitliğin sağlanması pek sorun değildi. Bunun için eşitlik bilincine sahip olmak bile gerekmiyordu.

Gerekçesini sorduğumda şöyle dedi: «Çünkü eşitlik doğal bir olgudur. Eşitliği bozarak bir başkasının özgürlüğünü kısıtlama girişiminde bulunan kişi, ister istemez önce kendisini sıkıntıya sokar. Tarihte ne oldu da bu değişti?... Ne oldu da insan doğa ile uyuşmazlığa düştü?... İşte asıl buna bakmalıyız.»

«İnsan ilk kez "âlet" yapınca yani uygarlığın başlangıcıyla birlikte eşitliğin dengesi bozuldu.» dedim.

Abdürrahim «O halde yitirilen eşitliğin yeniden gerçekleşebilmesi için tek çare bilinçli eşitlik anlayışının yaygınlaşıp yerleşmesidir. Sen bir başka çıkar yol görebiliyor musun?» diye konuyu âdeta noktaladı.

Ben de şunları kavramış oldum: Artık insanlar arasında eşitliğin saltık (mutlak) bir düzeyde kurulup sürdürülmesi beklenemez. Eşitlik göreli (izafî, nispî) olacaktır. Birbirlerinden farklı yerlerde yaşayan, farklı düşünen, farklı inançları, töreleri ve gelenekleri olan insanlar arasında her zaman için eşitsizlik görülecektir. Bunu yok etmek olanaksızdır.

Bunu yok etmeye kalkışmak, doğa yasalarını yıkarak özdeğin (maddenin) yok edilmesine girişmek gibi bir şey olur. Fakat bireyler ve toplumlar arasındaki ilişkiler olumlu bir yönde geliştirilebilir.

***

Tam bir başka zaman yine buluşmak üzere vedalaşarak ayrılıyorduk ki Abdürrahim tüm konuşmuş olduklarımızın üzerine çok önemli bulduğum bir şey daha ekleyiverdi:

«Özgürlük "bedava" değildir. Bunu kullanmanın bir bedeli vardır. Bu bedel eşitliktir. Her onurlu özgür insan, bu bedeli ödemeyi yani eşitliği gözetmeyi de bilmelidir.»

Bu söz kafama çakıldı.

İstemler... Beklentiler…

Lokale gidip geliyor, Rahmi ve Abdürrahim ile ara sıra orada da birbirimizi görüyorduk ama bir gün Rahmi ile özellikle buluşmak istedim. Kafamı kurcalayan bir sorun vardı. Ona danışıp görüşünü almak istiyordum.

Beni kırmadı. Çamlıca tepesine çay içmeye gittik. (O günlerde Çamlıca şimdilerde olduğundan çok farklıydı.)

Kış günü, ortalıkta pek kimse yoktu. Yaşlıca olduğu belli bir kara köpek kuyruğunu sallayarak çevremizde dolanıyordu.

Rahmi çayın yanında bir şey yemek istedi. Garson ancak simit bulabildi. O da bayattı; kayış gibiydi. Böylece yaşlı kara köpek ziyafete kondu.

Önce ipe sapa gelmez şeylerden söz ediyorduk. Bu olağan dışıydı. Çoğu kez hoşbeşten sonra hemen konuya girer, boşuna zaman yitirmemeye bakardık. Bu kez ise ben sorunumun neresinden ve nasıl başlayacağımı bilemiyordum.

Rahmi bunun farkındaydı elbette. Nasıl olsa günün konusunu açacağımı bildiği için sabırla bekledi; sormadı.

Bir ara ikimiz de sustuk. Hani çok sayıda kişinin hep bir arada konuştuğu, bir şamatadır gittiği ortamda birdenbire herkes susar. Ortalığı sessizlik kaplar. Birisi «Kız doğdu!» der. Bu herhalde çocuklarının hep erkek olmasını isteyen, kızları çocuktan bile saymayan hatta kendine erkek çocuk vermeyen karısını hırpalayan, katı ataerkil kafa yapısındaki insanların uydurduğu bir deyiş olsa gerektir. İşte, tam öyle bir sessizliktir çöktü.

Tam zamanı olduğunu düşünüp «Biliyor musun Rahmi? Ben olası yaşam süremden ötürü kaygılıyım. İçim içimi yiyor.» diye başladım.

Şöyle bir geri çekilerek neyim olduğunu anlamaya çalışır gibi beni süzdü. Açıklama yapmam gerekirdi. Önemli bir sağlık sorunum olmadığını, sadece "yaşam süresi" ile ilgili bir düşünsel konunun hayli zamandan beri beni huzursuz ettiğini, buna kendi başıma bir çözüm bulamadığımı, yardımına gereksinme duyduğumu söyledim. «Bilim böylesine ilerlemiş, birçok sağlık sorunu çözülüp insanın ortalama yaşam süresi de hayli artmışken bile bunun hâlâ 90 yılı zor bulmakta oluşu bana dokunuyor; kaygılandırıyor, huzursuz ediyor.» dedim.

«Bilim derken "tıp" demek istiyorsun.» dedi.

Zaman zaman kullandığım terimleri düzeltirdi. Benim gibi bir kimsenin yazarken de konuşurken de Türkçeyi doğru kullanması gerektiğini söylerdi.

Yeni tanışmış olduğumuz sıralarda bundan alınıp alınmadığımı sormuş, alınıyorsam bunu açıkça bildirmemi istemişti.

Ben ise hiç de alınmadığımı, bunda alınacak bir şey olmadığını, Türkçeyi kurallarıyla birlikte iyi bildiğimi sandığımı fakat hatalarım olabileceğini, bu nedenle de insanın başkalarının eleştiri ve düzeltmeleriyle daha iyisini ve daha doğru olanını öğreneceğini öngördüğümü söylemiştim. Bana kocaman bir "Aferin!" çakmıştı. Ancak şimdi yaptığı terim düzeltmesi değil, işi şakaya vurup söze karamsarlıkla başlamayı gidermekti.

Bunun böyle olduğunu anlamakta güçlük çekmemiştim. Nitekim «Peki, ne yapmayı düşünüyorsun?... Üstelik o kadar yaşayacağını nereden biliyorsun?» deyişinden de konuyu aslında ciddîye almakla birlikte, benim tutumumdan pek hoşlanmadığını, konuyu hafifletme eğiliminde olduğunu belli etti. Öyle ya, benden on yaş kadar büyüktü; birimizin böyle bir tasası varsa öncelik onda olmalıydı.

«Rahmi, gözünü seveyim dalga geçme; ben çok ciddîyim.» dedim, «Doğal yaşam sürem her ne ise daha çok, olabildiğince uzun yaşamak istiyor değilim. Sadece geçmiş ile olası geleceği şöyle bir karşılaştırıyorum. Bundan sonra yapmayı düşündüğüm şeyler şimdiye dek yaptıklarımdan çok fazla gibi görünüyor. Yaşam süremin çoğu bitmiş ve azı kalmış olduğuna göre, zaman bunları bitirmeye yetmeyecek. Derdim bu.»

«Demek ki yaşantında zamanın çoğunu boşa harcadın.» diye şakalaşmayı sürdürdü ama hemen ardından «Sana şu işin asıl doğrusunu söyleyeyim mi?» diyerek her zamanki Rahmi'ye döndü. «Seni tanıdığımdan beri hakkında hiç de öyle düşünmüyorum. Üniversitedeyken derslerden çok tiyatroya önem vermiş olman, bir rastlantı sonucu da olsa kalkıp askere gitmen, okulu geç bitirmen, arkadaşlarından çok sonra meslek yaşamına başlaman ve diğer yapıp ettiklerin, başkaları için birkaç yılı boşu boşuna harcamış olmak sayılabilir ama senin için bu hiç de öyle olmamış.»

Söyleşilerimiz sırasında ona hemen hemen tüm yaşam öykümü anlatmıştım. Beni iyi tanıyordu.

Sözünü «Sen sırf ders çalışıp başka bir şeyle uğraşmayan, belki arada sırada maça falan giden, böylece senden önce para kazanmaya başlayan arkadaşlarından hayli farklı şeyler öğrenmişsin.» diyerek sürdürdü, «Bu deneyim, senin bugüne dek edindiğin yaşam anlayışına, dünya görüşüne yön vermiş. Zaten bu nedenle yapman gereken birçok şey buluyorsun. Para kazandığın işinin dışında başına iş açıyorsun. Tasarımlarını eyleme dönüştürmek için önünde kalan zamanı yetersiz görüyorsan yapman gereken bir başka şey var?»

Sustu. Bazı zaman böyle yapardı. Söyleyeceklerinin hepsini bir batında, hemen söylemez, sonunu bağlamaz, sorulmasını ister, söyletilmesini yeğlerdi.

Ben de «Nedir o başka şey?» diye sordum.

«Madem ki zamanın yetmeyeceğini biliyorsun, bundan böyle yapmayı düşündüklerinin bazılarından cayman gerekecek.» dedi.

Bu öneriden hoşlanmamıştım. «Nedenmiş?» diye karşı çıktım ama böylece kendi sözümün tuzağına düştüm.

«Sen söyledin ya!... Zaman yetmiyor, yetmeyecek.» dedi.

«Tevrat'a göre ilk atalarımız sayılan insanlardan her biri 400 yıl falan yaşamış. Acaba ben yaşam süremi yetersiz görürken onların yaşam süresini kıskanıyor olabilir miyim?» diye aslında gerçek düşüncem olmayan bir lâf edecek oldum.

Bunu ciddîye aldı. «Onlar sadece birer varsayım.» dedi.

«Varsayım bile olsa, sonrakiler çok daha kısa yaşamış. Birkaç yüzyıl içinde insanın yaşam süresi genel olarak hayli kısalmış.» diye üzerine üzerine gittim.

«Özellikle tufandan sonra değil mi?» diyerek beni faka bastırdı.

«Buna pek dikkat etmemiştim ama galiba öyle.» demek zorunda kalınca, Rahmi şöyle bir açıklama yaptı: «Din kitaplarında yazılı olanların çoğunu direkt anlamda almak yanılgıdır. Bunlar birer tarihsel öykü gibidir ama simgesel ya da dolaylı bir dil kullanılarak anlatılmak istenen farklı şeyler içerir. Ne anlatılmak istendiğini düşünmek gerekir. Nitekim tufan olayı da aslında bir başka şey anlatır.»

«Bunu nereden çıkarıyorsun? Nasıl emin olabilirsin?» diye sorunca. «Örneğin Nuh Tufanı olayı "Gılgamış Destanı" ile hayli uyuşur.» dedi.

«Arada tarih farkı yok mu?» diye sorma gereğini duydum.

«Elbette var. Dolayısıyla birbirinden çok farklı tarihlerde fakat çok yakın yerlerde hemen hemen aynı öykü sanki o gün geçmiş gibi anlatılmış. Hangisinin doğru olduğunu bilmiyoruz. Bu konudaki bilimsel bulgular yetersiz. Ancak aynı çevrede birbirine çok benzer iki öykü anlatılır ve bunlar tarih bakımından bir uyumsuzluk gösterirse, ister istemez sonrakinin öncekinin biraz değiştirilmiş bir kopyası olduğu ya da verilen tarih bakımından sonrakinin yanılgılı olduğu ortaya çıkar.» dedi.

Sonra da şunları anlattı:

«İyi bilmediğimiz dönemlerde yani jeolojik çağlarda yeryüzü büyük doğal olaylara sahne olmuş. Bunlardan biri, dünyaya iri bir meteorun düşmesinden hemen sonra oluşmuş. Dünyanın ekseni işte o zaman ekliptik düzeleme göre eğilmiş; mevsimler ortaya çıkmış. Bu bir doğa olayı; milyonlarca yıl önce. Daha yeryüzünde canlılar bile yokken... Fakat bu astronomik olay bile sanki birkaç bin yıl önce meydana gelmiş gibi anlatılmıştır. İnsanlığın geçmişi bakımından da sadece destanlara, dinsel kitaplardaki öykülere bağlı kalmamak, anlatıları bilimsel bulgularla karşılaştırıp felsefî nitelikli bir sonuca varmak gerekir.»

Bu dediklerini bir yana bırakıp beni ilgilendiren konuya döndüm.

«İnsanın yaşam süresinin her yılı yeterince, gerektiğince dolu değil. Asıl bilinçlenmeye başladığı, verimli olduğu, ürün verdiği belirgin bir dönem var. Bu dönem, bana göre, insanın gençliği ile artık yavaş yavaş işten güçten geri kalmaya başladığı yaşlılığı arasındaki "orta yaş" dönemi…

Oysa bu dönemin süresine şöyle bir bakacak olursak, genelde bunun da yaşayabileceğimiz olası sürenin yarısı kadar bile tutmadığını görüyoruz. Ben işte kendi hesabıma buna içerliyorum. Telâşa kapılıyorum.» dedim.

Rahmi bu endişeyi yersiz buldu. Asıl önemli olanın yaşam süresi değil, geçmişte yapılmış olan ile gelecekte ne yapılacağı olduğunu belirtti.

«Kimileri başkalarından çok daha kısa süre içinde çok daha fazla şey yapıyor. Demek ki zamanını daha iyi kullanıyor. Az zamanda çok yaşıyor. İşte buna özenmeli. Ancak o süre içindeki yapıp etmeleri de anlamlı ve işe yarar kılmalı.

Zamanı uzatmak elimizde olmadığına göre bunu başaramayanlar yani ağır yaşayanlar, istiyor ki kısa gibi görünen bu süre içinde tüm istemleri gerçekleşsin, tüm beklentileri yerini bulsun.»

«Tamam işte! Benim dediğim de o. Sence de öyle olması gerekmez mi?»

«Ölümlü olduğumuzun bilincindeyiz. Bir gün mutlaka öleceğimizi, bundan kaçamayacağımızı biliyoruz.»

Bu, benim sorumun yanıtı değildi. Sözü dolaştırarak bir yere getirmek istiyor ama ağırdan alıyordu. Bazı zaman anlatacaklarının tümünü durmadan, bir solukta anlatır, bazı zaman da Sokrat gibi karşılıklı konuşarak, soru ve yanıtlarla bir yere varmak isterdi.

Bir keresinde neden böyle yaptığını sormuştum.

«Tek sesli anlatım kısa süre sonra etkisini yitirir. Dinlenmez. Dinlense bile iyi anlaşılamaz olur. Karşılıklı konuşma biçimine sokulursa, dinleyen de konuşmaya etkin olarak katılırsa uzun sürecek bir tartışmayı çok daha dinlenir ve anlaşılır bir hale getirme olanağı doğar.» demişti.

Bu sözü de Rahmi'nin kolay kolay bulunamayacak bir adam olduğuna ilişkin görüşümü pekiştirmişti.

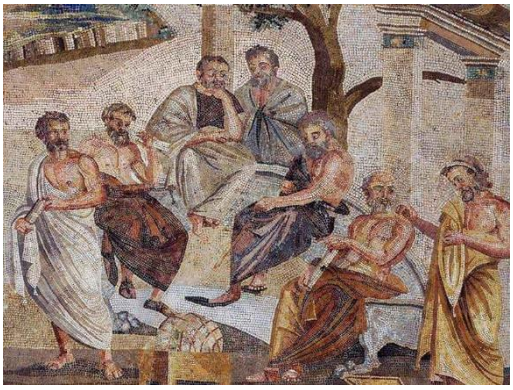

Yunan mitolojisinin bir yerinde insanların "ölümlü tanrılar", tanrıların ise "ölümsüz insanlar" olarak nitelendiğini anımsatıp, ilginç bulduğumu söyledim. Bu sözümün konumuzla bağlantısını kurmayı ona bıraktım.

«Evet ama o mitolojiye özgüdür.» dedi. «Biz ise "tanrı" olmadığımızı, mitolojilerde olduğu gibi tanrılaşamayacağımızı da bildiğimize göre, bu işin çıkar yolu yok. Bu varsayımları bırak. Günümüzün gerçeklerine gel. Kendi gerçeğini gör. Bilemiyorsan araştır, bul, anla ve özümle. Aklını kullan. Ona sahip çık.»

«Buna karşın, gönül ölümsüz olmayı isterdi.» diyerek direndim.

Öğüt verircesine şunları söyledi: «Çoğu kez, gönle egemen olmak akla sahip çıkmaktan daha zordur. Akıl gerçekle bağdaşır. Gönül ise gerçeklerle pek uyumlu olmayan dileklerde bulunabilir. Oysa gerçeklerin yolunu bilim ve akıl gösterir. Eğer doğruyu bulmak ve gerçeklere yönelmek istiyorsan öncelikle aklının dediğine kulak vermelisin. Öyle yapmazsan yolunu şaşırabilirsin.»

Bu dediğine katılıyordum ama tartışmayı sürdürebilmek için karşı görüşü savunmayı sürdürdüm. «İyi de, ben sadece et, kemik ve sudan oluşma bir nesne miyim?... Duygularım yok mu?... Aklım bana öyle demese de gönlüm başka türlü olmasını isteyemez mi?»

«Varsın istesin... Kırılmaktan başka elde edebileceği bir şey olmaz.» diyerek âdeta umursamaz bir tavır takındı. Ancak hiç de "duygusuz" olduğu söylenebilecek bir adam değildi. Hatta bilge bir kişi oluşuna, kendisini tutmasını bilmesine karşın duygusal eğilimlerinin ağır bastığı durumlar da olurdu. Nitekim bu sözlerinin ardından öğüt faslına geçti.

«Başkasının gönlünü kırmaktan özenle sakın ama aynısını kendine gösterme. İlle kendi gönlünü de hoş tutmak istiyorsan, olmayacak istemler peşinde koşma.»

Bu sözünden anladığımı «Yani önce aklı kullan, sonra da akıl verilerinden yararlanıp gönlüne egemen ol. Kendini duygusallığa kaptırma diyorsun.» biçiminde yorumladım.

Onayladı.

Art niyetli olmasam da işte onu yakalamıştım. «Sanki sen hiçbir zaman duygusal davranmıyorsun da!...» diyerek sitemi patlattım.

«Benim yaptığımı yapmak zorunda değilsin. Yaptıklarımı yapmak yerine dediklerime kulak ver.» diyerek beni uyardı. Apaçık bir şekilde ustanın dediği ve yaptığı…

Farkında değildik ama tam o sırada yanımıza gelmiş olan garson «Çayları yenileyim mi?» diye sordu. Ağız birliği etmiş gibi ikimiz birden «Elbette!» dedik. Rahmi kahkahalarla güldü.

«Komik bir şey mi oldu?» diye sordum.

«Bazen aynı şeyi düşünenler aynı anda aynı şeyi söyler ya, işte ona güldüm.» dedikten sonra ekledi: «Biliyor musun her zaman aynı şeyi düşünüp aynı şeyleri söylemekte olmayışımız çok iyi.

Çünkü öyle bir durumda birbirimizden öğrenebileceğimiz, birbirimize katabileceğimiz bir şey de bulamazdık. Konuşmanın, tartışmanın ne bir anlamı kalırdı ne tadı hatta ne de gereği.»

Ben bu lâfın aşağı yukarı aynısını daha önce Abdürrahim'e etmiştim ama bunu Rahmi'ye söylemedim.

Konuyu bir başka açıdan almayı denedim: «Ölümsüzlük ya gerçekten de olabilseydi?» diye saçma sapan bir lâf ettim.

Rahmi ise bunu ciddîye aldı. «Bunu ancak mitlerde görebilirsin.» dedi. «Beslenme ya da doğal gereksinim amacıyla öldürmeler ile beklenmedik ölümleri bir yana bırak. Savaş da yok. Keşke hiç olmasa!

Canlılardan hiçbirinin ölmediği, hepsinin sürekli çoğaldığı bir dünya düşünebiliyor musun?... İstersen bunu bir bilim kurgu varsayımı olarak al. Bir an için gerçekleştiğini düşün...

Sence bu nasıl sonuçlanırdı?»

«Az önce "Varsayımları bırak." diyen sen değil miydin?»

Diretti. «Doğanın her gerçeğine ilişkin bilimsel kuramın bulunuşu mutlaka bir varsayım ile başlamıştır. Biz de sonunda bir noktaya varacağız. Şimdi sen soruyu yanıtla.»

«Dünyada canlılara yer kalmazdı.» dedim.

Burnunu kıvırdı. «Evet ama çok daha önemlisi var.»

«Yaşamın değeri yitirilirdi.»

«İşte buldun.» diyerek ellerini şaklattı. «Demek ki yaşamın değeri ancak ölümün gerçekliğiyle olanaklı. Her şey karşıtıyla birlikte var.»

«Bu diyalektik, değil mi?... Abdürrahim şimdi burada olsa hemen üstüne atılırdı.» diye sanki onu ararmışçasına çevreye göz atar gibi yaptım.

Aldırmadı. «Doğru, Abdürrahim diyalektikçidir ama diyalektik bir olgudan söz etmek için ona danışmak zorunda değiliz.» dedi. Çevreye bakınışımı ise ciddîye almıştı. «Yoksa bugün buraya geleceğimizi biliyor mu?»

«Yok canım, ne ilgisi var?. Ben seni kandırabilir miyim diye öylesine baktım ama beceremedim. Çocukken böyle bir şaka yapardık. Birisini arkasına baktırır, ensesine bir tokat patlatırdık. İnsanın zaman zaman çocuklaşması güzel oluyor.»

«Şu haline bak!» diyerek beni şakadan azarladı, «Bir de "Yaşam süremin yetmeyeceğinden ötürü kaygılıyım." falan diye yakınıyorsun.»

«Haksız mıyım?»

«Evet. Ne kadar da bencilce davranıyorsun!... Ya biz ne yapalım?... Sen daha çocuksun yahu!... Bu sorunu benimle görüşmek üzere kalkıp buraya getiriyorsun; sonra dalga geçmeye başlıyorsun. Bu senin gibi bir adama yakışır mı?»

Garson çayları getirmişti. Servis yaparken başka bir düşünceye daldım.

***

Bir zamanlar pek sevdiğim bir diğer dostum vardı: İsmail Hakkı Tezcan.

İsmail bir "gastronom" idi. Dünyanın neresinde, ne zaman, neyi ve nasıl yemek gerektiğini çok iyi bilirdi. Birçoklarıyla birlikte beni de sırf yemek için oradan oraya sürüklerdi. Sohbetine de hiç doyum olmazdı. İnsanın hem midesini hem ruhunu doyururdu.

Örneğin, İstanbul'da yeni açılmış bir yerde kömür ateşinde ızgara yapıldığını duymuş. Ortak dostlarımızdan olan Yılmaz Perk ile birlikte sırf "eti nasıl yaptıklarını görmek üzere"(!) oraya gittik.

İsmail yiyecek ne olduğunu sordu. Garson on üç ayrı tür ızgaradan söz etti. Bunlardan hangisini iyi yaptıklarını sordu. Garson hepsinin iyi olduğunu söyleyince İsmail'in hiç inanası gelmedi. «Bak şimdi!... Aynı kömür ateşinde her tür et aynı iyilikte ızgara olmaz. Sen bunu bilmesen de biz bildiğimiz için şimdi seni deneyeceğiz. Her birinden her birimize birer porsiyon yapacaksın. Hepsini teker teker tadacağız. Hangisinin iyi olduğunu göreceğiz. Ondan sonra da ne yiyeceğimize karar vereceğiz.» dedi.

Yılmaz o sıralarda henüz tüy sıkletti. Dehşetle karşı çıktı. «Olmaz öyle şey!» dedi. «Ben o kadar yiyemem.»

Bunun üzerine İsmail «Sen zaten hep kıvırırsın. Bize ne zaman doğru dürüst uyduğun var ki?» deyip Yılmaz'ın bu denemeden bağışık tutulmasına razı oldu. Yılmaz'a karşı böyle sert bir tepki gösterince ben gıkımı bile çıkaramamıştım. Dolayısıyla, Yılmaz üç porsiyon ile yetinirken ikimiz on üç ayrı tür porsiyonu "tadına bakma" bahanesiyle mideye indirmiş, sonra asıl öğle yemeği için bunların içinden üçünü seçmiştik.

En çok garson endişeliydi. Acaba denemek için istediğimiz porsiyonların parasını verecek miydik, yoksa onun bir deneme olduğunu ileri sürerek sadece sonuncuları mı verecektik?

Çıkarken hepsini ödediğimiz için ağzı kulaklarına varıyordu.

İsmail ile yaşamış olduğum yemek öyküleri anlatmakla bitmez. Onu iyi tanıyan başkalarına soracak olursanız, onlar da benimkilere benzer birtakım başka öyküler anlatır.

Tümünde hem bol ve lezzetli yemek hem de çağıl çağıl neşe vardır.

Örneğin bir keresinde Antalya'da iken bizi alıp Köprülü Kanyon'a götürmüştü. O tarihlerde yol çok bozuktu; haritada hemen burnunun dibinde görünen yere dört saatte ancak ulaşılıyordu. Tamam, doğa şahane ama yiyecek bakımından bakarsak bu zahmet ne içindi? Toroslara özel olduğu söylenen alabalık, akşamdan kireç kaymağına yatırılmış kabak kızartması ve yanında elinle uzanarak alacağın dereotu…

İsmail ne yapsa sağlığını gerektiğince iyi koruyamazdı. Pek iyi olmadığını herkesten, ailesinden bile saklardı. Aslında belli zaman aralıklarıyla doktora gidip muayene olmaktan da geri kalmazdı.

Giderdi de ne olurdu sanki!... Doktorun, hele diyet uzmanlarının dediğini yapar mıydı?... Ne gezer!... Damak zevkinden yoksun kalmak onun indinde "yaşamamak" ile özdeşti.

Sık sık bir nöroloğa giderdi. Bir keresinde beni de götürmüş, muayeneden geçirtmişti. Doktor bana birçok test uygulamış, şakalar yapmış, sonra İsmail'e dönüp «Bunu bana niçin getirdin? Hiçbir şeyi yok. Bu henüz çocuk.» demişti.

İsmail'in hipertansiyonu vardı. Onu aramızdan genç yaşında alıp götüren bu olmuştu. Bunun acısını bir diğer ortak dostumuz, Yıldırım Türkeri çekmişti. Şöyle: Bir sabah gene rahatsızlığını ailesinden gizlemiş, ilerleyen saatlerde ağırlaştığının farkına vararak Yıldırım'ı aramıştı. Yıldırım ona koşturmuş ama kurtarılabilmesi için geç kalınmıştı.

***

Rahmi'nin «Hayrola!... Dalıp gittin. Kırılma canım, ben de şaka ettim.» dediğini duyunca, bu düşüncelerden sıyrılıp kendime geldim. İsmail ile yaşamış olduğumuz serüvenler ne anlatmak ne anımsamakla biter.

Rahmi'ye «Nerede kaldık? diye sorunca «Abdürrahim'de.» dedi.

«Onunla tartışırken kazara "diyalektik" sözü geçecek olursa, onun tezine mutlaka bir karşı tez sürmek çok hoşuma gidiyor.» dedim.

«Bu da diyalektikten başka bir şey değildir» dedi Rahmi, «Zaten bir sav üzerine karşı sav ileri sürerek doğruyu bulmaya çalışma yöntemidir.»

O sırada aklıma bambaşka bir şey geldi. Konumuzla ilgili olduğu için bunu hemen Rahmi'ye anlatmak istedim.

«Geçenlerde bir tanıdığım bana çok yıllar önce bir bilge kişinin kendisine verdiği bir öğüdü aktardı. “Ölmekten sakın korkma, ölememekten kork.” demiş. Sen ne dersin?»

Beğendi. «Güzel söz... Sen hiç artık ölmek isteyen, üstelik akıl yolu ile düşünürsen ölmesi gerektiğini doğru bulacağın ama bir türlü ölemeyen insan gördün mü?... Ben çok gördüm. Senin duygu ve düşünceni bilemem ama şu dünya çapında bir türlü sonuca bağlanamamış olan “kendi ölümüne karar verme sorunu” mutlaka bir çözüme bağlanmalı.» dedi.

Safça «İntihardan söz etmiyoruz değil mi?» diye konunun kapsamını belirginliğe kavuşturmak istedim.

«Elbette hayır!... İntihar yanlıştır.» diye yanıtladı. «Benim demek istediğim “ötanazi” yani artık yaşamasına tıbben olanak bulunmayan, hem acı çeken hem yakınlarına sıkıntı çektiren bir kişinin sonsuzca uyutulması. Bu uygulamayı bir yandan uygarlık, bir yandan onu izlediğini savunan “hukuk”, öte yandan dinsel inançların akıl almaz dogmaları nedeniyle bir türlü yürürlüğe koyamıyoruz. Oysa “ilkel” diyerek küçümsediğimiz birçok toplum, bu sorunu töreleriyle çoktan çözümlemiş. Bazı hayvanlar içgüdüleriyle ölüm zamanı geldiğinde ne yapılması gerektiğini biliyor ve doğanın gereğini yerine getiriyor.»

Bir an durdu. «Yahu bu bambaşka bir konu. Yaşam süresinin yetersizliği ile başladık, sonra ölümsüzlüğe geldik.» dedi ama kendini alamayarak ekledi: «Buna karşın düşünelim... Böyle bir şey gerçekleşse ne olur?... Bence bu dünya günümüzde olduğundan çok daha yaşanılmaz bir hale girer. Belki o durumda ölümün yararının farkına varır, yaşamımızda yapacak hiçbir işimiz kalmadığında ölebilmek için yalvarıp yakarmaya başlardık.»

«Belki o zaman hızla uzaya açılmak, yaşama elverişli başka dünyalar bulmak, oralara göçmek kaçınılmaz olurdu.» diye ortaya kendimce bir fantezi daha attım.

Rahmi bunu hiç de bir fantezi olarak almayıp, «Acaba insanların tümü hep birlikte mi göçerdi?» diye hem anlamsız hem de gereksiz bulduğum bir soruyla karşılayınca, ben de bunu yanıtlama gereğini duydum.

«Zenginler gider, yoksullar kalırdı.» dedim.

Beni biraz daha kışkırttı: «Nereden biliyorsun, belki de zenginler burada kalmak isterdi. Ne yapıp edip yoksulları gönderirlerdi. Böylece dünyada “yoksulluk” diye bir şey kalmazdı.»

Nereye gelmek isteğini anlamıştım. «Diyeceksin ki yoksulluk diye bir şey olmayınca zenginlik de olmazdı. Çünkü diyalektik karşıtlık yok.

Diyeceksin ki zenginler yaşamlarını zengince sürdürebilmek için yoksulların varlığına gereksinme duyardı.

Bunun için de yoksulları göndermiş olduklarına pişman olurlardı.

Demek ki kimin gideceği, kimin kalacağı insanların varlık düzeyine bağlı olmamalı. Birtakım yetkililerin kimin gideceğine, kimin kalacağına karar vermesi gerekirdi.» dedim.

«Tek yetkili sen olsan kimi götürür, kimi bırakırdın.» diye sorunca, «Ben gidiyor muyum ki bakalım? Belki de bu dünyada kalmayı yeğlerim.» diye karşı çıkacak oldum.

«Diyelim ki sen de gidiyorsun ve seninle birlikte gidecek olanları da tek seçici olarak sen belirliyorsun.» diye üsteledi.

Bunun üzerine, «Bu dünyada sevmediklerim varsa ki elbette var, onlarla yaşamı paylaşmak istemeyeceğim için onları yeni dünyalara götürmek istemezdim.

Hoşuma gitmeyen birtakım canlı türlerini de götürmezdim. Seçici olurdum. Orada yepyeni, bambaşka bir ekolojik ortam oluşturmayı isterdim.» dedim.

Rahmi beni açmaza sokuverdi: «Sen tanrı mısın ki?»

Başladığımız bu oyunu sürdürüp kendimi savundum. «Sen beni Nuh'un yerine koydun da, şimdi ben tufan yaklaşırken Nuh olsaydım ne yapardım diye hemen karar vermek için çok hızlı düşününce bunu buldum.» dedim.

«Ama biliyorsun ki o varsayımsal öyküye göre, Nuh gemisine canlıların her türünden dişi ve erkek olmak üzere bir çift almış. Masal bile olsa buradaki felsefede ekolojik bakımdan bir "denge ilkesi" var.»

«Benim düşündüğüm dengesiz mi oluyor yani?... Oradaki "denge" falan değil, her canlı türünün yaşamının sürmesi. Üstelik sen yeşil barışçılardan sayılmazsın.» diye direttim.

«Kimlerden sayılmak ya da sayılmamak önemli değil. Ortada bir gerçek var. Bunu göz ardı edemeyiz.» dedi.

Şu "gerçek" sözcüğünü diline dolamış gibiydi. İkide birde gerçeklerden söz ediyordu. Bu konuda oturup görüşeceğimize dair bana söz vermişti ama hep erteliyordu. Kaytardığını söyleyemezdim. Öyle şey yapmazdı. Fakat neden ertelediğini bir türlü anlayamıyordum.

Bunun üzerinde durmaktansa konuyu dağıtmamak için üzerine varmadım. «Neymiş o gerçek?» diye sordum.

«Şu üzerinde yaşadığımız dünyada bile ekolojik düzeni, bu düzenin dengesini tutkularımızla, doymazlığımızla bozmak için elimizden geleni yapıyoruz. Sonra "Vay halimize!" diye bozmuş olduğumuz dengeyi tekrar nasıl kurabileceğimizi arpacı kumrusu gibi düşünmeye girişiyoruz.» dedi, «O senin dediğin kişiler gibi kimilerimiz protesto eylemlerinde bulunurken, kimilerimiz laboratuvarlara kapanıp doğayı nasıl kurtarabileceğinin yollarını araştırıyor. Bitmez tükenmez, üstelik sonuç vermesi umutsuz bir uğraşı... Kimilerimiz de bu bağlamda insanları bilinçlendirmeye çalışıyor. Aslında en yararlısı, en gerekli olanı bu.»

«Konumuzu saptırdın.»

«Hiç bile... İzmit'te başına gelen olayı anlatan sendin.»

«Hangi olay?»

Anımsattı.

Karayolları'ndan ayrıldıktan hayli zaman sonra, o sıralardaki işimin gereği bir gün İzmit'e gitmiştim. Oradaki altyapı inşaatının proje müdürü, ben daha Karayolları'nda iken bir ara genel müdürlük yapmış olan Celalettin Dursun imiş. Dünya bazen ne kadar küçülüyor. Zaten bildiğim kadarıyla bu işe girmeme ön ayak olan ya da beni bu işe almaları için destek veren de oydu ama o zaman bir başka projenin başındaydı. Hatta ben bu işe girmek için başvurduğumda almak istememişler, yaşımı biraz ileri bulmuşlardı da bir rastlantı sonucu ona adımı vererek "Acaba tanır mı?" diye sorduklarında, «Siz deli misiniz? Karayolları'nda ona "Rüzgâr" derler. Eğer siz almayacaksanız bana gönderin.» demişti. Bundan daha iyi bir referans olmazdı. Demek ki beni tanımış ve çok tutmuştu.

Şimdi farklı şirketlerde bir iş ilişkimiz vardı. İzmit'ten Gölcük yönüne giden eski yol üzerindeki köprülerden birinden geçerken bana «Eğer şu dereye düşersen sadece iskeletin çıkar.» demişti. Sonra da «Derelere gelen akıntıların hepsini kessek, pırıl pırıl kaynak suyu akıtsak, hiçbir şey karıştırmasak, şu ovanın tümünün kendisine gelmesi en azından 20 yıl sürer.» diye eklemişti. Rahmi'nin anımsattığı olay özetle buydu. Kuşkusuz bu olayı konumuzla bağlantılı bir amaçla kullanmak niyetindeydi.

Nitekim sonraki sözü ile konuyu nereye getirmek istediğini anladım.

Şöyle dedi: «Konuya tek bir yönden bakmamalısın. Şimdilik bundan başka yaşanılası başka bir dünya daha olmadığına ve ölüme çare bulunmadığına göre, ölmeden önce hiç olmazsa yaşamın boyunca yapmak istediğin hiçbir şey kalmamış olmasını istemek tasasından kendini kurtarmalısın. Sakın bu dünyada yapmış ve yapacak olduklarını bir başka dünyaya götürüp orada yapabilebileceğini sanma.»

«Ben öyle bir şey mi dedim?» diye alınganlık gösterdim.

«Aynen öyle demedin ama söylediklerin bu anlama da çekilebilir.» diyerek yüklendi, «Eğer istemlerin ve beklentilerin yalnızca kendinle ilgili, hele hele salt bedensel yaşamın üzerine kuruluysa, senin gibi bir adamın buna pek aldırmaması gerekir. Gözünde çok büyüttüğün bireysel istemleri o kadar önemsememelisin. Yapabileceklerini yapmalı, yapamadıklarını terk etmeyi bilmelisin. Yapabilecek olduklarından ise kesinlikle caymamalısın. Sonuna kadar direnmeli, hiçbir zaman ve hiçbir koşul altında çalışmaktan geri kalmamalısın.»

Zaten hep çalışmamı öğütlerdi.

Çalışmak

Anlaşılan Çamlıca'da oturduğumuz gün, Rahmi ne kaygılarımı paylaşacak ne de gidermeme yardımcı olacaktı. Bana kaygısızlığı öneriyordu.

Birdenbire şunu düşündüm: Benden on yaş kadar büyük olduğuna göre, bu gibi kaygıları ona anlatmamın hiçbir anlamı olamazdı. Kaygılanmak gerekiyorsa benden önce o kaygılanmalıydı. Böyle bir durum olmadığına göre, benim hiç kaygım olmamalıydı.

Bunu düşününce, konumuzu bir başka yöne çekmeye giriştim. Sitem etmesin diye de konuyu değiştirmek istediğimi söyledim. «Olur!» dedi. «Bakalım şimdi ne geliyor?»

Abdürrahim ile "eşitlik" konusu üzerinde aramızda geçen görüşmeye kısaca değindim. "Devam et" gibisinden başını salladı.

Söze «Bence her insanın, başkalarına eş birtakım hakları vardır.» diye başladım. «Bunların arasında temel gereksinmeleri yeterince sağlanmış olarak, uygar düzeyde yaşaması da yer alır. Gerçi bunun için çalışması da gerekebilir ama şu senin hep üzerinde durduğun "çalışma" koşulu işin içine girince ortaya apayrı bir konu çıkıyor. "Acaba çalışmak bir doğal olgu mudur, bir alışkanlık mıdır, zorunluluk mudur, yoksa yaşamın bir gereksinmesi midir?" diye düşünmeye başlarız.

Çalışma konusunun felsefesini yapmaya kalkışacak değilim. Zaten bu benden önce sana düşer. Bense bu konuya somut bir açıdan bakmak istiyorum. Dünyamızda şu sözünü ettiğim doğal hakkına sahip olamayan milyonlarca insan aç, yoksul, perişan halde yaşıyor. Hatta çoğunun yaşadığından bile zor söz edilir. Yaşam savaşı veriyorlar. Beri yanda ise karnı tok, sırtı pek, elindeki olanaklar tüm gereksinmelerini pek aşan, buna karşın gene de mutlu olamayıp daha da fazlasını isteyenler var.»

«Dünya böyle kurulmuş bir kere... Ne yaparsın?» diyerek karşıladı.

Biraz bozuldum. Bu konuda aykırı düşünmediğini biliyordum. Bu sözü ona yakıştıramamıştım. Söylediğim hiçbir şeye ilgisiz de kalmazdı. Bunun ardından ne çıkacağını görecektim.

«İnsanların hırs ve olumsuz tutkuları sürdükçe bedensel yaşamın olanak ve biçimine ilişkin istemlerin sonu gelmez gibi görünüyor. Asıl sorun, tinsel istemlerde beliriyor. Hele kişi "yetkinliğe erişmek" gibi bir amaca yönelmişse, bu sorun çözümlenemez bir karmaşıklığa bürünüyor. Bunun için sırf çalışmak yeterli olabilir mi?» diye bir soru ürettim.

«Bu da seni kaygıya düşürmemeli.» dedi, «İnsan, hiçbir zaman tam bir yetkinliğe varamaz. Ancak "olgunluk" düzeyine varabileceğini bilip kendini buna göre hazırlamalısın. İnsanın doğal yaşam süresi birkaç kat uzamış olsa bile bir şey değişmez. Doyumsuzluğu sürecektir. Oysa insan, nelere ulaşabileceğini, nelere ulaşamayacağını iyi bilmelidir. Beklentilerini de bu bilgi ışığında düzenlemelidir.»

"Olgunluk" ve **"yetkinlik"**, aradaki farkı bilmediğim kavramlar değildi ama Rahmi'yi kendi sözüyle yakalamışken bir kez de ona söyletmek istedim. «Diyorsun ki her insan yetkinliğe erişemez ama "olgunluk" düzeyine varabilir. Sence bu da önemli bir aşama sayılmaz mı?... Yoksa olgunlaşmış bir insandan bile beklediğimiz çok şey mi var?»

«Bir kere herkes "olgunlaşma" düzeyine erişemez. Erişebilme olanağı vardır ama bunu kullanabilenler kullanamayanlara oranla azınlıkta kalır. Çevremizdeki birçok insanın noksanlığı da bundan ileri geliyor.» dedi.

«Ben olgunlaşmayı sıradan bir oluşum olarak görüyorum.» dedim.

«Hayır! Yanılıyorsun.» diye karşılık verdi. «Olgunlaşmak da öyle basit, sıradan bir şey, kolay bir iş değildir. Bir kavram olarak "olgunluk" hem çok geniş kapsamlı hem görelidir. Yetkinliği şimdilik bir yana bırakalım. Ben birisini "tam ve bütünlenmiş bir olgunluk" düzeyine varmış olarak görürken sen farklı düşünmekte olabilir, onu bu bakımdan yetersiz bulabilirsin. Aramızdaki uyuşmazlığı gidermek için önce kavramları yerli yerine koymamız, bunların üzerinde uyuşmamız gerekir.»

Güldüm. «Her zaman olduğu, olması gerektiği gibi…»

«Evet!» diyerek devam etti, «Bilmem kaç kere söyledim. Yinelemekten usanmam. Kavramlar üzerinde önceden uyuşursak aramızda değerlendirme farkı doğmaz. Tartışırken görelilik, ya kavram üzerinde uyuşmamaktan ya da değer yargılarının farklı oluşundan ileri gelir. Fakat unutmamalısın ki bu bağlamda en önemli etkenlerden biri de bilgidir.»

Elbette konuyu mutlaka bir ucundan **“bilgi”**ye bağlayacaktı.

Bunu beklediğimi söylediğimde ise «İşin gerçeği bu... Güneşi balçıkla örtemezsin. Bunu sadece bilgisiz bir kişi yapmaya kalkar.» dedi.

Taşı onun istediği gibi gediğine koymanın zamanı gelmişti.

«Bilgi edinmek için de çalışmak gerek.» dedim.

«Kesinlikle... Bilgisiz bir kişi. bilgisizliğinin farkına varamaz. Başkalarının kendinden daha bilgili olduğunu görmesi bile ona bilgisizliğinin ölçüsünü göstermez. Zaten birinin diğerinden daha bilgili olması, onu bilgisizlikten kurtarmaz. Gerçekten bilgili olan yani kendini cehaletten sıyırmış bir insan ise, ne kadar çok bilgi edinirse o ölçüde yetersizliğinin farkına varır. Üstelik bilgili bir kişinin kendi bilgi düzeyini de bilmesi gerekir.»

Sözünü kesmek istedimse de eliyle bana beklememi işaret etti. «İstersen buna “bilginin bilgisi” ya da “kişinin bildiklerine ilişkin bilgi” diyebilirsin. Ne dersen de ama bilginin böyle bütünleneceğini yani kişi kendi bilgi düzeyinin ne olduğunu bilmedikçe bilgili sayılamayacağını hiç aklından çıkarma.» deyip sustu.

Ben de susuyordum.

Rahmi, «Evet, ne diyecektin?» diye sorduğunda, ne diyeceğimi unutmuş olduğumu fark ettim.

Kafamı bir kez daha allak bullak etmişti. Ne demek istediğini de pek iyi anlayamamıştım.

Bir kez daha, bu kez biraz daha açık, bir mühendisin anlayabileceği basit bir şekilde anlatması dileğinde bulundum.

Kendi yaşamından bir kesit vererek konuyu ikimizin ilişkisine bağladı. «Şimdi... Sen benim senden daha çok bilgili olduğumu, çok şey bildiğimi sanıyorsun, değil mi?» diye başladı. «Ben de bir zamanlar kendimi bir başkasıyla karşılaştırdığımda öyle sanıyordum. Bir gün belli bir konuda bilgimin yetersizliğini gördüm. O konu üzerinde biraz daha araştırma yapmak, daha geniş bilgi edinmek gereksinmesini duydum. Daha fazlasını öğrendim.

Daha fazlasını öğrenince, araştırmayı genişletip derinleştirmek gerektiğini anladım. Bunu yapmaya çalışırken, işin içine başka konular girdi.

Baktım ki "bilgi evreni" bitirilebilir, tüketilebilir, sonuna varılabilir gibi değil. Bir noktada durmak gerekir. Ben de durdum.

Goethe, Dr. Faust'u, Mefisto ile karşılaşmasından önce "her şeyi öğrenmiş bir kişi" olarak betimler. Faust mutlu değildir; yaşamında noksan olan bir şey vardır ama ne olduğunu bilememektedir. Demek ki ona "her şeyi bilen kişi" demek yanlıştır. Goethe, bunu bambaşka bir açıdan ele alır ve kendine özgü üslubuyla anlatır ama bence Faust'un yaşamındaki asıl noksanlık, bir başka bilginin eksikliğidir. Bu yüzden mutluluğu tadamamaktadır. Çünkü mutluluğun ne olduğunu bilmemektedir.»

«Bu örnekle bilgi edinmenin, bilgili olmanın insanı mutsuz edeceğini mi söylemek istiyorsun?» diye sordum.

«Hayır, pek öyle değil.» diyerek şöyle bir açıklama yaptı: «Diyorum ki insan ne kadar çok bilgi edinirse o kadar çok bilgi yetersizliğinin farkına varır. Bu nedenle eğer mutluluğu sadece bilgide arıyorsa hiçbir zaman mutlu olamaz. Zaten kendini mutsuzluğa tutsak etmiştir. Fakat bilgiden yoksun olarak mutluluk peşinde koşacak olursa, mutlu olamaz çünkü "mutluluk" denilen duygunun ne olduğunu bilmemektedir. Bu nedenle insan önce bilgi edinmeli, edindiği bilgi ile mutluluğun ne olduğunu anlamalı, bundan sonra mutlu olmaya çalışmalıdır. Çok bilgi, mutlu olamaya engelse de bilgisiz mutluluk olmaz.»

Söyledikleri üzerine, anlayabildiğim kadarına dayanarak bir yorum yapmak istedim.

«Bu dediğine göre bilgisiz bir kişi, mutlu olduğunu sanabilir ama aslında değildir. Mutlu olmak istemesine karşın kolayca karamsarlığa kapılan sınırlı düzeyde bilgili bir kişi de mutlu olamaz çünkü umutsuzluğa sürüklenir. Oysa bilgiliyse, mutluluğun ne olduğunu biliyorsa umutsuzluğa kapılmaz ve mutlu olma olanağını korur. Öyle mi?»

«İyi toparladın.» dedi, «Bu nedenle yetkinleşme doğrultusunda ilerlemek isteyen kişi, karşılaştığı hiçbir etken karşısında umutsuzluğa kapılmadan ilerlemek için çaba göstermekten geri kalmamayı kafasına koymalıdır. Kararlı olmalıdır. Senin gibi hemen caymamalıdır.»

Biraz sesimi yükselterek, «Ben caymıyorum ki. Beni caydırmaya çalışan, caymam gerektiğini söyleyen sensin.» diye yakındım.

Rahmi sakindi. «Bağırmana gerek yok.» dedi, «Bunda alınacak ne var?... Ben ilerlemekten caymanı söylemedim ki. Önündeki zamanın yetmeyeceği kaygısına kapıldığını ileri süren sendin. Yetmeyecekse kendini kaygıdan kurtarıp yapabileceklerini yapmaya bakmanı, yapamayacaklarını da bilerek yapmaya kalkışmaktan caymanı önerdim, o kadar.»

Sakinleştim. Usulca, «Yani diyorsun ki ne yapacağını iyi tasarla, ölç, tart, anla, bil. Yapamayacağın işlere kalkışma. Boşuna kaldıramayacağın bir yükün altına girme; ya göçersin ya da yükü devirirsin.» dedim.

«Evet ama dahası da var. Boşuna umut bağlama.»

«Hani "Olmayacak duaya âmin deme." gibi.»

«Tam öyle olmasa da yakın düşer.»

«Çalışmazsak ne olur?»

Bu, Rahmi'nin en duyarlı olduğu noktalardan biriydi.

«İşte o zaman insanın bedensel yaşamının bile bir gerekçesi, bir anlamı kalmayabilir. İnsan, yaşamının bir gün sona ereceğini, ölümün doğanın gerçeklerinden biri olduğunu bilip anlamalıdır. Bunu benimsemeli, içine sindirmelidir. Bireysel gelişimin "ölüm anı" gelmeden çok önce bir duraklama ya da tümüyle durma dönemine girebileceğini de bilmelidir.» dedi.

Bir ek yaptım: «Bunları kavradığında ise çalışmaya gerek kalmadığına, her şeyin boşuna olduğuna karar verir.»

Beğenmedi.

«Hayır!... Öyle yapacak olursa, yaşamı boyunca düşebileceği yanılgıların en büyüğüne düşmüş olur. Oysa sanki yaşamın sonu hiç gelmeyecekmiş, sonsuzca sürecekmiş gibi kendini geliştirip olgunlaştırma uğraşısına elinden geldiğince aralıksız devam etmelidir. Hiçbir zaman gevşekliğe, umursamazlığa kapılmalıdır.»

Sözünü kesmek gereğini duydum. «Ama zaman durmaksızın akıp gidiyor.»

«Haklısın.» dedi. «Adam olan bunu da bilmelidir.»

Rahmi böyle der demez, elime bir koz geçmiş gibiydi. Konumuzla pek ilgisi olmasa da Rahmi'nin şu "adam" deyişine takılıvermek istedim.

Hem hayli üst düzeyde bilgili hem erdemlerle bezenmiş yani bilge bir kişi nasıl olur da böyle "cinsiyetçi" bir dil kullanabilirdi!

Onu bu kez köşeye fena sıkıştıracağımı umarak şu retorik soruyu sordum, biraz da muzipçe:

«Ne yani, sadece adam olan mı bunu bilmeli? Kadınlar bilemez mi?»

Tanıştığımızdan beri ilk kez Rahmi'ye hiç beklemediği bir yerden soru sorduğumu düşündüm. Bakalım ne yanıt verecekti!

Bana saatler gibi uzun gelen yarım dakikalık sessiz bir bekleyişin ardından çayından usulca bir yudum aldı.

Endişelendim. "Pas geçecek, yanıt vermeyecek." diye düşündüm.

Gözlerini gözlerimin tam içine dikerek, bu soruyu soran kişinin ciddi olup olmadığımı tartmak istercesine yüzümde beni ele verecek izler aramaya başlar gibi baktı.

Ben ise renk vermemeye çalışıyordum.

Rahmi'nin bilmediğimiz birçok yeteneği vardı. Sessizlik uzadıkça bana bakarken zihnimin derinliklerinde âdeta bir arkeolojik kazıya giriştiğini sezer gibiydim.

Sertçe «Bana bak!» deyişiyle bu kazı işleminin sona erdiğini anladım

Hem şimdi bu da lâf mıydı yani! Onu mandepsiye oturtmaya çalıştığımı fark edip kızmış mıydı?

«Bana bak!» diye tekrar etti Rahmi ama bu defa ilkinden çok daha gür bir şekilde. «Bana bak! Gözlerimin içine bak. Bu gözlerde kadının erkekten daha aşağıda olduğunu varsayacak türden cinsiyetçi hatta dahası var, gerici bir bakış mı görüyorsun?»

Tam özür dileyerek «Olur mu hiç öyle şey!» diyerek sözümü geri almaya girişecektim ki Rahmi espritüel bir söz yapıştırdı:

«Söyle bana, neden "anavatan" var da "baba vatan" yok?»

Tam yanıt verecektim; meğer sözünü bitirmemiş Bir el işaretiyle beni durdurdu.

«Neden "anayasa" var da "baba yasa" yok? Neden buna benzer daha birçok "ana" var da karşılığında bir "baba" yok?»

Benim bir söz etmemi yine engelledi: «Dur bir dakika; daha bitmedi! Bir de bunun tersine bakalım: Neden "iskele babası" var da "iskele anası" yok?... Neden "şam babası" var da "şam anası" yok? Başka babalar da var ama onların da karşılığında analar yok. Neden "baba adam" var da "ana adam" yok?... Sen şimdi "adam zaten erkek olduğu için baba denir de ana denmez" mi diyeceksin? Ne ilgisi var? Buradaki "baba" sıfatının anlamını kavrayamıyor musun? Bir de ortaokul ve lisede iyi Türkçe öğrenmiş olduğunu ileri sürerek öğünürsün. Bu mu iyi bilinen Türkçe? Size böyle mi öğrettiler dilimizin farklı anlamlara gelen sıfatlarını?»

Öyle bir perişan olmuştum ki anlatamam.

Ben onu faka bastırayım derken o beni şapa oturtmuştu.

«Madem bilmiyorsun, dinle de öğren… Eskiden biliyordun da şimdi unutmuşsan, o eski bilgilerini yenile.» diye çıkışarak devam etti:

«Adam olmak bir dil kalıbıdır ve erkek olmak ile kesinlikle eş anlamlı değildir. Esasen "erkek olmak" da bir diğer kalıptır; bunun karşılığında "kadın olmak" diye de bir kalıp vardır. Her ikisi de bambaşka anlamdadır ve bu anlamların da erkeklik ya da dişilikle bağlantısı yoktur.

Adam olmak bir deyimdir. Bunun erkek cinsiyetiyle bağıntısı olduğunu öne sürmek, öyle düşünmek bilgisizliğin dik âlâsıdır; bilgisizlik değilse art niyetli tutumun daniskasıdır. Bu, konuya "kavramsal" düzlemde değil, "imgesel" düzeyde bakmak olur ki derinlikten son derece yoksun ve yüzeysel bir saçmalıktan başka bir şey olmaz.»

«Kusura bakma!» diye lâfa girecek oldum.

«Dur, daha bitirmedim. Hem kusura da bakarım ayıp olana da.» diyerek sözünü sürdürdü:

«Antik Yunan'da Sokrates ve Platon'dan başlayarak Aristoteles'in tüm felsefî kategorilerinde "insan olmak" niteliğinin "adam olmak" ile eşdeğer olduğunu görürsün. Bu durumu kadının ontolojik açıdan dışlanması olarak yorumlamak, demagojiye kapı aralamaktan başka bir şey değildir.

Çünkü daha önce dedim ya, adam olmak erkek olmak değildir. Evrende her şeyin karşıtıyla var olduğunu düşünüp, bu konuya yaklaşımı tersinden alırsak, mecazî anlamda olmayan "kadın" teriminin karşıtı "adam" değil, "erkek"tir.

Dilimizde şöyle deyimler var: "Bir işi adam gibi yapmak", "adam gibi ilgilenmek", "adam gibi düşünmek", "adam gibi söz etmek", "adam gibi davranmak"… Daha birçoklarını sayabilirsin. Hiçbirinde "adam" sıfatının yerine "kadın" koyamazsın çünkü bu sıfat kadınlar için de aynen geçerlidir. Burada adam, **"doğru dürüst"** demektir.»

Bir an durdu. «Sen de kafanı adam gibi çalıştır.»

«Kafamı adam gibi çalıştırınca aklıma şu geldi.» diyerek girdim söze. «Biz akıp giden zamanı konuşmuyor muyduk?»

Rahmi, hatamı fark ettiğimi gözlerimden okudu. Onun bunu gözlerimden okuduğunu ben de onun gözlerinden okudum.

Bardağındaki soğumaya yüz tutmuş son çay yudumunu yuvarlayarak «Haklısın.» dedi, «Adam olan bunu da bilmelidir. Gidenin dönmeyeceğini, yaşamış olduklarını yeniden yaşamayacağını, doğada böyle bir şey olmadığını da bilmelidir.

Buna karşın belli birtakım şeyleri yapmak üzere başlamak için artık geç sayılsa bile başka şeylerin yapılabileceğini düşünüp onları bulmaya çalışmalı, ne yapabilecekse onu yapmalıdır.»

«Çalışmalı ki yaşamının bir anlamı olsun.»

«Evet!»

«İnsan çalışırsa mutlaka yaşamının bir anlamı olur mu?»

«Olabilir de, olmayabilir de.» diye yanıtladı, «Daha doğrusu elbette olur ama o bunun farkına varamayabilir. Yaşamına bir anlam veremeyebilir.»

«Yani mutlaka çalışmak gerek; yaşamın bir anlamı olsa da kişi yaşamına bir anlam veremese de.»

«Evet!» diyerek noktaladı ve birden kalktı. «Ben burada üşüdüm yahu! Yarın akşam bana gel de bu konuşmaya evde devam edelim.» dedi.

Hesabı ödeyip çıktık. Dönüş yolunda hiç konuşmadık.

“Ben”den “Biz”e

Eşimden izin alarak çok geç kalmamak koşuluyla ertesi akşam Rahmi’ye gittiğimde, bir de baktım ki Abdürrahim de orada.

Sevindim.

Rahmi içkilerimizi hazırlarken Abdürrahim ile şundan bundan söz ettik.

Bu arada Rahmi’nin Çamlıca’da konuştuklarımızı ona da en azından özetle aktarmış olduğunu anladım.

Bireyselliği Aşmak

Rahmi akşamın tartışmasını şöyle açtı: «Çoğu insanın yaşamdaki istem ve beklentileri salt bireysel boyuttadır. Bir türlü toplumsal boyuta uzanmaz. Acaba bu neden böyledir?... Bence iki temel nedeni var. Biri, kişinin yalnızca kendisi için değil, toplumu için de yaşaması gerektiğini bilmemesi; diğeri, yeryüzündeki varlığının içinde yaşadığı topluma bağlı olduğunu bir türlü anlayamaması.»

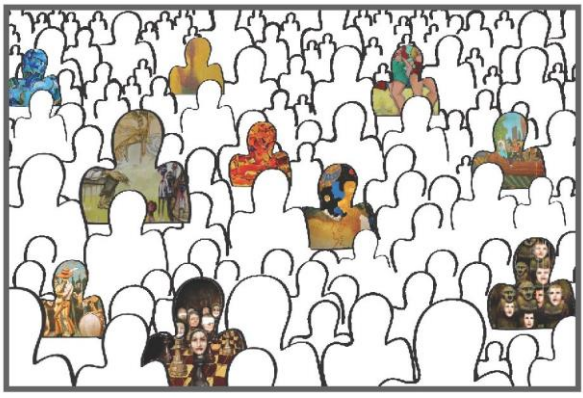

Sonra da sordu: «Sizce dediğim doğru mu?... Katılır mısınız?»

Ben katıldığımı belirtmekle yetindim.

Abdürrahim ise şunları ekledi: «Nitekim bunun bir yan ürünü olarak da çoğu insan kendini bencillikten, yararlanmacılıktan, çıkarcılıktan sıyıramaz. Bu dünyada bir tek kendisinin ve yalnız başına yaşadığı gibi aptalca bir düşünüye kapılmasa bile her şeyi, özellikle dünya nimetlerini sırf kendisi için var sanır. Bu nedenle istem ve beklentileri bireyseldir. Toplumsal istem ve beklentileri olanlar, öteden beri hep azınlıkta kalmıştır.»

Rahmi devam etti: «Toplumsal boyuttaki istemlerimiz, varsa, “en küçük toplum” olan ailemizden başlar. Kimileri bu kadarıyla yetinir. Bunun ötesine geçemez ya da geçmek istemez. Bunu sosyal çevresini de içermek üzere biraz genişletenler vardır. Pek ender olsa da tüm ulusunu kapsayacak boyuta vardıranlar da vardır.»

Abdürrahim «Aslında çok daha ileri gidebilenler de yok değildir. Öyle ki, kimileri ulus boyutunda da kalmayıp tüm insanlığa yönelir. Kendi yaşadığı yere pek uzak ve hiç görmemiş olduğu toplumlar için bile istemlerde bulunur. Sen de buna katılmaz mısın?» deyince, Rahmi «Lâfımı ağzımdan aldın. Ben de zaten aşağı yukarı aynı şeyleri söyleyecektim.» dedi.

Abdürrahim susmayıp «Buna karşın hep azınlıkta kalmışlardır.» sözünü ekleyince, ona bir karşı sav çıkarmak istedim.

«Herkesten tüm insanlığa yaygın istemleri olması beklenemez.» dedim, «Çağın gerektirdiği düzeyde “insanca” yaşama olanağına bile sahip olamamış kişilerin bu bağlamdaki yoksunluklarını göz önünde tutmalı, anlayışla karşılamalıyız. Kendi gereksinmelerini yeterince sağlayamamış olanların, ailelerinin üzerindeki bir boyutta istemlerinin bulunmayışı doğal sayılmaz mı?»

Abdürrahim, «Evet ama hiç olmazsa senin dediğin gibi temel gereksinmeleri yeterince sağlanmış olan bir kişinin toplumsal istemleri sadece aile boyutunda kalmamalıdır. Yoksa onu toplum içinde gene de bir “bencil”, hatta bir “sömürgen”, “çıkarcı” ya da bir “asalak” olarak nitelemek gerekir. Kişiyle ailesini bir bütün olarak görmeliyiz.» dedi.

Üçümüz de sosyal adaletten yanaydık ama Abdürrahim’in yer yer biraz daha aşırıya kaçan, daha sert bir tutumu vardı. Bunu biliyorduk.

Rahmi Abdürrahim’den yana çıktı: «Her insan, toplumuna borçlu olduğunu bilmelidir. Borcunu ödemese bile kabullenmelidir. Bunu bilmeyenler vardır. Fakat dediğin gibi bunu bildiği halde umursamayan, kendinden ya da ailesinden başka hiç kimseyi düşünmeyenler çoğunluktadır.»

Abdürrahim Rahmi'den destek bulmuştu ya, veryansın etti: «Bence onların onurundan kuşku duyulur.» dedi.

Rahmi «O kadar mı?» diye körükleyince, Abdürrahim Rahmi'nin ne yapmak istediğini fark etti. «Rahmi, müdürüm, beni kışkırtma! Böyle reziller için ne düşündüğümü bilirsin. Ben onları insandan bile saymam ama sen hep durumu bir kez de onların açısından görelim istersin.»

İstediğini elde etmiş olan Rahmi «Yanlış mı?» dedi, «Her kim olursa olsun bir kişiyi görüş ve eğilimlerinin nedenleriyle birlikte iyice anlamadan suçlamak doğru olmaz. Belki onların da kendilerine göre geçerli olan bir gerekçeleri, haklı oldukları bir yan vardır.»

Abdürrahim «Ama onları suçlayan sendin.» deyince, «Hayır, sadece böyle insanların da var olduğunu ve bunun da işin doğrusunu bilmediklerinden, ya da bilgilerinin yeterli olmayışından ileri geldiğini söyledim.» dedi.

Fırsatı yakalamışken, «Dönüp dolaşıp konuyu "bilgi"ye bağlarsın. Oysa insanın duyguları ve tutkuları da var.» deyiverdim.

Rahmi «Onları da asıl temellerine inerek özenle inceleyecek olursan aynı noktaya geldiklerini görürsün.» deyince, olanakları bulunanları bir yana bırakıp bulunmayanlara dönmemizi önerdim. Temel gereksinmelerini bile karşılayamayan insanlardan, kendilerini düşünmeden toplum için istemler oluşturmalarının beklenemeyeceğini, bunun haksızlık olacağını savundum.

Rahmi bunun yoksullukla, sıkıntılarla, güç koşullar altında yaşamakta olma ile bağlantısının kurulamayacağını, kurulsa da bu bağlantının yanlış olacağını ileri sürdü. Tarihte bir lokma ekmeği bile zor bulan nice değerli ve üstün nitelikli kişinin kendisini insanlığa adayarak onların iyiliği uğruna büyük çabalara giriştiğini unutmamamız gerektiğini anımsattı.

Direnmeyi kendime çekerek sürdürdüm: «Eğer sıradan bir insan olarak ben, toplum içinde ve kendimi toplumdan soyutlamadan yaşamayı biliyorsam, toplum ile ilgili istemlerimin olması doğaldır. Ancak ben böyle bir insan olsam bile bu bağlamda kendimi sık görülen bir yanılgıya düşmekten kurtaramıyorum. Toplumsal boyuttaki istemlerimin kendi yaşam sürem içinde sonucunu görmeyi beklemekten kendimi alamıyorum.» dedim.

Rahmi «Zaten seninle Çamlıca'daki görüşmemizden sonra böyle bir tartışma açmak isteyişimin nedeni de buydu.» dedi, «Sen yapmak istediklerin için kalan zamanın yetmeyeceğinden yakınıyordun. Bu konuda kaygıların vardı. Eğer insanın olası yaşam süresi bireysel istemlerinin gerçekleşmesine yetmiyorsa, aynı süre, -farklı olmayacağına göre- toplumsal boyuttaki istemlerine hiç yetişmez. Bunun için çok daha uzun zamana gerek vardır. Çünkü gerçekleşmeleri daha çok zaman alacaktır.»

Abdürrahim'in ilginç bir huyu vardı. Biz Rahmi ile diyalog içindeyken mutlaka araya girerdi. Yine öyle yaptı.

«Nasıl insan yaşayan bir varlık ise, toplum da yaşayan bir olgudur. Bir toplumun yaşam süresi, insanın yaşam süresiyle karşılaştırılamayacak kadar uzundur. Bu nedenle bir insanın topluma yönelik istem ve beklentilerinin gerçekleşmesi bakımından, kendisinin değil, toplumun olası yaşam süresini göz önünde tutması gerekir.» diyerek Rahmi'yi destekledi.

Ben ise Rahmi'ye «Üstelik bir de şunu diyeceğini biliyorum.» dedim, «İnsanın bireysel boyuttaki bedensel ya da somut istemlerinin açıkça ortaya konulup tanımlanabilmesine karşılık, tinsel ya da soyut istemlerini kavramlaştırmak zordur.» diye itiraz etmek istedim.

Rahmi «Bunu nereden ürettin?» diye bana karşı çıktı. «Senin tinsel ya da soyut dediğin istemler, ancak bireysel boyutta geçerli olabilir. Toplumsal boyuttaki istem ve beklentiler, tümüyle nesnel ve somuttur. Dolayısıyla bunlar bireysel boyuttaki istemlere oranla çok daha belirgin, çok daha açık seçik bir şekilde betimlenebilir. Bu iki ayrı olguyu birbirine karıştırma!»

«Konuyu daha iyi anlayabilmek için bir örneğe bağlayabilir miyiz? Şu daha önce değinmiş olduğumuz "yetkinlik" kavramını bu konuda bir örnek olarak alabilir miyiz?» diye sordum.

Abdürrahim «İnsan "yetkin" olup olmadığına kendisi karar veremez.» diyerek yine araya girdi, «İnsan kendisi hakkında böyle bir yargıya varamaz. Varsa bile doğru olmaz. Toplumsal değer yargısına gereksinme vardır. Ancak "yetkinlik" diye bir kavram da toplum için değil, birey için geçerlidir. Hiç kimse "toplumsal yetkinlik" diye bir şeyden söz etmez.»

Direnmeyi sürdürdüm.

«İyi diyorsun ama toplumsal boyutta istemleri olan bir kişi, bireylerin her birinin "yetkinlik öğeleri" diyebileceğimiz üstün düzeyde niteliklerle bezenmesini amaçlayabilir.»

Abdürrahim «Öyle bir istem de Rahmi'nin söylediği gibi tinsel ya da soyut değil, açıkça nesnel ve somuttur.» diye karşılık verdi, «Buna benzer biçimde, diğer tüm toplumsal boyuttaki istem ve beklentilerin kapsamı da bireysel boyuta indirgenmediği sürece belirlidir. Bu, daha sonraki bir zaman diliminde yetersiz bulunabilir. Değiştirilmesi, yenilenmesi gerekli görülebilir. Ancak öyle bir şey yapılınca, artık o, bugünün istem ya da beklentisi değildir. Bundan böyle belki de hayli farklı bir kapsamı olan bir başka istem ya da beklentiye dönüşmüştür.»

«Peki ama kişi bireysel boyuttaki istemlerini kendi yaşam süresi içinde sonuçlandırmaktan caymazsa ne olur? » diye sordum.

Rahmi «Bu konumuz bireysel değil, toplumsal boyuttaki istemler olmalıdır. Bunu unutmayalım.» demekle birlikte şöyle bir açıklama yaptı: «Genellikle insan yaşamında gerçekleştiremediği ya da ne yapsa olamayacağını anladığı istemlerini kendinden sonrakilere bırakmaya yönelir. Bu amaçla genç kuşaklara geniş olanaklar sağlama çabasını gösterir.»

Abdürrahim «Evet ama iyi niyetli insanların bu tutumu doğru sayılsa bile çoğumuz bunu sadece ailemizin boyutundaki bir toplum düzeyinde bırakırız. O zaman da bunda gene bir "bencil doyum özlemi" önceliklidir.» dedi.

«Yani şunu mu demek istiyorsun?» diye bu konuda bir açıklama istedim, «Toplumsal boyuta uzanabilmek için hem daha geniş kapsamlı düşünmek hem özveride bulunmaya hazırlıklı olmak gerekir. Öyle mi?»

Abdürrahim, «Aynen öyle!» diye yanıt verince, ona hak veremediğimi belirtip «Elbette insan öncelikle ailesini düşünür. Bu doğaldır ve öyle olmalıdır. Herkes bunun ötesine varamaz.» diye bireyciliği savundum.

Bunun üzerine Rahmi «Aile kutsaldır... Bundan kuşku duyamayız. Fakat hep böyle yapıp ailemizi aşırı düzeyde yan tutmayla gözetirsek, bir başka bakımdan yanılgıya düşebiliriz.» diye Abdürrahim ile aramızda orta yolu bulmaya girişti.

Abdürrahim ile birlikte aynı anda «Ne gibi?» diye sorduk.

Rahmi kahkahayı koyuverdi. Ben de gülmeye başladım.

Abdürrahim «Ne oluyor size böyle yahu?» deyince, Rahmi Çamlıca'da garsonun çay ile ilgili sorusunu yanıtlayışımızı anlattı.

«İçkileri yenileyim mi?» diye sorunca ise, Abdürrahim ile birbirimize bakarak ve ikimiz birden gülerek bir ağızdan «Evet!» dedik.

***

Kafamdan şöyle bir düşünce geçti: *"Acaba ailemizin gerek bugünkü gerekse bizden sonra gelecek bireyleri yaşamdaki istem ve beklentileri bakımından bizimle aynı görüşte mi?... Onları kendi kalıplarımıza almaya kalkışırsak, özgürlüklerini zedelemez, engellemez miyiz? Açıkça bağnazlık etmiş olmaz mıyız? Kendi eğilimlerini ve dünya görüşlerini oluşturma hakkını kendilerine bırakmamız gerekmez mi?"*

Gençliğimde "Hoş Memo" adlı, o zamanlar hayli popüler bir çizgi roman okurdum. Orada "General Samurkaş Aygırmotor" diye yaşlı bir tip vardı. Pek konuşmazdı ama durup dururken birtakım yargılarda bulunurdu. Dediğine karşı çıkılamaz, yanılmış olabileceği düşünülemezdi. "General Samurkaş Aygırmotor'a öyle geliyorsa öyledir." denirdi.

Bundan söz ettiğimde Rahmi, «Benim de demek istediğim böyle bir şey. Bir kişi toplumunda önder, yetkili, güçlü ya da örnek kişi olabilir. Fakat bu üstünlüğü, ona başkalarının kendi dünya görüşlerini oluşturmalarına engel olma hakkını vermez; tersine daha anlayışlı olmasını gerektirir.» diyerek, içkilerimizi yenilemek üzere kalktı.

Yakın dostlarımdan Ayhan Akın bana yaşanmış bir öykü anlatmıştı. Rahmi'nin içkilerimizle dönerek oturmasını bekledim. Sonra bir solukta aklımda kaldığı kadarıyla o öyküyü aktarıverdim.

Trakya'da bir yerde iki çoban, biri genç biri yaşlı, yan yana çömelmiş koyunlarının yayılmasını izliyor. Az ileriden bir kervan geçtiğini görüyorlar. Trakya'da deve pek ender; kervan görülesi değil. Nitekim genç çoban daha önce hiç deve görmemiş. At ya da sığır gibiler ama yüksek, uzun boyunlu, eğri büğrü birtakım hayvanlar.

Merak edip soruyor: «A be Üsmen Aga, bunlar niye büledir be ya?»

Yaşlı çoban Hüsmen de hayatında hiç deve görmemiş ama bilmemeyi kendine yediremiyor. Genç çobanın sorusunu mutlaka yanıtlaması, bildiğini göstermesi gerek. Bakıyor, düşünüyor, sonra yargısını veriyor:

«A be kızan, onlar işte üledir.»

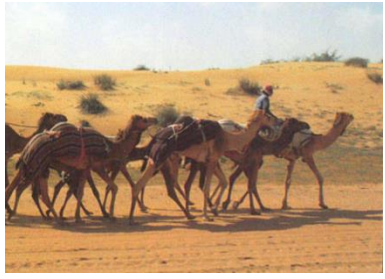

Rahmi gülerek «Benim görüşüm de işte biraz buna benziyor.» dedi. «Gerçi ben bilgiçlik taslamaktan çok bağnazlıktan söz ediyordum. Zaten yaşlandık mı hep öyle yaparız. Bilmediklerimizi de bilir gibi görünmek isteriz. Böylece kendimizi satarız ama başkalarına zarar verdiğimizi bir türlü fark edemeyiz. Dahası, gençlerin hiç olmazsa birtakım konuları bizden daha iyi bildiklerini bir türlü kabullenemeyiz.»

Abdürrahim, «Oysa Sokrat ne demişti?» diye söze girdi ama bir şey söylemedi. «Ne demişti?» diye sormamızı bekledi. Rahmi ses çıkarmayınca ne demiş olduğunu ben sordum.

Söyledi: **«İnsan bildiği bir şeyi bildiğini bilmelidir. Bilmediği bir şeyi bilmediğini de bilmelidir.»**

Rahmi, «Doğru. Diyecek bir şey yok. Öyle olmalı ama bunun bizim şu andaki konumuzla ilgisi ne?» diye sordu.

Abdürrahim «Her ne kadar aramızdaki "bilgi" savunucusu sen isen de ben söyleyeyim. İlgisi şu.» diyerek açıkladı, «Bir insanın bilmediği bir şeyi bilmediğini bilmesi başka, aslında bilmediği bir şeyi bilir gibi görünmesi başka şeydir. Bu "gösteriş budalalığı" olur. Oysa toplumsal boyuttaki istemler söz konusu olunca, insanın gösterişte bulunmasının ne gereği ne bir anlamı vardır. Bu, insanın kendisine doyum sağlamasından başka bir şey değildir. Bizden sonraki kuşaktan kendi yaşam süremiz içinde gerçekleştirememiş olduğumuz istem ve beklentilerin peşinde koşmasını istemek, onların özgürlüğünü kısıtlamaya çalışmaktır.»

«Bence bu akşam konuşmalarımızda bir tutarsızlık var. Aynı lâfları üst üste yineliyoruz. Başkalarının kendilerini bilmelerini istemeden önce kendimizi bilelim.» diye âdeta yakındım.

Bunu derken aslında büyük bir lâf ettiğimin farkına varmamıştım.

Rahmi sözümü yakalayıverdi. «Zaten kendisini bilmeyen kişi, yetkinlik bir yana dursun, olgunluğa bile erişmemiştir.» dedi.

Alınganlık gösterip, içlerinde en genç ben olduğum için böyle düşünmekte olabileceğini belirtince, Rahmi bunun gençlikle hiçbir ilgisi olmadığını, boşuna buluttan nem kapmamamı, aslında yaşlıların daha çok alınganlık gösterdiğini, üstelik birçok gencin yaşça kendinden ileri olanlardan çok daha üstün düzeyde olgunlaşmış ve yetkinleşme yolunda ilerlediklerine dair birçok somut örnek verebileceğini belirtti. Ben de üstelemedim.

***

Abdürrahim, «Ben bu aşamada bana göre çok önemli bir şey söylemek istiyorum. Lütfen dinleyin.» dedi.

Elbette dinliyorduk.

«Herkes yaşamına sadece kendisi yön vermelidir. Ancak bunun böyle olmasının gerekmesi, yaşlıların gençlere ya da bilgelerin diğerlerine öğüt vermelerini, önerilerde bulunmalarını engellemez. Özellikle topluma yönelik istemlerini kendinden sonrakilere âdeta vasiyet ederek bırakmak eğiliminde olanların tutumlarının "olumlu" sayılabilmesi için, önce onların kendi yaşamları sırasında bunu sağlayabilmek bakımından ellerinden gelen her çabayı göstermiş olmaları gerekir. Toplumsal boyuttaki istemleri gerçekleştirmek, tıpkı bir bayrak yarışındaki gibi koşmayı gerektirir. Önce sen koşabildiğin kadar koşmalısın ki senden sonra gelenlerin iyi koşmasını isteme hakkın olsun.»

Rahmi bana dönüp, «Ben sana hep çalışmanın öneminden ve gereğinden söz etmiştim ya... Bak Abdürrahim de bana arka çıkıyor.» dedi.

Abdürrahim'in sözü daha bitmemişti.

«Bizden önceki kuşakların da topluma yönelik birçok istem ve beklentisi vardı.» diye devam etti, «Hiçbiri bunların tümünü kendi dönemlerinde gerçekleştiremedi. Yapabildikleri kadarını yaptılar. Gerisini bize bıraktılar. Bizim bugün ortaya koyduğumuz istem ve beklentilerin çoğunu biz oluşturmadık. Bizden önceki kuşaklardan devraldık. Belki eklediklerimiz oldu ama çoğu bize önceden kaldı.»

Abdürrahim'in bu dediği hoşuma gitmişti. Toplumsal boyuttaki birçok sorunu çözüyordu.

«Dolayısıyla bizim istem ve beklentilerimizi de bizden sonraki kuşaklar kovalayacak.» diye bir eklenti yaptım.

«Aynen öyle.» dedi Abdürrahim. «Ancak bunu özgürce, kendi dileklerince yapmaları gerekir.»

Benim tasam da zaten buydu. Böyle olunca her kuşağın kendi istem ve beklentilerinin kendi yaşam döneminde gerçekleşmeden kalacağını, yapmak istediklerinin kendilerinden sonra yapılıp yapılmayacağını bilmediğimi düşünüyor, ister istemez endişeleniyordum.

Abdürrahim böyle bir genelleme yapmanın doğru olmayacağını, bunun biraz da ilgili istemin ya da beklentinin ne olduğuna bağlı olduğunu söyledi. «Eğer toplumsal boyuttaki istemimiz doğrudan bilime ya da somut bir teknolojik gelişmeye bağlıysa, bunun pek kısa bir zaman içinde, belki fazlasıyla gerçekleştiğini görebiliriz. Fakat belli bir istem ya da beklentimiz sosyal gelişime bağlıysa, çok beklememiz, büyük olasılıkla gerçekleştiğini görmeyi bizden sonrakilere bırakmamız gerekebilir. Fakat bunun böyle oluşu, bizim yapmak istediklerimiz için çalışmaktan geri kalmamıza neden olmamalıdır.» dedi.

Rahmi de şunu ekledi: «Yüzyıllarca önce yaşamış insanların istem ve beklentilerinden birçoğu sonradan gerçekleşti. Bazıları kaldı, şu sıralarda gerçekleşiyor. Yüzyıllar öncesinden kalma oluşuna karşın daha henüz gerçekleşememiş bir yığın toplumsal istem ve beklenti var.»

«Şunu mu demek istiyorsun?... "Aslında bugünkü istem ve beklentilerimizin birçoğu, özgün olarak bizim değil. Geçmişte de vardı. Biz onların geçmişte var olduğunu belki bilmiyor, sanki günümüze özgü gibi canlı tutuyoruz." Öyle mi?» diyerek, açıklama istedim.

«Daha önce de söylemiştim.» demekle yetindi.

«Bu, günümüzün insanını biraz küçümsemek olmuyor mu?»

«Neden ki?... Salt çağımıza özgü olanlar da var.»

«Tarihte kalakalmış, zamanın çöplüğüne terk edilmiş olanları yok mu?»

«Hiç olmaz mı!» dedi Rahmi, «Her gerçekleşen istem, her sonuç alınan beklenti, bir dizi "beklentiler zinciri"ni noktalayıp sona erdirmez. Yerine yenisini bırakır. Zamanla koşullar değişmese de bir istemin yolunu bulup gerçekleşmesiyle birlikte aynı yönde yenisi doğar. Önceki, sonrakinin kaynağını oluşturur.»

Benden ses çıkmayınca, Abdürrahim'e dönüp, «Eeee!... Sen buna ne dersin?» diye sordu.

Abdürrahim, ona hak verdiğini ama dahası da olduğunu söyleyip ekledi: «Üstelik koşullar da olduğu gibi kalmıyor. Zamanın akıp gidişiyle birlikte insanın toplumsal istem ve beklentileri de sürekli bir değişim gösteriyor. Kendi kendini yeniliyor.»

İster istemez gülerek «Biraz diyalektik yani.» dedim.

Bozuntuya vermedi. «İstersen öyle de diyebilirsin. İstersen öyle değil de "doğa yasasının gereği" dersin.»

Abdürrahim, diyalektiğin bilir bilmez eleştirilmesine dayanamazdı. Sözcüklerin üzerine basarak «Bireysel boyuttaki istemler, belki doyuma varabilir ama toplumsal istemlerin sonu gelmez.» dedi.

«Nereden biliyorsun?» diye zorladım.

«Eğer doğa yasası böyle olmasaydı, her şey belli boyutlar ve biçimler içinde sınırlanmış kalırdı. Sözlüklerde "evrim" sözcüğünün bulunmasına gerek kalmazdı. Böylesine olmayacak bir durumda bu sözcüğün tanımı bile yapılamazdı.» diye yanıtladı.

Zaman Etkeni

Rahmi, «Bu akşamki konumuzun bir diğer boyutu daha var: Zaman. Bunun üzerinde de durmalıyız.» dedi.

Zaten çoğunlukla zaman üzerinde durmamış mıydık?...

İstem ve beklentilerimizin yaşam süremizle olan bağlantısını irdelerken aslında zamandan söz etmiyor muyduk?

Ben bunları belirtince, «Benim düşündüğüm bu işin bir başka yönü.» dedi Rahmi, «Gerçekleşen bir istem, aslında amaçlanmış olduğu zaman diliminde özgün olarak öngörülen özelliklere tıpatıp uymayabilir.»

Abdürrahim yine konuya diyalektik açısından girdi. «Elbette uymayacak... Zaman koşulları değiştirir.» deyince, bu kez ona «Diyelim ki günümüzde gerçekleşen bir olgu, önceden betimlenmiş olanın aynısı değil. Buna karşın özgün istem ya da beklentinin ancak şimdi gerçekleşmiş olduğunu söylemek doğru olur mu?» diye sordum.

Bu soruyu Rahmi yanıtlamaya girişince, «Bir dakika Rahmi, o yanıtlasın.» dediysem de işe yaramadı. Aynı anda Abdürrahim sırtını koltuğa iyice gömerken usulca «Ben de yanıtlarım ama Rahmi'yi dinlersek çok daha iyi ederiz.» diye fısıldayıverdi.

Rahmi Abdürrahim'in fısıldadığını duymuş muydu bilmem ama söylediği şey çok önemliydi:

«Şimdi artık çok eskilerde kalmış olan bir istemin tüm o tarihteki hâliyle, hiç değişmeden gerçekleşmesi değil, bugün geçerli koşullara uygun olan karşılığının gerçekleşmesi söz konusudur. Özgün istem artık yerini çağdaş bir isteme bırakmıştır. Dünün herhangi bir beklentisinin sonuca varmış olup olmadığı, güncel gereklere ve koşullara göre değerlendirilmelidir. Bu, bugün için böyle olduğu gibi yarın da böyle olacaktır. Geleceğin gerek ve koşullarını bugünden bilemeyiz. Geçmişin deneyimi, bunu kestirmeye kalkışan insanın büyük yanılgılara düştüğünü gösterdi. Her ne kadar geleceği tasarımlamakta daha iyi ve daha doğru yaklaşımlar sağlamaya çalışmak üzere geçmişin deneyimini değerlendirmek doğruysa da yanılgı payımız beklediğimizden ya da umduğumuzdan çok büyük olabilir.»

Rahmi'nin bu açıklaması hoşuma gitmemişti. Bana hayli karamsar gibi geldi. «Hiç şansımız yok mu?» diye sorma gereksinmesini duydum.

Rahmi, «Tarih boyunca insan hep geleceği merak etmiştir.» dedi. «Gerek doğada gerekse toplumda her şeyin plânlanıp programlanmış olduğuna, tüm değişim ve gelişimlerin bu plân ve programa tam uygun bir biçimde yürüdüğüne inanmak, insana daha kolay, daha elverişli gelmiştir. Çoğu dinler de insanın bu eğilimine gayet iyi destek vermiştir.»

Her zaman olduğu gibi, az önce bana susup dinlememi söyleyen Abdürrahim dayanamayıp yine araya girdi: «Böyle bir eğilimin sonucunda ortaya şarlatanlar çıkmıştır. Birtakım kişiler, olağanüstü güçler elde ettiklerini, önsezilerinin çok güçlü olduğunu, ileriyi gördüklerini, gelecekte neler olacağını bildiklerini ileri sürmüştür. Hatta varsayımlarını belirli tarihlere bağlamışlardır. Aralarından kimilerinin yakın geleceğe ilişkin kehanetleri doğrulanınca, halk kitleleri de onlara inanır, güvenir olmuştur.»

Rahmi, «Doğru ama bu neden böyledir biliyor musun?... Çünkü insan hep istem ve beklentilerinin gerçeğe ne denli uygun olup olmadığını da bilmek, öğrenmek ister, umutsuz olanları terk edip sadece gerçekleşebilecek olanları korusun diye.» dedi.

«Öyle şey olmaz!» diyerek karşı çıktım, «Olursa, şu sözünü ettiğimiz kavramların hiçbir anlamı kalmaz.»

Sesimin tonu sert kaçmış olsa gerek ki Rahmi, «Yahu dur! Celâllenme. Güzel güzel sohbet ediyoruz. Ne diyeceksen kızmadan, bağırmadan söyle. Kulaklarımız duyuyor. Üstelik biz, her ikimiz gayet iyi birer dinleyici sayılırız. Öyle değil mi Abdürrahim?» diye yakındı.

Abdürrahim başıyla onayladı.

Bunun üzerine ben de dinginlikle ve ağır ağır «Özür dilerim ama bu dediğin olmaz. Çünkü o takdirde "istem", "beklenti", "umut" ve bununla bağlantılı birçok terimin yerini "geleceğin nasıl olacağına ilişkin bilgi" alır. O zaman da istem ve beklentiler geleceğe yönelik oluşlarını yitirir, bugünün olgularına dönüşür.» dedim.

İkisi birden bana dönüp bir ağızdan «Haklısın!» diye onaylayınca, «Zaman koşulları etkiler. Koşullar da zamanla değişir. Bunun hep böyle olmadığını, zamanla hiç değişmeyen şeyler de olduğunu ileri sürebiliriz. Hatta bu iddiamızı somut örneklerle kanıtlayabiliriz.» dedim.

«Az önce haklıydın ama şimdi yanıldın.» dedi Rahmi, «Sadece "birbirine benzer" olan şeyler "birbirinin aynı" sayılmaz. Bunu kanıtlayamazsın. Çünkü "kanıt" bilimsel bir temele dayanmayı gerektirir. Senin bu dediğin ise hiç de bilimsel değil.»

Abdürrahim, «Heraklit doğanın sürekli bir değişim içindeki diyalektik olgusunu basit bir örnekle şöyle dile getirmiştir.» dedi.

"Aynı dereye iki kere giremezsiniz. Çünkü her keresinde üzerinizden akan su aynı değildir."

Ne demek istediğini anlamıştım ama karşı çıkmakta direttim. «Her şeyi diyalektiğe bağlamasan olmaz mı?»

Abdürrahim, yarı alaycı bir tarzla «Ne oldu?... Canın mı sıkıldı?» dedi. «Biliyorsun ki Galile'ye "Dünyanın döndüğünden söz etmesen olmaz mı?" demişler. O da "Etsem de etmesem de dönüyor." demiş.»

Rahmi «Güzel yanıt.» diyerek Abdürrahim'i destekleyince, devam etti. «İstemlerimizi ve beklentilerimizi yalnızca günün koşullarına uygun olarak, yalnızca bu koşullar altında düşünmeyip geleceğe yönelik olarak tasarlasak bile bunların olsa olsa bugün, sadece günümüzün koşulları altında geçerli olacaklarını, yarın değişime uğrayabileceklerini kabul etmek zorundayız.»

«Değişime uğrayabilirler ama zorla kabul etmek diye bir şey hiç olur mu?... Bu insanı çöküntüye yöneltir. Aksi çıkacak olursa düş kırıklığına uğratır.» diye bir kez daha karşı çıktım.

«Olsun!» dedi Abdürrahim. «Doğa yasası böyle.»

«Yahu, tutturdun bir doğa yasası diye... Senin doğa yasası dediğin bu şeyin hiç yanılgısı, noksanlığı olamaz mı?... O da bugünü dek edinilegelmiş olan bilgilere dayanmıyor mu?»

«Ne olmuş?»

«Olmuşu olacağı şu.» diyerek kendimce bir açıklama yaptım: «Diyorsun ki diyalektik hem doğanın işleyişi hem onun yasasıdır. Öyle mi, değil mi?»

Abdürrahim «Öyle!» diye yanıtlayınca devam ettim.

«Madem ki öyledir, madem ki her şey karşıtıyla birlikte vardır, madem ki o karşıt zamanı gelince ya da ortam gerektirince öncekini değiştirerek yerini alır, o zaman senin doğa yasası dediğin olgu da zamanı gelince değişir ve yerini karşıtına bırakır. Eğer öyle değilse kendi içinde çelişir.»

Bana göre bu tartışmada ben Abdürrahim'i mat etmiştim. Oysa o hiç de yenilgiyi kabul edecek gibi değildi. Tam bana yanıt vermek üzereydi ki, Rahmi «Didişmeyin.» diye atışmamızı kesti. «Eğer bu değişimi kabul etmezsek doğa yasasını yadsıyoruz demektir. Doğa yasasını yadsırsak, kendimizi gerçeklerin dışına atarız.»

Rahmi benden yana mı, Abdürrahim'den yana mı çıkmıştı, ikimiz de bunu tam olarak anlayamamıştık ama bu deyişiyle akşamın konusuna bir nokta koymuş oluyordu, hep yaptığı gibi.

Buna karşın Abdürrahim toplumun istem ve beklentilerini de incelemenin gereğine değindi.

Ben «İnceledik ya!» deyince, sadece bireyin toplumsal boyuttaki istem ve beklentilerine değinmiş olduğumuzu, toplumun istem ve beklentilerinin ise çok farklı olduğunu söyledi.

«Burada "toplum" derken "kamuoyu" mu demek istiyorsun?» diye sorma gereğini duydum.

«İstersen öyle de diyebilirsin. Her durumda bu konu biraz da politikayla iç içe girer.» dedi.

«Politika mı yapacağız?» diye sorduğumda ise «Politika yapmak başka politikayla bağlantılı bir konu hakkında konuşmak başka.» dedi.

***

Geç olmuştu.

Eşime erken döneceğime dair söz vermiştim ama geç olmuştu işte! Şimdi paparayı yiyecektim ve üstelik eşim haklı olacaktı. *[Ben bugün, 2020 yılının Temmuz ayında bu satırları revize ederken karşımda oturuyordu. Şu son tümceyi kendisine okudum. «Hiç de papara yemedin.» dedi.]*

Rahmi, o gün işinde çok yorulmuş olsa gerek ki, esniyor ama ayıp olmasın diye bize belli etmemeye çalışıyordu.

Abdürrahim'e "Haydi biz artık kalkalım." gibisinden bir kaş göz işareti yaptım. Anladı. Benden önce o doğruldu.

Sözünü ettiği konuyu bir başka zaman yine bir araya geldiğimizde gözden geçirmeye karar verdik.

Rahmi'ye veda edip çıktık.

Dışarıda Abdürrahim'e ne zaman bir araya gelip görüşebileceğimizi sordum. «En kısa zaman içinde.» dedi.

«Yarın olur mu?»

«O kadar da sıkıştırmayalım. Yarından sonra diyelim?»

«Peki o zaman, öbür gün. Nerede ve saat kaçta buluşuruz?»

«Sen nasıl istersen.»

Abdürrahim'e bir dakika durmasını söyleyip geri döndüm. Rahmi'nin zilini çaldım. Açar açmaz «Hayrola! Bir şey mi oldu?» diye telâşlandı.

Öbür gün akşam yine burada buluşmamıza ne diyeceğini sordum.

«Neden olmasın? Beklerim.» dedi.

Buna sevinmiştim. Bir kez daha veda ederek Abdürrahim'e bildirdim.

«Yani Rahmi'yi de bu işin içine kattın yine!» dedi.

«Sence bir sakıncası var mı?»

«Hiç olur mu?... Keşke hep bir arada bulunabilsek.»

«İyi o zaman. Öbür gün gene aynı saatte buradayız.»

El sıkışarak ayrıldık. Evlerimizin yolunu tuttuk.

Bir kez daha izin almam gerekecekti.

“Biz”den “Siz”e

Rahmi’nin evinde yine buluştuğumuzda, konuyu Abdürrahim gündeme getirmiş olduğu için önce o başladı. Şöyle dedi:

«Önceki akşam hep bireyin istem ve beklentilerinden söz ettik. Oysa bence istemler ve beklentiler sadece bireyden, kişiden kaynaklanmaz. Aynı toplumda yaşayanların birbirinden ayrı ve bağımsız gibi görünen istem ve beklentileri kaynaşır, örtüşür. Toplumsal bir nitelik edinir. Bundan böyle artık bireyin değil, toplumun istem ve beklentilerinden söz edilir. Tam uyum içinde olmasa bile, bireylerin yeterince yakın, benzer istem ve beklentileri bu kaynaşmayı sağlayabilir. Toplumdaki diğer kişiler arasında da bunları benimseyip paylaşanlar çıkar. Böylece toplumun istem ve beklentileri giderek güç edinir, bireyin toplumsal istem ve beklentilerine oranla ağırlık kazanır ve öncelik taşır.»

«Sadece bireylerin birbirleriyle uyuşan toplumsal istem ve beklentilerinden söz etmiş oluyoruz, değil mi?» diyerek bir açıklama istedim.

«Elbette!» dedi, «Ancak bireylerin toplumsal istem ve beklentileri, çoğu kez aslında toplumun da istem ve beklentileri olabilmek bakımından yeterince benzer değildir. Amaç aynı olsa bile biçim farklıdır. Dolayısıyla, bir toplumun istem ve beklentilerinin kendi içinde tümüyle özdeş ve türdeş olduğu zor söylenir. Toplumu oluşturan bireyler, aynı amaçlar için ve aynı sonuçlara varmak üzere ayrı ayrı yol ve yöntemler önerir. Hatta çoğu, kendince en iyisi ve en doğrusu olarak gördüğü yol ve yöntemin başkalarınca benimsenmesini bekler. Bunda diretip sağlamaya çalışanlar da olur. Böylece konu amaçtan, istem ve beklentilerden uzaklaşır, yol ve yöntem seçimi biçimine dönüşür. Bunda uzlaşma sağlanamazsa, başlangıçta aynı gibi görünen istem ve beklentiler farklılaşır. Herkes kendi yolunu tutar, kendi yöntemini uygulamaya girişir.»

Ziya Paşa'nın bir dörtlüğünün son dizesini anımsamıştım. Mırıldandım: *"Cümlenin maksudu bir amma rivayet muhtelif."*

Beni duymuş olduklarından çok emin değildim.

Rahmi Abdürrahim'e «Öyle olsa da kamuoyu diye bir şey var.» dedi.

Abdürrahim de «Elbette var. Ben yok demedim. Ancak yansıması nasıl olacak?» diye sordu.

Rahmi, çoğunluk buyrultusuna uyma gereğine inanıyorsak bunu demokratik yöntemle sağlamak gerektiğine değindi. Bunun üzerine Abdürrahim, «Zaten sorun da orada.» dedi, «Kimileri demokrasiye pek güvenir. Çoğunluğun eğilimini ve buna bağlı olarak ortaya çıkan buyrultuyu sorgulamadan, en doğrusu ve en iyisi diye benimser. Bir çıkmaza girilince kamuoyuna başvurmayı, azınlıkta kalacak olanların çoğunluğun istemlerine uymaları gerektiğini savunur. Bir karar, kural ya da yasa söz konusuysa, azınlık beğenmese de çoğunluğun benimseyişine uyum göstermelidir. Fakat konu, toplumun istem ve beklentileri olduğunda bu geçerli sayılamaz. Nitekim istem ve beklentilerde türdeşlik yoksa, kendi içinde bölünmüş ayrı ayrı toplumlardan söz etmeye başlarız.»

Sözünü hiç kesmedi. Başını almış gidiyordu. «Henüz demokrasinin sahiden ya da yeterince yerleşememiş olduğu, ancak zorlamayla yürütülebildiği toplumlarda pek sık değinilen "çoğunluğun buyrultusu" diye bir şey, uygulamada geçerli olmayabilir. Bunun gerçekten de çoğunluğun ortak buyrultusu mu yoksa aslında belirli kişilerin buyrultusu olup henüz yeterince bilinçlenememiş olan topluma kabul ettirilmiş bir şey mi olduğunu sorgulamak gerekir. Çoğunluğun buyrultusu ise bunun en doğru ve en uygun sonuçları ürettiğinden kuşku duyulabilir. Bu gibi sorulara kesin yanıtlar bulma olanağı yoktur. Bu nedenledir ki toplumun ortak istem ve beklentilerinin özdeşleştirilip türdeşleştirilmesine çalışılırken, toplumu oluşturan bireylerin sayısal çoğunluğunun bir "ölçü" olarak alınmaması gerekir.»

«Demokrasi içinde çaktırmadan dikta!» dedim.

Abdürrahim «Başka çare yok.» diye direndi. «İstersen buna "Roma tarzı demokrasi" diyebilirsin. Toplumu yönetecek olanlar demokratik yöntemle seçilir ama toplumun istem ve beklentilerinin neler olacağına kendileri karar verir. Onlar da kendi istem ve beklentilerini sanki toplumun ortak istem ve beklentileriymiş gibi ortaya koyar. Toplum buna boyun eğer.»

«Böyle bir durumda da elbette aslında toplumun istemi ya da beklentisi diye bir şey kalmaz.» dedim, «Zaten istem ve beklentilerin tüm toplumu kapsayan bir boyutta oluşturulabileceği görüşüne katılmıyorum.»

Rahmi «Ben demokrasiden yanayım ama ne yazık ki bundan ötürü işleyemiyor.» dedi, «Demokrasideki ölçü ya da kıstas bireylerin sayısına değil, başka değerlere dayanmalı.»

«Ne gibi?»

«Kimileri bunu "din" ya da "inanç" alanında bulur. Kimileri "sevgi"yi, kimileri "töre"yi önerir.»

«Öyle dersen benim de bir önerim olabilir.» dedim.

«Söyle.»

«Acaba "bilim", "akıl" ya da "bilgelik" hatta her üçü birden bu bakımdan çok daha iyi bir kıstas olmaz mı?»

Rahmi «Çok iyi ve doğru. Keşke olabilse!» diye içini çekti.

Gruplaşma

Abdürrahim «İzin verirseniz devam edeyim.» dedi. Sanki izin vermesek duracaktı da!

«Birçok insan, tüm güçlüklerine karşın, toplum ile ilgili belli bir konudaki istem ve beklentileri bakımından aralarında oldukça ileri düzeyde uyuşma sağlar. Aynı toplum içinde kimileri buna katılmaz; onlar da başkalarıyla bağdaşır. Böylece toplumun yapısında değişiklik olmadan gruplaşmalar oluşur. Ancak, bu olguyu çok olumsuz görmeyelim. Herkesi kapsayan uyum sağlanamayınca toplum içinde gruplaşmalar doğması "toplumun bölünmesi" demek değildir. Herhangi bir kişi, belli bir konuya ilişkin istem ve beklentileri bakımından belli bir grupta yer alırken, bambaşka bir konuda bir diğer grupta olabilir. İstemler ve beklentiler ne kadar çok türlü ise o kadar çok gruplaşma oluşabilir.»

Kısa bir nefes aldı. Sonra şöyle devam etti:

«Ne var ki, bu grupların istem ve beklentileri, ayrı ayrı ve farklı farklı pek yüksek boyutlara varabilir. İçlerinden birinin çok sayıda ve çok önemsenen istem ve beklentileri, bir diğer gruptakiler ile âdeta "taban tabana zıt" denilebilecek ölçüde çelişmekte olabilir. Hele her biri istem ve beklentileri bakımından kendini sadece bu gruplardan belli bir tekinde buluyor, diğerlerince dışlanıyorsa, bu kez toplumda birbirlerine karşıt toplulukların oluşmasından kaçınılamaz.»

Boş bulunup, «Şimdi sen böyle bir karşıtlığın, ileride toplumun bölünüp ayrı ayrı toplumların oluşmasına yol açacağını söyleyeceksin.» diye kendimce bir yargı belirttim.

«Açabilir de açmayabilir de.» dedi, «Toplum bölünse bile bölünmüşlerin kendi aralarında bile gruplaşmaların ortaya çıktığı görülebilir. İstemler ve beklentiler bakımından bir toplumda tam bağdaşık bir uyum olmayabilir.»

«Bu olgu, amaçların farklı oluşundan mı ileri gelir yoksa bunun için öngörülen yol ve yöntemin farklılığından mı?» diye sordum.

«Çok önemli bir noktaya parmak bastın. Zaten ben de az önce buna değinmiştim.» dedi Abdürrahim, «Amaç tıpatıp aynı olsa bile grupların kendilerine göre "doğru" olarak benimsedikleri yol ve yöntemlerdeki farklar istem ve beklentiler arasında da uyuşmazlık yaratır. Fakat bu durum şu ya da bu bakımdan uyuşamayan grupların hiçbir konuda anlaşamayacakları demek değildir. Aksine, amaçları aynı olduğu için anlaştıkları noktalar çoğu kez anlaşamadıkları ve uyuşamadıklarından hem daha çok hem daha önemlidir.»

«O zaman toplum içinde bir anlaşma ve uyuşma olanağı her zaman var demektir. Umut yitirilmemiştir. Yeter ki sözünü ettiğin ya da varsaydığın gruplar bu olanağı kullanabilsin.» dedim.

«Evet!... Nitekim aynı toplum içinde yer alan gruplardan biri, örneğin politikada bir parti, bir diğeriyle bütünleşebilmek için anlaşma ve uyuşma olanakları arar. Bunu mutlaka toplum içinde birlik ve bütünlük sağlamak için değil, ötekini kendi saflarına katmak amacıyla, "art niyet" denebilecek bir tutumla da yapmakta olabilir. Fakat ben "partiler" değil de "gruplar" demeyi yeğliyorum. Çünkü konu ille de politika olmayabilir. Gelecekte doğabilecek sorunların bugünden çözümlenmesindeki yarar bakımından, grupların böyle bir arayışa girmesi uygun görülebilir.

Ancak bu süreçte her grup, önce diğerinin anlayışlı ve toleranslı olmasını, özveride bulunmasını, kendine uymasını bekler. Kendisinden de aynı anlayış ve tolerans, özveri ve uyum göstermesi istendiğinde ise bunu "ödün vermek" diye nitelendirip karşılığında ne alacağına bakar. Her biri önce diğerinin kendisine yaklaşmasını bekleyecek olursa, hepsi olduğu yerde kalakalır. Hiçbiri ilk adımı atmak istemeyince gruplaşma olgusu giderilemez. Birleşme olanağı sırf bir kapris uğruna yitirilir.»

Rahmi, «Kısaca TOLERANS NOKSANLIĞI vardır diyorsun. Nitekim tolerans, anlaşmazlıkları ve uyuşmazlıkları gidermenin en etkili anahtarıdır.» diyerek etkili bir açıklama yaptıktan sonra, «Peki, tolerans niçin yoktur ya da noksandır?» diye sordu.

En önemli bireysel noksanlıkların neler olduğunu düşündüm.

Aklıma "gurur", "kibir" ve "olumsuz aşırı tutkular" geldi. Acaba bunlar toplumsal boyuta da yansıyor muydu?

Bu düşüncemi söyleyince, Rahmi «Bir yolun ve yöntemin "tek iyi" ya da "tek doğru" olduğunu inatla ileri sürmek bağnazlıktır. Bu da toleransın tam karşıtıdır. Her biri kendi üstünlüğünü kanıtlamaya girişir. Bunu aşırılığa vardırıp kendi savının doğruluğunun kuşku duyulmadan ve tartışmasız kabul edilmesini isteyip bunda diretir. Böyle bir durumda ilişkiler bozulur; uzlaşma olanağı ortadan kalkar.» dedi.

«Demek ki iş, dogma ile üstünlük ya da güç sağlayıp bunu elinde tutma tutkusuna bağlanıyor.» dedim.

Abdürrahim konusuna sahip çıkıp konuşmayı şöyle sürdürdü:

«Nitekim zaman zaman, aslında özdeş olan toplumsal gruplardan biri hayli güç kazanır. Bu gücü sağlayan etkenler, uzlaşmazlık konusuyla ilgili olabildiği gibi, ilgisiz de olabilir. Güçlenme, bazı zaman toplum içinde bir sayısal çoğunluk biçiminde belirir; bazı zaman diğer grupların arasında bu konuda kendisini destekleyenlerin çıkmasından ileri gelir. Oysa diğerleri ona bambaşka nedenlerle destek vermekte olabilir. Örneğin, kendilerini bağımlı görebilirler. Güç sağlama girişiminde bir grubun diğerlerine baskı yapma, onları şu ya da bu şekilde kandırma, ödün verme, fırsatları kendi yararına değerlendirerek iyi kullanma gibi, "olumsuz" olarak nitelense bile "sonuç" verişi nedeniyle doğru ve geçerli sayılan birtakım yollara başvurduğu izlenir.

Denge iyiden iyiye bozulur. Gruplardan biri güçlü olduğunun farkına varınca, istemlerinin gerçekleşmesi için salt kendini düşünür oluverir. Bireysel açıdan bencilliğin bir grup tarafından ortaklaşa benimsenişi… Grup "egemenlik ve üstünlük tutkusu"na kapılır. Aslında bu tutku zaten vardır ama şimdi eyleme dönüşmüştür. Artık bu grup için başkalarınca desteklenmiş olmak bile yeterli değildir. Egemenliğinin, üstünlüğünün kabul edilmesi gereklidir. Bunun için kendince birtakım kurallar oluşturur, koşullar ileri sürer. Diğerlerini bunları benimsemeleri ya da öyle görünmeleri için zorlar.»

«Benimsemeleri için mi, öyle görünmeleri için mi?»

«Doğrusu bu aşamaya gelindikten sonra artık pek fark etmez. Çünkü aslında bu koşul ve kuralları benimsemeyen ama gücün altında ezilip benimsemiş gibi görünen gruplar bile sonradan ister istemez benimser olacaktır. Artık konu salt kural ve koşulların benimsenmiş gibi görünmesiyle kalmaz. Bunlara amaç doğrultusunda tutulan yol ve uygulanan yöntemin aynen uygulanması katılır.»

«Sanırım bu "emperyalizm" gibi bir şey oluyor.» dedim.

Abdürrahim, «Gibi bir şey değil, düpedüz emperyalizm.» dedi. «Üstelik emperyalizme karşı olduklarını haykıranlar bile emperyalist bir emel besler.»

«Buna hiç karşı çıkan olmaz mı?... Açıkça olmasa bile gizli gizli savaşan, entrika çevirenler?»

«O bir diğer olgu. İşte o tam politika.» diye yanıtladı, «Bazı zayıf gruplar güçlü olan grubu desteklemeye ya da onun buyrultusunu kabullenmeye yönelirken başka hesaplar yapar. Bu hesaplarda asıl istem ve beklentilerin örtülüp saklanması, şimdilik egemenliği kabul eder gibi görünülmesi, zaman kazanılması, karşıt güç sağlamak düşünüsü yatar.»

«İhtilâl ya da darbe hazırlığı gibi.» dedim.

«Benzetmen yerinde.» dedi Abdürrahim, «Aslında bu çok tehlikeli bir oyun, bir kumardır. İşin ardında saklanan "gerçek" zamansız ortaya çıkacak olursa, böyle bir oyunu oynayan grubun paramparça olmasına, asıl istemlerinin sağlanabilme umudunun tümüyle yitirilmesine yol açılabilir. Kaldı ki, "Ava giden avlanır." dendiği gibi kendi oyununa da yakalanabilir. Böylece kazandığı zaman içinde gereksinme duyduğu gücü sağlayamayacak olursa, bu kez sahiden de boyun eğmiş duruma düşer.»

«Baştan sona ikiyüzlülük, dalavere, düzenbazlık…»

Abdürrahim, «Öteki türlü de olabilir» dedi, «Benimsedikleri yol ve yöntemleri baskı ve zorlamayla değiştirmemekte direnen toplumsal gruplar onur ve saygınlıklarını korur. Fakat güçlerinin yeterli olmayışı nedeniyle başarı şansları pek azdır. Eğer bunun bilincine varacak olurlarsa önlerine iki seçenek çıkar.»

«Ya zafer ya ölüm!» diye haykırdım.

«Öyle de diyebilirsin ama burada savaş yok... Seçeneklerden biri kendi içlerindeki birlik ve bütünlüğü, yöntemin benimsenişini bireysel boyuta indirgeyip tam ve yetkin bir özdeşleşme çabasına girişmektir. Böylece, başka nedenlerle güçlü olmakla birlikte aslında kendi içlerindeki özdeşleşmeyi yeterince sağlayamamış olan grupların karşısına kenetlenmiş bir "tek bedenlik" ile çıkma olanağını elde ederler.»

«Demek ki umut tükenmemiş... Hâlâ bir çıkar yol var.»

Abdürrahim devam etti: «İkinci seçenek ise kendileri gibi zayıf durumda olanlarla yakınlaşıp daha önce üzerinde bir türlü uyuşamadıkları istem ve beklentileri hiç olmazsa bir süre için kenara itip göz ardı ederek, uyuşma sağladıklarına öncelik verirler. Diğerlerini ise zamana bırakır, güçlerini artırmaya çalışırlar.»

«Büyük marketin karşısında küçük esnafın güç birliği oluşturması gibi.»

«Bu benzetme pek yerinde olmadı ama öyle diyelim.... Fakat güçlü olan grup, kendinden zayıf olanların bu gibi yöntemlerden birini uygulamaya koymalarından hiç hoşlanmaz. Hele birlik ve bütünlük oluşturmalarını mutlaka kırmaya çalışır. Buna karşın gruplardan birinin lehine yeni birleşmeler ve katılmalar olabilir. Bunun yanı sıra parçalanma ve dağılmalar görülür. Her şey, zamanın, koşulların ve çağın gerekliliklerinin özellikleri altında devinir, değişir, sona erip daha sonra yeniden başlar. Bu, doğanın diyalektik yasasının kaçınılamaz gereğidir.»

Abdürrahim, dönüp dolaşıp işi yine diyalektiğe bağlamıştı. Ben sözü, Aristoteles'in "insan" için kullandığı **"toplumsal hayvan"** terimine getirmek istiyordum. «Yani çöldeki aslanlarının ceylanları parçaladığı gibi toplumsal yaşamda da güçlü grupların zayıf görünen alt grupları yok etme isteğini kaçınılmaz görüyorsun, öyle mi?» diye sordum gülerek.

Abdürrahim, tüm ciddiyetiyle yanıtladı: «Evet!... Demokratik bir işleyişe sahip tüm hukuk sistemlerinde bu risk her zaman vardır. Bu nedenle, 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren politik gücü elinde bulunduran bir grubun diğer toplumsal gruplara baskıda bulunmasını engellemek ve şeklen yasalara uygunmuş gibi görünen fakat temel insan haklarına ve "normlar hiyerarşisi"nin en üstünde yer alan anayasanın özüne aykırı uygulamaları denetleyip ortadan kaldırmak üzere bir "anayasa mahkemesi" (supreme court) uygulaması oluşturulmuştur. Bunun bir devamı olarak da en azından Avrupa'da temel insan haklarının çiğnenmesi durumunda bireylerin, toplulukların, tüzel kişilerin ve diğer devletlerin, belirli yöntem ve kurallara uyarak başvurabileceği bir yargı kurumu olan **"Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi"** kurulmuştur.»

Ben bunu biliyordum ama pek bir işe yaradığı görüşünde de değildim.

«Peki, böylece çoğunluğun azınlık üzerindeki baskısı o günden bugüne azaltılabildi mi?» diye giriştim.

Abdürrahim, kısa bir iç çekişin ardından sözüne usulca devam etti: «Hayır, tabii ki! Öncelikle bir ortaklık bilincinin anayasası oluşturulup bazı şeylerin eksiksiz şekilde yaşama geçirilmesine ihtiyaç vardır.» diye yanıtladıktan sonra, benim "Nedir onlar?" diye sormama fırsat vermeden, parmaklarıyla tek tek işaret ederek saymaya başladı:

«Bir: Tek tek her bireyi koruyan, onun tüm hak ve özgürlüklerini güvence altına alan bir içerik… İki: Eşit statü… Üç: Kötü söylemler dâhil olmak üzere herkese ifade özgürlüğü... Dört: Fırsat eşitliği… Örneğin bireyin barınma, sağlık gibi temel gereksinmelerinin devlet güvencesi altında olması… Ve beş: Tam bir düşünce, inanç ve bunları tüm biçimleriyle ifade özgürlüğü ortamı.»

Kafamı kaşıdım… Bunlar iyi bilmediğim şeylerdi. Bu konuda biraz okuma yapmam gerektiğini düşündüm. Sustum!

Umut

Konumuz sona ermiş gibiydi. Yine ayrılma zamanı gelmişti ama ben biraz huzursuzlanmıştım.

«Bu akşam benim moralim bozuldu. Toplum için umut yok.» diye hayıflandım.

Rahmi, «Umut her zaman vardır.» dedi, «Her şeye karşın, tüm toplumları, tüm insanlığı kapsayan birliğin ve bütünlüğün barış, anlayış ve mutluluk içinde gerçekleşmesi umudu hiçbir zaman sönmeyecek bir ışıktır.»

«Bana hiç de öyle gelmedi. Baksana Abdürrahim'in anlattıklarına.» diye âdeta yakındım.

Rahmi, «Sana öyle gelmeyişi aynı yanılgıdan kaynaklanıyor. İstemlerinin hemen gerçekleşmesi eğiliminden kendini bir türlü kurtaramıyorsun. Oysa geleceğin insanına güvenmelisin. İnsan, gelecekteki bir dönemde, kendinden öncekilerin bir ülkü olarak beslediği amaçları kendi döneminde yeniden biçimlendirip bunların gerçekleşmesini sağlayacaktır. Geleceğin insanı, bugün buna engel olan etkenleri ortadan kaldıracaktır.» diyerek beni avutmak istedi.

«Bunun için insanlar arasındaki birtakım önemli farklılıkların da giderilmiş olması gerekmez mi?» diye sordum.

«Hayır!» dedi Rahmi, «Farklılıklar sürecek ama bunlar insanlığın evrensel birlik ve bütünlüğü bakımından engel sayılmayacaktır. Ayırımcılık ortadan kaldırılacaktır. Abdürrahim'in sözünü ettiği grupların yöntemleri değişik bile olsa, giderek istem ve beklentiler önce türdeşleşecek, sonra özdeşleşecektir.»

«Umutlu olmak çok iyi, çok güzel ama sonuç vermiyor.»

«Eğer hiçbir şey yapmadan, sadece toplumsal istem ve beklentilerimizin gerçekleşmesi için umutla yetinip bekleyecek olursak, boş imgeler peşinde koşmuş oluruz.» dedi Rahmi, «Asıl o zaman, nasıl biz bugünün bireyleri olarak dünün insanlarının tutumlarını eleştiriyorsak, yarının bireyleri de bizim bu tutumumuzu eleştirir. Değeri tartışılmaz olan zamanı gereksiz ve yararsız çekişmelerle boşa harcamış olduğumuzu söylerler.»

Rahmi'nin hep bana söylediğine gelmiştim. Ağzımdan şunlar döküldü:

«Demek ki hiç boş durmamalı, hep çalışmalıyız. Yaptığımız işte başarısız olsak bile çalışmayı sürdürmeliyiz.»

«Bravo!» dedi Rahmi, «Sonunda dediğime geldin.»

«Senin dediğine geldim diye mi bravo?»

«Hayır, doğruyu bulduğun için.»

Konuşacaklarımız bugünlük bitmişti.

Çalışmalarımızı sürdürmek üzere ve yine bir araya gelmek dileğiyle ayrıldık.

Zaten Rahmi “gerçek” konusunu görüşmek üzere bana borçluydu ama bunu bir kez daha anımsatmadım. Bundan böyle sabırla beklemeye karar vermiştim.

Bu kez görüşmemiz çok sürmemiş, eve geç kalmamıştım.

Nasıl Bir Gerçek?

Hayli zaman sonra bir gün Rahmi aradı.

Üç yeni genç mühendisten söz etti. Lisans bölümünü bitirmişler, master yapacaklarmış; bu arada onun proje müdürü olduğu şantiyede çalışmaya başlamışlar. Hangi üniversiteden olduklarını söylemedi. Sonradan Vatan Mühendislik Yüksek Okulu'ndan mezun olduklarını öğrendim. (O yıllarda İstanbul'da birçok özel yüksek okul açılmıştı.) Gençlerle beni tanıştırmak istiyormuş. Önümüzdeki hafta benim için de uygun olan bir akşamüstü buluşabilir miymişiz?

«Yine senin evde mi olacağız? Bu sana ağırlık vermez mi?» diye sordum.

«Bana bir ağırlığı olmaz ama evde toplanmayalım.» dedi. Gençlerin belli bir konu üzerinde serbest ortamda tartışmaya henüz yeterince alışkın olmadıklarını, konuşmaları yönlendirmek gerekeceğini, bunu kendisinin yapmasının uygun düşeceğini, bu bakımdan evde rahat edemeyeceğini, dışarıda buluşmanın daha elverişli olacağını söyledi.

«Sen de bilirsin ki mühendislerin felsefe ile ilgili konulara pek aklı ermez; senin gibi "seçkin olanlar" hariç!... Onun için konuşmalarımızda ölçülü olmalı, özellikle birbirimizle çekişmekten kaçınmalıyız.» dedi, «Bildiğin bir yer var mı? Hem bir akşam yemeğinde servisi iyi olan hem de şöyle sessiz sâkin?»

Bana niye soruyordu ki?... Lokalimiz vardı. Orada görüşemez miydik? Ara sıra başka konuklar da gelmiyor muydu? Madem onlar da Rahmi'nin yanında çalışan genç mühendislerdi; ne sakıncası olabilirdi ki? Üstelik özel toplantı yapmak isteyen küçük gruplar için bölmeler de vardı.

Ben düşüncelere daldığım için yanıt vermeyince, «Alo!... Alındın mı yoksa?... Senin için demedim canım, her kuralın bir istisnası vardır.» dedi.

«Yok canım, düşünüyordum.» diyerek bizim lokal önerimi belirttim.

Bir şey demedi. Düşündü, düşündü…

Bu kez uyarma sırası bendeydi. Beylik lâfı yapıştırdım: «Hayrola Rahmi? Karadeniz'de gemilerin mi battı?»

«Şimdi bu gençleri oraya götürünce, orasının ne mene bir yer olduğunu sorarlarsa ne diyeceğiz? Onu düşünüyordum.» dedi.

«Bunu düşünecek ne var?» dedim ben de, «En iyisi doğrusunu söylemektir. Kafa yapıları elverişli olanı daha yakından tanımaya girişir sonra kendisi de isterse dernek üyeliğine öneririz. Sınavda başarılı olan kabul edilir. Tıpkı benim gibi…»

«Ohooo!... Sen işi nerelere getirdin!» dedi Rahmi. «Hele dur bakalım. Biliyorsun ki herkes kabul edilmez.»

«Ben de onu diyorum zaten. Üye olmadıkları halde oraya götürülmelerinde sence bir sakınca varsa başka bir yer de düşünebiliriz.»

Rahmi bir akşam belirleyince haber vereceğini söyledi. «Abdürrahim?» diyecek oldum. Bu görüşmeye onun da katılmasını uygun bulmuyordu; tutumunun gençlere ağır, sözlerinin sert gelebileceğinden çekiniyordu.

«Bana hiç de öyle gelmedi.» dedim.

«Sen başkasın.»

«Bakarsın onlardan da kimisi başkadır.»

Bu diretme üzerine razı oldu.

***

Belirlenen gün ve saatte ben erken gittim.

Tam toplanacağımız bölmeyi hazırlatmıştım ki, Rahmi tanışacağımız üç genç meslektaşımızı getirdi: İbrahim, Ömer ve Sıtkı.

Şundan bundan konuşurken, meslekî bakımdan paylaşabileceğimiz pek bir ortak noktamız bulunmadığını fark ettim. Kendilerini bir şey sanıyor ama doğru dürüst bir şey bilmiyorlardı. Üçü de öyle olduğuna göre bu galiba öğrenim görmüş oldukları özel yüksekokuldan ileri geliyordu.

Abdürrahim gecikmişti. Ben beklemeyip masaya geçmemizi önerdim. O da gelince bize katılırdı. Oturduk. Siparişlerimizi verdik. Bir yandan servis yapılırken diğer yandan günün söyleşisine başladık.

Gerçek Kavramı

Rahmi «Bu akşam "gerçeklerin araştırılması" konusu üzerinde duracağız.» diyerek görüşmeyi açtı.

Vay!.. Sürprize bakın!... Bana söylememişti. Ne kadar zamandır görüşmeyi beklediğim konuydu bu.

Gençlere dönerek, «Herhangi bir konu üzerinde tartışmaya başlamadan önce kavramlarda anlaşmış olmak çok yararlıdır. Yoksa görüşmeyi bir yana bırakıp kavram uyuşmasına varmaya çalışmak gerekebilir.» dedi.

Ses eden çıkmaması üzerine, «Şimdi ben size bu akşamki söyleşimizde geçeceğini sandığım bazı kavramların tanımını yapıp özet açıklamalar vereceğim. Bir itirazı ya da bildiği farklı olanlar belirtsin. Bundan sonra asıl konumuza gireriz. Ne dersiniz?... Uygun mu?» diye sordu.

Yine kimseden ses çıkmayınca, gerekli gördüğü kavramları tanımlamaya başladı. Arada sırada duruyor, tam anlamış olduğumuzu sağlama bağlamak ister gibi yüzümüze bakıyordu.

«Gerçek, bir nesne, bir nitelik ya da bir durum olarak var olandır. İmgelere, görünüşlere, anlayışlara, uydurmalara, yakıştırmalara, yanılsamalara karşıt bir anlam içerir. Sözlüklerde yer alan tanımından daha ileri olmak üzere bir kavram olarak ele alındığında, nitelik ve özelliklerinin yalnızca somut ya da soyut olması gerektiği ayrıca tartışılabilir.» dedi.

Ben sırf ortaya bir soru atmış olmak için «Gerçek tekil mi yoksa çoğul mudur? Bağımsız mı yoksa bağıntılı mıdır? Önce bunun da ortaya konması gerekmez mi?» deyiverdim.

Tam on ikiden vurmuşum.

Rahmi, «Zaten felsefede çağlar boyunca tartışılmış olan konulardan biri de odur.» deyip, "gerçek" kavramının dört ayrı biçimde tanımlanmakta olduğunu söyleyerek şöyle bir sıralama yaptı:

Nesnel (Objektif) Gerçek: İnsanın bilgi sürecinde insandan bağımsız olarak var olan, insanın dilediğince değiştiremeyeceği, tüm sanıların dışında olduğu savunulan gerçek.

Öznel (Sübjektif) Gerçek: Salt düşüncede var olan, yalnız insanın bilincinde oluşabilen gerçek.

Saltık (Mutlak) Gerçek: Yetkin, bütünsel ve değişmez olan ya da öyle olduğu benimsenen gerçek.

Göreli (Rölatif) Gerçek: Sürekli olarak değişen, başka gerçeklerle ilintili ya da bağıntılı olan gerçek.

Sonra «Tanımlar böyle çelişkili olunca, bunlardan hangisi geçerli sayılır ya da yadsınırsa, gerçekleri araştırmanın yolu ve yöntemi de ona göre olur. Eğer tanımı yanlışsa araştırılmasına ilişkin çalışmaların sonunda varılan şey de gerçek olmaz.» dedi.

Gençlerden biri, Ömer «Peki ama bunu nasıl anlayacağız?» diye sordu ama ben «Bir dakika, o sorunun yanıtından önce kavramlar bakımından benim sormak istediğim bir şey var.» dedim.

Rahmi «Tamam. Önce kavramlarda uyuşalım, Ömer'in sorusuna sonra geliriz.» diyerek beni destekledi.

«Zaman zaman bir de "doğru" diye bir terim kullanılıyor. Bunu "gerçek" ile nasıl bağdaştıracağız?» diye sordum.

Rahmi, «Sen bunun yanıtını aslında gayet iyi bilirsin hatta doğrudan açıklayabilirsin sanırım ama tartışacağımız konu bakımından yerinde bir soru!» diyerek şöyle bir açıklama yaptı:

«Dilimizin güncel kullanımında Türkçeyi yanlış öğreniyoruz ve yer yer edindiğimiz alışkanlıkla bir şeyi anlatırken yanlış terim kullandığımız da oluyor. Bunların tipik örneklerinden biri de "gerçek" kavramıdır. Şimdi ben size gerçek "realite" ile özdeştir diyecek olursam bu kavramı gayet iyi anlarsınız çünkü hepiniz teknik öğrenim gördünüz ve Batı dillerinden alınarak dilimize uyarlanmış birçok terime alıştınız. Ancak sıradan bir kişi "realite"nin ne olduğunu bilmez; gerçek ile "hakikat"ı eş anlamlı tutar. Oysa değildir. Bizden bir kuşak öncekilerin kullandığı "hakikat" sözcüğü aslında "doğru" ile eş anlamlıdır. Bunun karşılığı olarak "verite" sözcüğünü kullanırsam, bu sizin için bile anlamlı olmayabilir. "Gerçek" sözcüğünün eski dildeki tam karşılığı "şen'iyet"tir. Siz bunu hiç duymamış olabilirsiniz.»

Ömer «Benim sorum güme gitti galiba.» deyince, Rahmi «Yoo!... Hiç de değil.» diyerek gönlünü aldı. «Doğruyu bulmak için doğru kavramlarla yola çıkmak gerekir. Kavramlar yanlışsa, bulduğumuzu doğru sanabiliriz. İster istemez başa dönüp kavramları irdelememiz gerekir. Bunları bitirelim; senin soruna da sıra gelecek.»

Kimi zaman tek bir tümce içinde aynı sözcüğü farklı anlamlar taşımak üzere kullanırız ya... Rahmi de öyle yapmıştı. Bunun üzerine ben «Rahmi, "doğru" sözcüğünü üst üste üç kez kullandın. Belli ki "gerçek" kavramına girmeden önce "doğru" sözcüğünün anlamını daha iyi belirlemek gerekir, öyle değil mi?» diye önceki dileğimi bir kez daha belirtim.

Rahmi «Elbette!» diyerek şöyle bir açıklama yaptı: «Dilimizde "doğru" sözcüğünün çok anlamı var. Bu, zaman zaman karışıklığa neden oluyor. Örneğin biz mimar ve mühendisler doğru sözcüğünü "eğriliği ya da kırıklığı olmayan düz bir hat" anlamına gelmek üzere de kullanırız. Oysa bu sadece geometride geçerlidir. Güncel dilde birisine "doğru adam" denince, onun tutum ve davranışlarında dürüst ya da âdil olduğu belirtiliyor demektir. Ancak buradaki "doğru" dil kullanımındaki kipi bakımından sıfattır, isim değil. Bizim konumuz olan "doğru" ise isim kipindedir. Bunları birbirinden ayırt etmek gerekir.»

Abdürrahim'den alıntılamış olduğum bir şeyi satmaya giriştim.

Bir kavramı belirlerken karşıtının da göz önünde tutulmasında yarar olduğunu belirtip, «Doğruyu "yanlış olmayan" diye tanımlarsak bu bizi bir yere götürür mü?» diye sordum.

Rahmi «Götürür götürmesine ama konu "gerçek" olunca belki doğruyu "gerçeğe uygun olan" ya da "gerçeğin insanın zihnindeki yansıması" olarak tanımlamak daha yerinde olur.» dedi.

«O zaman da doğru "gerçek" ile tıpatıp aynı olmayacağı için "göreli" bir nitelik taşır, değil mi?»

«Evet!... Bu nedenle tek bir sözcükle "gerçek" diyorsak, bu "nesnel gerçek" anlamındadır. Felsefede ya da akıl yürütmede "öznel gerçek" kavramı dile getirildiğinde ise bu da tek bir sözcükle "doğru"nun karşılığı olur.»

Ben «Şimdi "saltık gerçek" ile "göreli gerçek" kavramlarını yerli yerine oturtmalıyız.» derken, Ömer'in huzursuzlanmaya başladığını fark ettim.

Rahmi ya görmedi ya da aldırış etmedi. Bu bağlamdaki karışıklığı ortadan kaldırmak için şöyle bir açıklama yaptı:

«Felsefede bu gibi kavramların her biri bağımsız ve tek başına değildir. Öncelikle "öznel gerçek" ya da "doğru" kavramı ile "nesnel gerçek" ya da kısaca "gerçek" kavramı birbirinden ayırt edildikten sonra, bunların her ikisi ayrı ayrı saltık ya da göreli olarak nitelenebilir. Elbette "öznel gerçek" mutlaka görelidir çünkü kişiye göredir. Kişi kendi doğrularını kesin ve değişmez olarak nitelendirecek olursa, bunları saltık gibi görür. Oysa "saltık gerçek", tanımı uyarınca zaten nesneldir. Konunun irdelenmesine geçtiğimizde bunları daha iyi anlama olanağını elde edeceğiz.» dedi.

Rahmi benim karşımda, İbrahim onun yanında oturuyordu. Diğerleri benim solumda, Rahmi'nin karşısındaydı. Yeni tanıştığımız için henüz Sıtkı ile Ömer'i birbirine karıştırıyordum.

İbrahim'in yüzünden sıkılmış olduğu okunuyordu. *"Diğerleri de sıkılmış olabilir."* diye düşündüm. Aslında buraya böyle bir söyleşide bulunmak üzere ve kendi istekleriyle gelmişlerdi. Rahmi'nin onları zorlamış olduğunu düşünemezdim. Dolayısıyla konunun ağırlaşmasına dayanmalıydılar.

Buna karşın ortama bir canlılık getirmek istedim. «Benim bildiğim birbirine karşıt iki temel dünya görüşü vardır.» dedim. «Biri **"metafizik"** ya da **"idealist"** dünya görüşü, diğeri **"diyalektik"** ya da **"materyalist"** dünya görüşü olarak anılır. Eğer bu dünya görüşlerinin özelliklerini de ortaya koyarsak, "gerçek" kavramını çok daha iyi anlayabiliriz.»

Rahmi «Doğru söylüyorsun ama işin o bölümüne daha sonra gelmeliyiz.» diyerek beni engelledi.

O engelleme de engellenecekti çünkü tam o sırada garson ve komileri yemek servisini yaptılar.

Bu sırada Rahmi «Ne içiyoruz?» diye sordu ama sorusunun yanıtını bir bakıma kendisi verdi: «Ancak bu akşam alkol yok. Haydi biraya izin verelim ama hepsi o kadar.»

Çoğunluk su üzerinde anlaştı.

Garsonun işi bitince Rahmi sözüne devam etti:

«Kavramlara bir başlangıç olarak değindik. Aslında "gerçek" kavramını değil, gerçeklerin nasıl araştırılacağını incelemeliyiz. Bu araştırmayı yapacak olan kim?... Biz insanlar... Gerçeği araştırabilmek için ya da araştırılan şeyin "gerçek" olabilmesi için, en azından bu terimin anlamı ile ters düşmemek bakımından, böyle bir uğraşının doğru ilkelere uyup doğru bir yöntemle yapılması gereklidir. Dolayısıyla, işte Ömer, senin sorunun yanıtı budur. Ancak bu da yeterli sayılmaz. Gerçekleri araştırma uğraşısına girişecek olan insanın bireysel nitelikleri de amaca ulaşma, hatta yaklaşma olanağını büyük ölçüde etkiler. Her şeyden önce bunların üzerinde durmuş olmalıyız ki ilerleyebilelim.» dedi.

İbrahim, «Aklım karıştı.» diye söylendi. «Gerçek kavramıyla, gerçeklerin araştırılması konusuyla bireysel niteliklerin ne ilgisi olabilir?»

Rahmi hepimize hitaben «Haydi bakalım afiyet olsun. Bir yandan yiyelim bir yandan konuşalım.» dedikten sonra, İbrahim'in sorusuna benim yanıt vermemi istedi.

Yanlış bir şey söylemekten ya da konuyu saptırmaktan çekindim.

«Bana düşmez.» deyince, Rahmi «Peki, ben açarım, sen devam edersin.» diyerek başladı.

«Bir kişinin gerçekleri araştırabilmesi için önce kendi öz varlığını tanıyıp eleştirebilmesi yani kendini bilip öz eleştiride bulunabilmesi gerekir.»

İbrahim «Bir şey daha sorabilir miyim?» deyince, Rahmi «Bakın, tartışma yönteminde de anlaşalım. İçimizden biri, hangimiz olursa olsun, bir diğerinin dediklerinin kapsamındaki herhangi bir şeyi iyi anlamamışsa, açık yüreklilikle hemen sorsun. İbrahim'in yaptığı gibi… Sakın anlamış gibi görünmesin. Anlamadığını anlamış gibi görünmek, başkasına karşı boş bir böbürlenme oluşun berisinde insanın kendi kendisini aldatması olur.» dedi.

Öz Eleştiri

İbrahim, Rahmi'nin görüşmelerimizin yöntemine ilişkin söylediği üzerine rahatlamış gibiydi. «Benim bildiğim "öz" sözcüğü "kendi" anlamına gelir.» dedi. «Şu halde "öz varlık" ile "öz eleştiri" de kişinin kendi varlığı, kendi eleştirisi demektir. İnsan kendisini değil, başkasını eleştirir. Çünkü eleştiri "tenkit" demektir. Yoksa bu da bir başka anlamda mı kullanılıyor?»

Rahmi bana dönerek «Bunu sen açıklamak istemez misin?» diye sordu.

Bunu öyle bir tarzda sormuştu ki, artık kaçamazdım. İlle de beni etkin olarak tartışmanın içine sokmak istiyordu. Acaba getirdiği gençlere benim bu gibi konularda çalışıp birçok şey öğrenmiş olduğumu göstermek mi istiyordu? Bunu anlamama olanak yoktu. Şöyle bir açıklama yaptım:

«Öz varlık, eski dilde "nefis" denilen şeydir. Bu nedenle de bunu "insanın kendi varlığı" diye tanımlayıp geçmek pek doğru olmaz. Bu kavram insanın gerek bedensel gerekse tinsel yani ruhsal özelliklerinin tümünü kapsar. Burada önemli olan nokta, insanın öz varlığını tanımasıdır.

Diyelim ki insan bedensel özelliklerinin tümünü çok iyi biliyor. Aslında bunu bilmesi için en azından tıp öğrenimi görmüş olması gerekir ama biz gene bildiğini varsayalım. Asıl önemli olan ise kendisinin bedensel değil, tinsel özelliklerini bilmesidir. Bu olanağa zaten sadece kendi sahiptir. Bu konuda başkaları yalnızca görünüşe bakarak bir yargıda bulunabilir. Kişinin bunu bilmesi için de kendisine karşı tarafsız davranmayı başarıp kendisini incelemesi gerekir. Onu öz varlığını tanımaya yönelten budur.»

İbrahim, «Kusura bakmayın ama bu nasıl olacak?» diye âdeta katılmadığı görüşünde olduğunu belirtince, «Önce insanın hem bilgi birikimini hem aklını kullanması, sonra da kendisine karşı dürüst olması, yanılgılarını açıkça görebilmesi ve kendi kendisini aldatmaması gerekir. Bu uğraşının sonunda kişi bilgi düzeyi ve yeteneklerinin bilincine varır. Bunun için de kendisine sorular sorup içtenlikle yanıtlaması gerekecektir.» dedim.

«Ne gibi sorular?»

«Örneğin "Ben neyim ve ne değilim?" diye sormalıdır. "Neleri yapmayı başarabilirim; neleri yapamam?... Kendi buyrultum yani iradem dışındaki olay ve olguların karşısındaki duygularım ve eğilimlerim acaba nasıl?" diye sormalıdır. Üstelik bu soruların yanıtlarını verecek olan da kendisidir.» diye bir açıklama yaptıktan sonra, «İyi söyledim mi?» gibisinden göz ucuyla Rahmi'ye baktım. Başını "onaylama" anlamında sallıyordu. Demek ki iyi gidiyordum. Yüreklendim.

«Öz eleştiriye gelince...» diyerek devam ettim. «Bu, insanın inançlarında, benimseyişlerinde, sözlerinde hatta düşünülerinde, eğilimlerinde, tutum ve davranışlarında yanlış ve yanılgılı olanları, kendi kendine arayıp bularak bunları "doğru" olanlarla karşılaştırmasıdır.»

İbrahim bu kez «Peki, bu ne işe yarayacak?» diye sordu.

Söyleşi ikili konuşmaya dönüşüyor gibiydi. Bir kez daha Rahmi'ye baktım. Başıyla "Devam et." işareti verdi.

«Bu uğraşı, insanın kendine inanmasını ve güven duymasını sağlar.» dedim. «Kendi kendisiyle baş başa iken bile içtenlikli olamayan, kendini sorgulayamayan, hata ya da yanlışlarını açık yüreklilikle kabullenemeyen bir kişi, tinsel özgürlüğüne sahip çıkamaz. Buyrultusuna yani iradesine de egemen olamaz.»

İbrahim kesti: «Şu "buyrultu" dediğiniz şey nedir?... Kusura bakmayın bazı sözcüklerinizi tam anlayamıyorum da...»

Rahmi «Zararı yok.» diyerek aramıza girdi. İyi de etti. Çünkü İbrahim'in temel bilgilerdeki yetersizliği canımı sıkmaya başlamıştı.

Fakat Rahmi sabırlıydı. «Önce birbirimizin ne dediğini tam anlamalıyız ki ne konuştuğumuzu da anlayabilelim.» diyerek, bana dönüp bu soruyu da yanıtlamamı istedi.

«Ben konuşurken eski sözcüklerden kaçınmaya çalışırım. Bu nedenle zaman zaman ne dediğim anlaşılmayabilir.» dedim. Bu yalnızca bir açıklama değil, açıkça biraz da sitemdi çünkü İbrahim yaşça benden daha gençti. «Az önce anlaşılabilir olması için "buyrultu" sözcüğü ile birlikte "irade" sözcüğünü de kullanmıştım. Acaba şimdi daha iyi anlaşıldı mı?»

İbrahim «O tamam ama şu "yanılgı" ile "yanlış"ın farkı nedir?» diye sorunca, "yanılgı"nın "hata" sözcüğünün karşılığı olduğunu belirtmem gerekti. Onun da anlaşıldığı onayını alınca konuşmamı sürdürdüm:

«Bazı zaman birey, kendi kusur ve yanılgılarının olumsuz sonuçlarını başkasına yüklemeye kalkışır. Bunu yapmamalıdır. Buluncu yani vicdanı ile baş başa kaldığında, benliğindeki olumsuzlukları ve noksanlıkları arayabilmelidir. Bu uğraşı, bireye hem kendini aşma hem de evrim doğrultusunda ilerleme olanağını sağlar. Bunu başaramayan bir kişinin gerçekleri araştırması boşuna bir çaba olur. Çünkü kendi gerçeklerini bilmeyen kişinin evrensel gerçekleri kavramasına olanak yoktur.»

Rahmi «Güzel söz.» dedi.

Şaşırmıştım. «Hangisi?» diye sormak zorunda kaldım.

«Şu son söylediğin.»

Konuşurken kendimi öylesine kaptırmıştım ki ne dediğimi hatırlayamadım. Rahmi yineledi: **«Kendi gerçeklerini bilmeyen kişi, evrensel gerçekleri kavrayamaz.»**

Ömer «İnsan öz eleştiri yapınca hatalarından kurtulur mu?» diye sorunca, Rahmi bunu olgunlukla karşılayıp «Hayır!» diye yanıtladı, «İnsan, yanılgı ve yanlışlarını düzeltmekte başarısız kalabilir ama bunun bilincine varırsa kendisini gerçeklere ulaşmasına engel olacak etkenlerden korur.»

İbrahim bu kez «Bilincine varmak ne demek?» diye sorunca, Rahmi sözü yine bana aktardı.

«Bu akşam ben sözlük görevini üstlendim galiba.» diye sitem ettikten sonra, «Bilinç, insanın kendisini ve çevresini anlama, tanıma ve değerlendirme yetisidir. İnsanı diğer hayvanlardan ayıran temel "insana özgü öğe" olduğu söylenebilir. İnsanın kendi düşünüleriyle yapıp etmelerinin hem nedenleri hem de sonuçlarıyla birlikte farkına varmasını sağlar. Gerek kendini gerekse çevresini ve doğayı, giderek evreni bilgili ve düzeyli bir tarzda kavramasına olanak veren özelliğidir.» diye bir açıklama yaptım.

İbrahim'in yüzüne baktım. Anlamış gibi görünmüyordu.

Hemen yanımda oturan ve o ana kadar hiç konuşmamış olan Sıtkı İbrahim'e «Yani bilinç insanın algılama yeteneğidir.» deyince, Rahmi «Hayır, hayır!... Karıştırma.» diye âdeta atıldı. «Bilinç "algılama yeteneği" değildir. Algılama yeteneği her insanda kendiliğinden vardır ama bilinç kendiliğinden olmaz. Üstelik algılama yeteneği bazı hayvanlarda insandan daha güçlü ve üstündür. Bilinç kısmen bireysel, çoğunlukla toplumsal bir olgudur. İnsan, bilinçlenme sürecinin en önemli kısmını toplum içindeki yaşamında sonradan kazanır.»

Sıtkı «İnsan düşünen hayvandır dendiği gibi mi?» deyince, Abdürrahim'in bana Descartes ile ilgili olmak üzere "İyi ki bir lâf etmiş." deyişini anımsadım. Rahmi de aşağı yukarı aynı şeyi söyledi. Sanırım o da işin kavramlardan önce terimler düzeyine indirgenmiş olmasından sıkılmıştı. Onun da getirdiği bu gençleri yeterince iyi tanımadığı anlaşılıyordu. «Abdürrahim de nerede kaldı?» diyerek bir nefes almak istedi. Sanki bu akşam Abdürrahim'in hiç gelmemesini yeğleyen o değildi... Bana bakarken kaşlarını kaldırıp alnını kırıştırdı. Sanki "Ne yapayım?... Bu gençler işte bu kadar." der gibiydi.

«Şimdiye kadar çoktan gelmeliydi. Yerimizi biliyor. İstersen bir ara verip gelmesini bekleyelim ya da bir arayalım.» dedim.

İbrahim «O da kim?» diye sorunca, Rahmi şaşkınlığını gizlemedi: «Abdürrahim'i tanımıyor musunuz şantiyeden?» diye sordu. Hayret, aynı inşaatta çalışıyor ama proje müdürü yardımcısını tanımıyorlardı. Pes!

Rahmi, Abdürrahim'in de şantiyedeki görevi dışında dostlarımızdan biri olduğunu, sık sık söyleşilerimize katıldığını, bilgi ve görüşleriyle bize ışık tuttuğunu belirtti. Sonra, «Yok, beklemeyelim. Belki bir engeli çıkmıştır. Bakarsın hiç gelmez. Devam edelim.» dedi. Sanki "Ben bir nefes almak için onu sordum. Aslında hiç gelmese çok daha iyi olacak." der gibiydi.

Ernest Renan'ın bir sözünü anımsamıştım. Söyledim:

"Gerçek her kendisini isteyene açılmaz. O ancak herhangi bir yönü kayırmayan, hiçbir gizli erek gütmeyen, kesin bir özgürlük ve tolerans ile toplumsal işlerin yönetiminde etkili olmak gibi özel bir amaç peşinde koşmaksızın, kendisini arayan zekâlarca elde edilebilir." Bu sözünde gerçeği sanki buyrultusu olan bir canlı varlık gibi belirtiyordu ama asıl vurguladığı nokta gerçekleri arayacak kişinin "iyi niyetli" olması gereğiydi.

Rahmi dudak büker gibi oldu. «İyi ama bu sözdeki gerçeğin kavram bakımından "nasıl bir gerçek" olduğu da önemli. Sanki bir öznel yaklaşım var. Bir bütünden tek bir pasaj almakla olmaz. Tümü gerek.» dedi.

«Peki kendimizi aklına gelen o öznel yaklaşımın, -her ne ise- dışında tutup bu sözlerin özüne bakamaz mıyız?» diye diretmem üzerine, «O zaman şöyle olsun.» dedi, «Gerçekleri araştırmaya girişecek olan kişi, her bakımdan erdemli bir insan olmalıdır.»

«Cemil Sena Ongun'un şöyle bir özdeyişi var: "Yetkinliğin gerçek işareti, yanılgıya düştüğümüzü fark etmek değildir. Aslında gerçeğin nerede olduğunu ve onu nasıl yitirdiğimizi kavrayabilmektir." Buna ne dersin?» diye ekleyince, «Bu lâfları nereden üretiyorsun?» diye sordu.

Çantama eğildim. Bir dosya çıkarıp gösterdim.

«Ohooo!... Sen dersini çalışıp gelmişsin.» dedi.

İbrahim «Bu değindiğiniz Cemil Bey kim? O da dostlarınızdan biri mi?» diye sordu.

Bu hiç de beklenmedik bir soru değildi ama ben "Ernest Renan'ı neden sormadı acaba?" diye düşündüm.

Cemil Sena

Rahmi, Cemil Sena Ongun'un çağdaş felsefecilerimizden olduğunu, birçok yapıtı bulunduğunu, yapıtlarında soyadını pek kullanmadığını belirtip, özellikle ***"Filozoflar Ansiklopedisi"***nin her evde bir başvuru kaynağı olarak bulunması gerektiğini, bunu her büyük kitapçıda bulabileceklerini söyledi. Hatta «Bulamazsanız bana söyleyin. Ben ne yapar eder, size birer takım sağlarım.» dedi. Sonra başıyla bana devam etmemi işaret etti.

«Ben Cemil Sena'nın bu sözünü almış olduğum kitabının tümünü okumuş değilim; kusura bakmayın.» diye başladım. «Sanırım hayli eski bir tarihte ve pek az sayıda basılmış. Piyasada yok. Bir dostumda vardı. Okumak için ödünç istemiştim. "Ödünç alınan kitap bir daha geri gelmez." diye vermedi. Ancak benim için özellikle okumak istediğim bölümlerin fotokopisini çekme zahmetine katlanmaya razı olmuştu.» dedim.

Ömer, «Hiç öyle şey olur mu?... Bu hırsızlıktır.» deyince, Rahmi «Hırsızlık olmasa da, bir tür el koymadır. Kitap için genellikle mubah sayılır.» dedikten sonra, «Haydi konuyu dağıtmayalım.» diye beni uyardı.

Çıkardığım kâğıttan okudum: "Gerçeklerin hiçbiri yüreklerimizdeki kadar parlak, vicdanlarımızdaki kadar doğru değildir."

«Bu sözüyle gerçekleri araştıracak olan bir kişinin önce kendi iç evrenini kurmuş olması gerektiğini vurguluyor.» diye bir yorum yaptıktan sonra, Tolstoy'un bir sözünü okuyarak ekledim: "Yüksek bilgelik ve gerçek, içimize sindirmek istediğimiz tertemiz bir su gibidir. Ancak kendi içimizi temizlersek toplanan suyu da belli bir düzeye kadar temiz tutabiliriz."

Ömer «Ben bunu anlayamadım.» dedi.

İbrahim, «Ben de... Hem "yüksek bilgelik" ne demek?» diye sordu.

Bunun üzerine Rahmi özür dileyerek benden "bilgelik" kavramının da kısa bir tanımını yapmamı istedi.

«Kısa bir tanım zor olur ama deneyeyim.» dedim. «Bilgelik, eski deyişle "hikmet", "bilgi" ile "erdem"in birleşiminden oluşan olgunluktur. İnsanın öz varlığını bilmesinden doğan iç aydınlıktır. Tutkuları dizginleyip tinsel bütünlüğe varmak, özveri ve tolerans ile bireysel gelişimi sağlamaktır.»

Tam «Bir de "tutku", "özveri" ve "tolerans" kavramların tanımlarını da yapayım mı?» diyecektim ki Rahmi «Bilgelik kavramını şimdilik bir yana bırakmalıyız. Çünkü bu kavramın bir de tarihsel geçmişi ile eskiden farklı yorumlanışı vardır ki bunlar bugünün konusunun dışında kalmalıdır. İsterseniz bir gün o konuyu bir diğer söyleşimizde ele alırız. Şimdi, Cemil Sena'nın demek istediği şey şu...» diye başlayarak şöyle bir yorum yaptı:

«Gerçekleri araştırabilmek için gerekli bir diğer bireysel nitelik de "iyi ile kötü", "doğru ile yanlış" gibi karşıt kavramları ayırt edebilmektir. Bu uğraşıya girişecek olan kişi, aklını kullandığı gibi duygularına da egemen olmalıdır. Bilgi birikiminden gerektiğince yararlanmalıdır. Bunu yaparken de dağarcığında yer alan bilgilerin tümüyle somut mu, yoksa bir bütünden soyutlanmış mı olduğunu iyice inceleyip anlamalıdır.»

«Yine Cemil Sena'ya dönebilir miyim?» diye sordum.

Rahmi, «Evet, lütfen.» diye izin verince şu deyişi okudum:

"Doğruyu eğri, dikeyi yatay göstermek için ışığın yerini değiştirmek yetişir. Nice gerçekler, bu oyun sayesinde yalan ve yanlış sayılmıştır."

Hemen ardından da ekledim: «Kuşkusuz böyle bir oyunla nice yalanlar ve yanlışlar da insanlara "gerçek" diye yutturulmuştur. Bu örnek sözdeki "doğru" ile "dikey" gerçekler olarak alınırsa, bu arada "ışık" da bir gerçek olduğuna göre, "eğri" ve "yatay" gerçeklerin arasındaki ilişki ile ortaya çıkmaktadır ki, işte bunlar "gerçek" değildir. Bunlar birer "gerçek benzeri" yani imgedir çünkü gerçekten soyutlanmışlardır. Eğer imgelere "gerçek" denilecek olursa yanılgıya düşülür.»

Bunları kafamdan uydurmamış, Cemil Sena Ongun'un anlatımlarından çıkarmıştım.

İbrahim «İmge nedir?» diye sorunca hiç şaşırmayıp “hayal” ile eş anlamlı olduğunu söyleyerek geçtim. «Nitekim Cemil Sena Ongun konuyla bağlantılı bir diğer özdeyişinde de “Gerçekler hayallerin değil, hayaller gerçeklerin yavrularıdır.” diyor.» sözünü ekledim.

Rahmi’ye dönüp bu söz üzerine bireysel bir yorum yapmak üzere izin istedim.

Rahmi yorumun zaten bireysel olduğunu, topluca benimsenince artık yorum olmaktan çıktığını anımsatıp «Buyur!» dedi.

Terim kullanımında yaptığım yanlışı düzeltmesinden ötürü alınmadım. Buna alışmıştım. Üstelik çok yararlı olduğunu görüyordum. «Çağlar boyunca, toplumların ve toplumları oluşturan geniş halk tabakalarının bilgisizliklerinden ve kör inançlara bağlanmış olmalarından yararlanan egemen güçler ve çıkarcı zümreler, insanların somut gerçekleri araştırmasını engellemiş, toplumları kendi “gerçek benzerleri”nin boyunduruğunda karanlığa tutsak etmişler. Oysa aydınlığa yönelen bir gerçek araştırıcısı, kendisini iyi tanımaktan doğan yargılarının gücünden yararlanabilmeli. Düşünme özgürlüğünü hiçbir çerçeveyle kısıtlanmasına meydan vermeden sonuna kadar kullanmalı.» dedim.

Sıtkı «Böyle yapılacak olursa iyi ve güzel olan gerçeklere ulaşılabilir mi?» diye sorunca, bunu Rahmi şöyle yanıtladı.

«Bilgilerini artırıp olgunlaşma doğrultusunda ilerlemek isteyen bir kişi mutlaka iyiye, doğruya ve güzele yönelmelidir. Bundan kuşku duyulamaz. Fakat gerçek her zaman “iyi” ve “güzel” olacak diye bir şey yoktur. Eğer öyle sanırsanız yanılır, umutsuzluğa düşebilir, gerçeklere uzanan yoldan kolayca sapabilirsiniz. Bu nedenle de varılmış olan gerçekleri bir ön yargıyla ya da yanlış bir kanıyla, öylesinin olamayacağını varsayıp korkarak hemen yadsımamak gerekir. Tersine, onların üstüne üstüne gitme gözü pekliğini gösterebilmek zorunludur.»

Rahmi öyle deyince, Cemil Sena Ongun’un bir diğer özdeyişini ekledim: “Asıl kör olanlar gözleri görmeyenler değildir. Gerçekleri seyretmekten korkanlardır.”

Rahmi «Çok doğru ve yerinde ama böylesine ağır bir felsefeye girince genç dostlarımızı yoruyor ve sıkılmalarına yol açıyoruz.» dedi, «Konuyu biraz daha somut olarak ele alalım.»

Bu kez ben onu yakalamıştım. «Yani basit olarak demek istiyorsun.»

Rahmi bana «Bir bakıma aynı kapıya çıkar ama ben özele indirgemekten söz ettim. Örnek vererek açıklamak istiyorum.» diye yanıtladı. «Diyelim ki bir kişi gerçekleri araştırma uğraşısında gerekli bireysel yeterliliği kendinde buldu. Üstelik yapmacıktan sıyrılmış, kesinlikle içtenlikli yani samimî. Bundan sonra gerçekleri araştırmak için ne yapmalı? Bunun üzerinde durmalıyız.»

Tam o sırada Abdürrahim geldi. Gecikmesinden ötürü bin bir özür diledi. Gençlerle tanıştı.

O da onları şantiyede hiç görmemiş meğer. İbrahim'in yanına oturup «Ne kadar da acıkmışım!» diyerek ortadaki mezeleri atıştırmaya başladı.

Konuşmalarımız ister istemez kesintiye uğramıştı. Rahmi neler görüşmüş olduğumuzu bilmesi için, kavramları atlayarak bir özet yapıverdi.

Garsonu çağırıp Abdürrahim için de yemek servisi yapılmasını istedik. İçecek olarak en çok biraya razı olması gerektiğini belirttik.

Yemek servisi hayret edilebilecek denli çabuk geldi.

Yöntem

Abdürrahim açlığını giderirken Rahmi de boş durmayıp gençlere âdeta kısa bir konferans verdi:

«Gerçekleri araştırmak için farklı yöntemler var.» diyerek başladı, «Bu yöntemlerden birini seçebiliriz. Örneğin belirli bir felsefî düşünüş biçimine uymayı benimseyebiliriz. Hiçbir belli felsefeye uymadan, farklı felsefeleri irdeleyerek bir sonuca varmayı da öngörebiliriz. Hatta tümüyle öznel bir görüşe bile bağlanabiliriz.

Şimdi bakalım, bunlardan hangisi daha elverişli?

Belirli bir felsefî düşünüş biçimine uyacak olursak, düşüncelerimizin gelişmesi bakımından zorunlu bir alıştırmanın gereklerini yerine getirmiş gibi bir iş yapmış oluruz. Bu tür bir alıştırmanın, düşünme özgürlüğümüze ve özgür düşüncelerimizi üretmemize engel olmamasına hatta herhangi bir şekilde kısıtlamamasına çok dikkat etmemiz gerekir. Aksi takdirde, belirli bir felsefe, sınırları ve kavram kalıpları bakımından gerçeklerin gerisinde ya da tümüyle dışında kalmamıza neden olabilir.

Belirli bir felsefeye uymamak, özgür düşüncenin sınırlarını alabildiğine açar. Ancak bu kez gerçekleri araştırma yolunda yapacağımız çalışmanın amaçtan tümüyle uzaklaşması, "gerçek" ile hiçbir ilgisi olmayan birtakım yanıltıcı sonuçlara yönelmesi gibi bir tehlike vardır.

Herhangi bir felsefeye uymamak, hiçbir felsefî düşünüşe değer vermemek demek değildir. Birbirine benzer ya da tümüyle farklı felsefeleri irdeleyip bir ortak sonuca yönelirken, uygulanan bu yöntemin diğerlerinden daha olumlu ve daha etkili olduğunu sağlama almak gerekir.

Tümüyle öznel yani sübjektif bir görüşe bağlanacak olursak, bunun yararı ancak kısa bir süre için zekâmızın canlı tutulması, düşünce jimnastiği yapmak olur. Bu yöntemle olsa olsa önceden belirlenmiş, kesin sayılan gerçeklere ulaşabiliriz. Dogmalara saplanabiliriz. Hatta kör inançlar ile bağnazca savunulan katı görüşlerin yüzdüğü bir havuzda boğulabiliriz. Daha ileriye gitme olanağını yitirmiş oluruz.

Dolayısıyla böyle bir yöntem, daha başlangıçta kişinin kendi özgürlüğünü ortadan kaldırması demektir. Gerçeklerin araştırılmasında bu risk göze alınamaz; hiçbir zaman da göze alınmamalıdır.»

Konuşmasının bu aşamasında Rahmi birtakım başka terim ve kavramlara değineceğini, özellikle bunların tanımlanmasını isteyebileceklerini, bu nedenle her bir yeni terim ya da kavram kullanınca, bazılarını bilsek bile bunları kısaca açıklayacağını söyledi.

Sözünü şöyle sürdürdü: «Tarihe şöyle bir göz atacak olursak, gerçekleri araştıran ya da gerçeklere varmayı erek edinmiş felsefî düşüncelerin doğayı gözlemleyerek işe başlamış olduğunu görürüz.

Kimi düşünürler açıklamalarını madde üzerine kurarken kimileri doğada var olmayan "idea" ya da benzer kavramları yeğlemiştir.»

Sözü arasında bana dönüp «Sen de bunu istiyordun, işte geldik.» dedikten sonra devam etti.

«Metafizik, varlığın her türünün ruhsal bir nedenden oluşup gene "ruhsal" olan bir ereğe yöneldiğini benimseyen, bundan ötürü değişmezliği ve ilintisizliği savunan bir dünya görüşüdür. Sözlük anlamı bakımından "fizik ötesi" demektir. Herhangi bir olgunun, fiziksel yöntemlerle anlaşılıp açıklanabilmesini olanaksız görür.

Temelini metafizikten alan felsefeler şunu savunur: "Her varlık ya da her olgu, her zaman ve ancak kendisinin aynıdır. Bir şey hiçbir zaman kendisinden başka bir şey olamaz."

Dolayısıyla bu felsefede kavramlar bütünden soyutlanarak incelenir. Aynı anda var olan iki zıt kavram birbirlerinden apayrı tutulur. İlişkileri ve çelişkileri kabul edilmez.»

Rahmi bunları anlatırken Abdürrahim'in söze girmeye can attığını fark etmiş olacak ki, «Abdürrahim, hiç kıvranma.» dedi. «Sen şimdilik yemeğini yemeye bak… Nasıl olsa sıran gelecek. Kendi görüşlerinin doğruluğunu anlayabilmek için onlara karşıt görüşleri de bilmeli ve değerlendirmelisin. Öyle değil mi?»

Abdürrahim ağzındaki lokmayı yutmaya çalışırken, «Öyle ama metafizik buna olanak vermiyor.» diye yakınacak oldu.

Rahmi «İyi ya!» dedi, «Ben de zaten öyle olmadığını söylemiyorum. Hoşlanmadığın, uygun görmediğin bir felsefeyi, hoşlandığın ve uygun gördüğün bir felsefeden çok daha iyi bilmelisin.»

Abdürrahim «Bilmediğimi nereden çıkardın?» diye kendini savunmaya kalkışınca, Rahmi «Ben senin için böyle bir şey söylemedim. Gençler bilmeyebilir. Onun için bir özet yapıyorum.» derken, ben de Abdürrahim'e bu gençlerin temel bilgiler bakımından yetersiz olduklarını nasıl anlatabileceğimi düşünüyordum.

Ciddî bir tonla ve sanki bir otorite konuşuyormuş gibi «Bunlar hepimiz için yararlıdır. Dinleyelim lütfen.» dedim.

Abdürrahim bana "Ne demek istiyorsun?" der gibi baktı. Renk vermedim. Nasıl olsa anlayacaktı.

Rahmi «İkinci aşamaya geliyoruz.» diyerek sözünü sürdürdü. «Daha sonra ortaya "Septisizm" ya da "Kuşkuculuk" olarak anılan bir akımın çıktığını görürüz.»

Abdürrahim dayanamadı. «Metafiziğin öncesi de var. Septisizm'e gelene dek birçok felsefe görülür.» diyecek oldu.

Rahmi bugün ve bu ortamda Felsefe Tarihi'nin tümünü gözden geçirme olanağımızın bulunmadığını, sadece bir özet yaptığını, en önemli noktalara kısaca değinip geçtiğini söyleyip konuşmasını şöyle sürdürdü:

«Kuşkuculuk, gerçeklere ilişkin kesin bilgiye hiç ulaşılamayacağını öngörür. Bu nedenle, "Bilinemezcilik" ya da "Agnostisizm" olarak anılan akım ile de uyuşur.

Bunun ardından "Kritisizm" ya da "Eleştiricilik" denen bir akımdan söz edebiliriz. Bu, bir yandan kuşkuculuğa karşı çıkarken, diğer yandan da akıl yoluyla metafiziği çökerten bir tutum takınmıştır.

Felsefe, “Pozitivizm” ya da “Olguculuk” denilen akım ile ilerlemiştir. Bu yeni akım ile birlikte gerçeklerin araştırılmasında artık ne akıl yolu ne de gözlemlerle elde edilen bulgular yeterli bulunmaktadır. Her bilginin “gerçek” sayılabilmesi için mutlaka kanıtı aranır.

Dolayısıyla bundan böyle gerçeklerin araştırılması “bilim”in doğrultusuna oturtulmuştur. »

Abdürrahim «Hah!» dedi ama Rahmi onu duymazdan gelerek sözünü sürdürdü:

«Bence, ne bunlar ne de yakın geçmişimizde ortaya çıkmış felsefelerden en sonuncusu, en yenisi, en gelişmişi felsefî düşüncenin artık evrimini tamamlamış bulunduğunu gösterir. Gerçi sözlük anlamı bakımından “felsefe” gerçeklerin düşünce yoluyla araştırılmasıdır ama kavramsal olarak bu kadarla kalmaz.

Felsefe, ilk doğuşundan günümüze dek geçirmiş olduğu değişimle, edindiği aşamalarla kuşkusuz gelişim göstermiştir. Bu da artık daha ileri bir aşamaya varamayacağını değil, aksine evrende araştırmaya değer bir gerçek bulundukça, gerçeklerin tümü açıklığa kavuşturulmuş olmadıkça onun da gelişimini sürdüreceğini göstermektedir.»

Ömer «Gerçeklerin araştırılmasında sadece felsefeye dayanıp güvenmek yeterli midir? Gerçekleri salt düşünce yoluyla araştırmak başarılı sonuçlar verir mi? Bilim ve teknolojinin sağladığı bilgi gerekmez mi?» diye sordu.

«Buna en başta değinmiştim.» dedi Rahmi, «O zaman hiçbir felsefeye kesinlikle güvenmemek ama tümünü irdeleyerek ve her birinden yararlanarak birleştirici bir yöntem uygulamak gerekir.»

Sıtkı «İyi ama siz hep felsefeden yana bir tutum takındınız.» diye âdeta suçlayınca, Rahmi şöyle bir açıklama yaptı:

«Ne genel olarak felsefenin tümünden ne de özel olarak herhangi bir felsefî düşünüşten yana bir tutum takındım. Anlatmış olduklarım öyle bir izlenim vermişse, ya ben anlatamadım ya da iyi anlaşılamadı. İsterseniz şöyle diyelim, belki daha iyi anlaşılır:

Her felsefe sistemi, kendini “tek doğru” saymış, bu yüzden başlangıçta öyle görünmese bile sonradan bağnazlığa düşmüştür. Felsefelerin zaman içinde canlılıklarını yitirmeleri, dayandıkları bilgilerin eskimesinden, tasarımlarının zamanla değişen koşullar altında yürümez oluşundan, işlevlerinin sürdüremeyip geçersiz kalışlarından ileri gelir. Oysa biz gerçekleri araştırırken zamanla değişebilecek felsefelere değil, bilimsel temellere, deneye ve sınamaya dayanan bilgilere hatta bunların kendisine bile değil, bilimsel yönteme ve ilkelere güvenmeliyiz.»

Abdürrahim bu fırsatı kaçırmayıp, «İşte diyalektiğe geldin.» diye araya girdi. Diyalektikten söz edilmezse çatlardı.

Rahmi «Hayır! Henüz gelmedim ama geleceğim. Ne kadar da acelecisin. Sabırlı ol.» deyip sözünün sonrasını getirmeye girişti:

«Gerçekleri araştırırken tümüyle öznel bir görüşe bağlanmak bizi nasıl dogmalara sürüklenme ve giderek bağnazlığa düşme tehlikesiyle karşı karşıya bırakıyorsa, belirli bir felsefeyi temel dayanak olarak almak da bir diğer benzer tehlike yaratır. Bu tehlikeden sakınmak, sadece kuralları ve ilkeleri kesinleşmiş olan herhangi belirli bir felsefenin sınırlarını özgürce aşmak ya da olabildiğince genişletmekle olanaklıdır.

Bu durumda yine önceki sözüme dönüyorum. En uyumlu ve gerçekleri araştırmak bakımından amaca yönelmede en etkili yol, herhangi bir felsefeye bağlı kalmayıp değişik felsefelerin analiziyle bir senteze doğru ilerlemektir. Hatta felsefeleri birer araç gibi kullanmak, birbirlerinden apayrı olanların bağdaştıkları noktaları bulmak için aralarında köprüler kurup ortak görüşleri belirlemek, belki "felsefeler üstü" denilebilecek, bilimsel" ve "akılcı" olarak nitelenebilecek bir yöntem uygulamaktır.»

Rahmi'nin çok ilginç bulduğum son sözleri üzerine bir özet yapma gereğini duydum: «Şu halde gerçekleri tüm felsefelerin dışında fakat tüm felsefeleri içeren bir düşünce ve eylem biçimiyle bilimsel yönteme güvenerek araştırmanın en olumlu ve en etkili yol olduğunu söyleyebilir miyiz?»

«Evet!»

«Demek ki "felsefeler üstü" yöntemle gerçekleri araştırırken başarılı olabilmek için, ilgili felsefeleri de bilmek, doğruları ve yanlışlarıyla göz önünde tutmak gerekir.»

Abdürrahim atıldı. «Geliyorsunuz. Geliyorsunuz.»

Rahmi Abdürrahim'in niyetini bilmiyormuş gibi. «Nereye?» diye sordu.

«Nereye olacak! Diyalektiğe.»

«Gelmekte olduğumuzu nasıl çıkardın?»

«Çünkü» diye söze başladı Abdürrahim, «Diyalektik düşünce biçimine alışabilmek için yüzyıllardan bu yana hatta belki binlerce yıldan beri kökleşmiş düşünme alışkanlıklarından kurtulmak gerekir. Bir idealistin, bir teistin, bir deistin, bir panteistin, bir ateistin, bir deterministin, bir materyalistin, bir pozitivistin, bir rasyonalistin hatta beğenmesem de kabul edeyim ki bir metafizikçinin bile düşünce tarzından yararlanıp bunların tümüne değer vererek hepsini bilgelikle bir diyalektik dünya görüşü içinde birleştirmek ve uzlaştırmak gerekir.»

Rahmi, «Anlayışlı olmak, tolerans göstermek gerekmez mi?» diye sordu.

Abdürrahim hiç düşünmeden «Elbette!» diye yanıtlayınca, Rahmi'nin gülüşünden bu sorunun bir tuzak olduğunu anladım.

«O zaman sen de anlayış göster. Biraz toleranslı davran.» dedi, «Bak, öylesine çok terimi birden bir anda, ardı arkasına kullandın ki şimdi genç mühendislerimiz senden bunların bir bir tanımını isteyecek.»

Abdürrahim «Hay hay!» dedi. «Hangisinden başlayayım?»

Rahmi «Bence bu ayrıntılara gerek yok.» diye yumuşak bir yanıt verdi, «Sanki günlerce aç kalmış gibisin. Yemeğine odaklanmış, ne anlatmakta olduğumu göz ardı ederek sözü senin istediğin yere getirmeyişimden ötürü kıvranıp duruyorsun.

O konuya girelim de rahatla bari. Ancak bunu yaparken kullandığımız her bir sözcüğün anlamının hepimizce bilindiğinden emin olalım.»

Karşıtlar

Gençlerden epeydir ses çıkmıyordu. Sonunda İbrahim beklediğim soruyu sordu: «Bu diyalektik dünya görüşü dediğiniz şey nasıl bir şeydir?»

Hoppala!... Anlayamamış mıydı?

Rahmi mühendislik eğitimi görmüş olanların hep rakamlarla uğraştıkları için felsefî konularda pek az şey bildiğini söylerken haklı mı çıkıyordu?

Yoksa düzeltmeli miydi?... Hiçbir şey bilmediklerini…

Soruyu Abdürrahim usulca yanıtladı: «Temel olarak az önce Rahmi'nin değindiği metafizik ya da daha doğru ifadesiyle düalist dünya görüşünün karşıtıdır. Olay ve olguların tüm yanlarıyla ve tüm ilişkileriyle birlikte kavranmasını öngören bir dünya görüşüdür.»

Rahmi, «Bu düşünce tarzının ileri gelen adlarından biri olan **Hegel** şöyle der.» diyerek Abdürrahim'in söylediğine biraz daha açıklık getirdi. «Herhangi bir şeyin anlaşılır duruma gelebilmesi için, karşıtı ile birlikte düşünülmesi gerekir.» Durdu. Anlaşıldı mı gibisinden baktı. «Bu Hegel'in sözü, benim deyişim değil. Dolayısıyla, doğru olduğunu kabul edersek, gerçekleri araştırırken kullanılan diyalektik düşünce yöntemi uyarınca metafizik yaklaşımı da göz önünde tutmak gerekir.»

İbrahim, «Gerçi diyalektiği tam olarak anlamış değilim ama bu durumda soruma metafiziği ve düalizmi de eklemem gerekiyor.» dedi.

Rahmi «Aynı sözleri yinelemeyelim.» diyerek, İbrahim'in bu sorusunun yanıtını az önce vermiş olduğunu, Abdürrahim'in de zaten bu nedenle diyalektiğin de belirtilmesini istediğini söyledi. «Ancak şunu ekleyebiliriz: Metafizik dünya görüşüyle uyuşan felsefelerin ortak özelliği, hepsinde de varlığın tümünün ruhsal bir nedenden oluşup ruhsal bir ereğe doğru yöneldiğine dair bir "ön yargı" bulunmasıdır. Diyalektik dünya görüşüne göre ise evren her şeyin her şeye bağlı olduğu ve karşılıklı olarak birbirini etkilediği bir bütündür. Olaylar arasındaki evrensel bağ, aynı zamanda bir "neden ve sonuç ilişkisi" sayılır. Nedenler ve sonuçlar karşılıklı olarak birbirlerini etkileyip yer değiştirebilir.»

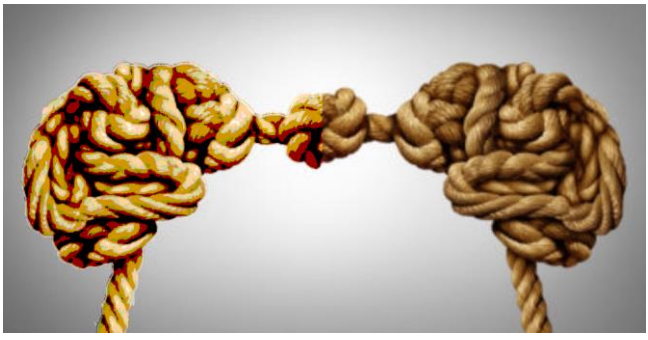

Bunları söyledikten sonra İbrahim'in önünden Abdürrahim'e doğru bakıp, «Nasıl, sence oldu mu?» diye sordu.

Ben ise dikkatle İbrahim'i izliyordum. Gözlerinin içinden hiçbir şey anlamamış olduğu okunuyordu.

Abdürrahim «Ben böyle güzel özetleyemezdim. Çok daha uzun boylu anlatımlara girerdim» dedikten sonra, bu durumda metafizik dünya görüşünün yanılgısını, ön yargılı davranmaksızın ortaya serebileceğimizi söyledi.

Rahmi, «Eğer kesinlikle diyalektikten yana çıkarsan ön yargılı olursun.» diye Abdürrahim'i uyardı.

Abdürrahim «Olabildiğimce yansız bir tutum takınırım.» diyerek başladı. «Metafizik görüşlü felsefelere göre, her varlık ya da olgu her zaman kendisinin aynıdır. Bir şey hiçbir zaman "başka bir şey" olamaz. Bir şey ya doğrudan kendisidir ya da kendisinden başkasıdır. Düalizm denilen yaklaşım da işte tam olarak budur. Sadece iki karşıtın varlığıyla yetinir ve bu ikisi arasında herhangi bir analiz - sentez ilişkisi de kuramaz.»

Sıtkı «Zaten öyle olması gerekmiyor mu?» diye bir çıkış yaptı. Sofradan bir bıçak aldı. «Örneğin bu bir bıçaktır. Bıçaktan başka bir şey olamaz.»

Abdürrahim bir an durdu. Sinirlenmemeye çalıştığını sezdim. Biraz abarttığı ve bizim pek alışık olmadığımız, sanki "Uslu ol, yoksa seni döverim." gibisinden bir anlatıma girişti.

«Biraz dinlersen anlayacaksın.» dedi, «Sen ona bıçak diyorsun ama hiç bıçak kullanmamış olan birisi, onun sadece bir metal parçası olduğunu söyleyebilir. Yemekte kesme işi yapmadan çatala yardımcı olur. Sırf kesmek için değil, tereyağı gibi yumuşak nesneleri yaymak için de kullanılır. Gerektiğinde bir tornavida gibi de kullanmayı deneyebilirsin. Gerektiğinde sapıyla bir küçük çivi çakılabilir. Zarf açacağının yerine de geçebilir. Ateşe atarsan eriyip bir metal alaşımı olur. Demek ki sadece bıçak değil, aynı anda başka birçok şeydir.» dedi.

Sıtkı sesini çıkarmayınca, Abdürrahim önceki sözüne döndü. «Diyalektik düşünce biçimi, metafiziğe ya da düalizme tam karşıt olarak şunu söyler: Hiçbir şey hiçbir anda kendisinin tıpkısı değildir. Her şey her an bir başka şeydir çünkü sürekli olarak değişmektedir. Fakat bir şey aynı zamanda hem kendisidir hem de karşıtıdır.»

Bu kez Ömer «Sonuncusu çelişkili olmadı mı?» dedi.

Abdürrahim «Öyle gibi görünüyorsa da değil.» diyerek açıkladı. «Çünkü her şeyin kendisinden sonra olacak şey, öncekini de bünyesinde taşır. Şöyle dersem belki daha kolay anlaşılır: Bir sentez, tez ile antitezin çatışmasından oluşur ama içeriğinde önceki tez ile birlikte ona karşıt olan antitez de vardır. Oluşan sentez ne önceki tezin ne de antitezin aynısıdır. Bu nedenle her ikisine de karşıt düşer.»

Sustu. Durdu. «Anlatabildim mi?»

Aslında Abdürrahim çok iyi anlatmıştı ama ben bu gençlerin anlamış olduklarından kuşkuluydum. *"Acaba bir yolunu bulup bu konuyu kessek daha iyi olmayacak mı?"* diye düşünüyordum. Gençlerin bilgi bakımından yetersizliği, hele İbrahim'in bunu açıkça sergileyişi, Sıtkı'nın diretmeci tutumu, Ömer'in anlama güçlüğü akşamın tadını kaçırıyordu. Rahmi keşke bu gençleri hiç getirmeseydi.

Kendi hesabıma tasarlamış olduğum bilgiyi alamıyordum. Eğitmen durumuna düşmüş gibiydim.

Rahmi'ye kızmıştım. Konuyu görüşmek ve tartışmak değil, bilmeyenlere anlatmakla uğraşıyorduk. Zamanımızı boşa harcıyorduk.

Elbette birilerini eğitmek, onları düşünce ilkelerine alıştırmak yararlı bir iş sayılırdı ama sırası değildi. Eğer bunu öngörerek başlasaydık, başka olurdu. Ben buraya bir şey öğrenmek için gelmiş ama bildiklerimi öğretir duruma düşmüştüm.

Ben bunları düşünürken Abdürrahim sözüne devam ediyordu.

«Metafizik ya da düalist dünya görüşüne uygun bir felsefe, kavramları bütünden soyutlayarak inceler. Aynı anda var olan iki zıt kavramı birbirlerinden apayrı, bağımsız olarak ele alır.» deyiverdi.

Beklediğim oldu.

Sıtkı «Doğrusu bu değil mi?... Öyle olması gerekmez mi?» diye karşıt görüşünü patlattı.

Soru sormamıştı. Aslında Abdürrahim'in dediğine aykırı bir görüş ileri sürüyordu ama Abdürrahim bunu iyi niyetli, saf bir soruymuş gibi aldı.

«Hayır!... Doğadaki ya da toplumdaki hiçbir olay ya da olgu çevresindeki koşullar ile ilişkisiz ve onlardan bağımsız olarak düşünülemez.» dedi, «Öyle yapılırsa, olay ve olguların tümü kavranamaz. Yanılgıya düşülür. Kavramlar gerek karşıtları gerekse bütünleriyle birlikte incelenmelidir.»

Rahmi söze girme gereğini duydu. «Bizim için asıl önemli olan kavramlar değil, yasalardır. Kavramlar yasaları daha iyi anlamak için kullanılır.» dedi, «Biz, birbirine karşıt olan bu her iki dünya görüşünün doğa yasalarını nasıl incelediğine bakmalıyız. Çünkü felsefeden yararlanıyoruz. Bu yüzden ondan sık sık söz ediyoruz ama asıl konumuz felsefe değil, gerçeklerin araştırılmasıdır.»

Abdürrahim'den de sözü eksenine getirmesini istiyordu. Abdürrahim bunu anlamakta gecikmedi. «Peki! Madem öyle istiyorsun, öyle yapalım.» diyerek, şöyle bir açıklamada bulundu: «Metafizik dünya görüşüne göre bilimsel bir yasa, nesnel koşullarla değişemez. Çünkü bir yasa ya vardır ya yoktur. Hem var hem yok olamayacağına göre, eğer varsa sonsuza dek hiç değişmez. Yoksa da sonsuza dek yok olarak kalacaktır.»

Sıtkı atılıp «Elbette!... Buna da karşı çıkmayacaksınız sanırım.» dedi.

Konuşmanın elektriklenmesini önleyebilmek için araya girip «Cemil Sena Ongun'un bu konuda da bir özdeyişi var ama sizi bıktırmış olabilirim.» dedim. Rahmi hemen, «Olsun!... Söyle.» dedi. Ses tonundan, Sıtkı'nın karşı çıkışlarından ötürü onun da sıkılmış olduğu anlaşılıyordu.

Uzanıp çantamdaki dosyadan bir kâğıt seçtim.

«Burada şöyle diyor: “Metafizik düşüncelerin ulaşabileceği en büyük gerçek şu olsa gerektir: Sonsuzluğun sonu gene sonlu bir sonsuzluktur.”... Aslında belki güzel bir söz ama biraz yorum ister, değil mi?.»

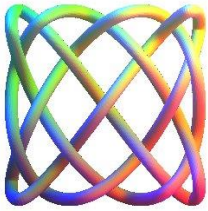

Rahmi aradığını bulamamıştı. «Şimdi bir de “sonsuzluk” kavramına girersek bu işin içinden hiç çıkamayız. Sırası değil.» dedi.

Abdürrahim ise «O söz açıkça metafizik dünya görüşüne uygun bir düşünce yönteminin düştüğü yanılgıyı ortaya koyuyor.» diyecek olduysa da Rahmi’ye bakıp «Kusura bakma!» demekten de kendini alamadı. Sözünü şöyle sürdürdü:

«Metafiziğe ya da düalist bir anlayışa dayanan bir düşünce tarzı, varlık ya da olguların değişmezliğini öngörür. Değişmenin yalnızca bir biçim ya da durum değiştirme olduğunu, eylemin ise yer değiştirmeden başka bir şey olmadığını ileri sürer. Diyalektik düşünce ise, doğadaki her şeyin ve her olayın içyapısında sürekli çelişkiler bulunduğunu, değişimi bu içsel çelişkilerin yarattığını belirtir.»

Yanımda oturan Sıtkı, bir şey demediyse de göz ucuyla şöyle bir bakınca Abdürrahim’in dediklerine kesinlikle katılmadığını anladım. Elbette katılmak zorunda değildi ama bana göre aslında bu konuyu yeterince belki hiç bilmeyişinden ileri geliyordu. Abdürrahim ise bunun farkında değildi. Her zamanki gibi başını almış gidiyordu:

«Dolayısıyla, olaylar ve olgular yalnızca birbirleri arasındaki çelişkilerle değil, kendi içlerindeki çelişkiler de göz önüne alınarak incelenmelidir. Çelişkilerin oluşturduğu değişim de incelenmelidir. Az önce Rahmi’nin değinmiş olduğu üzere, her an hem kendisinin aynı hem de kendisinden ayrı olma durumunda bulunan her şey, kendisini değiştiren öğeleri de kendi bünyesinde taşır. Bu çelişki ve değişimin sonunda, doğadaki her şey bir nicelik değişmesinden bir nitelik değişmesine sıçrayarak gelişir. Bu nedenle de her olay ve her olgu ancak kendi koşulları altında geçerlidir. Dün birer “yasa” olarak bilinen gerçekler, bugün artık sadece birer kör inanç haline dönüşmüş olabilir. Bugünün yasaları da aynı biçimde yarın geçersiz olabilir. Evrim doğrultusundaki değişim hep sürecektir.»

Sustu. Kısa bir sessizlik oldu.

Rahmi «Bitti mi?» diye sordu.

«Bitmedi ama sonrasına geçmeden burada duralım.»

Rahmi de «İyi.» diyerek onayladı ve teker teker genç mühendislere baktı.

Ses çıkaran yoktu.

«Anladınız mı?» diye sordu.

Bence anlamamış oldukları belliydi ama Rahmi'nin daha önce söylemiş olduğunu ya unutmuşlardı ya da göz ardı ediyor ve anlayamamış olmayı kendilerine yediremiyorlardı.

Sessizlik biraz daha sürdü.

Az sonra İbrahim «Şu "nicelikten nitelik değişmesine sıçramak" ne demek oluyor?» diye sorma yürekliliğini gösterdi.

Abdürrahim bunu açıklardı ama «Ben anlatırsam iyi anlaşılmayabilir. Belki Rahmi daha iyi anlatır.» diyerek topu ona attı.

Rahmi sofradaki bıçaklardan birini alıp masanın kenarına dikey biçimde koydu. Sonra masadan dışarı doğru ağır ağır itti. «Bak... Bu bıçak şu anda masanın üzerinde. Onu düşmeye hazırlıyorum.» diyerek biraz daha itti. «Hâlâ düşmedi. Sonunda düşecek ama düşme olayı ağır ağır olmuyor; sadece hazırlanıyor.» dedi.

Biraz daha itti. Bıçak sonunda yere düşünce «İşte, gördünüz ya!» dedi, «Birdenbire düştü. Bu "değişim" denilen olay için gereken "nicelik" birikimi önceden hazırlanmıştı. Masanın üzerindeyken bu onun önceki niteliğiydi. Şimdiki niteliği ise yerde oluşu. Nicelikten niteliğe geçiş ya da sıçrama işte böyle bir olaydır.»

Kimseden ses çıkmıyordu. Bu basit örneği pek anlamamış gibi duruyorlardı. Rahmi bir örnek daha vermek istedi.

«Ağzına kadar doldurulan bir bardağa tek bir damla daha eklenmesi üzerine birdenbire taşması gibi.» dedi.

Genç mühendisler için bu örnek daha anlaşılır olmuştu.

Ömer «Orada suyun yüzeysel geriliminin aşılması var.» diye mühendis kafasıyla bir açıklama yapınca, Rahmi «İyi ya!... İşte o.» dedikten sonra Abdürrahim'e dönerek, «Görüyorsun ki genç mühendisler somut hatta fiziksel anlatımlar yapılınca konuyu çok daha iyi kavrıyor. Sen de anlattıklarını böyle örneklerle açıklayamaz mısın?» tarzında bir serzenişte bulundu. Anlatımını basite, güncel yaşama indirgemesini istiyordu.

Abdürrahim «Bir örnek düşüneyim.» dedi, «Metafizik düşünce yönteminin yanılgısı temel olarak nereden kaynaklanıyor?... İlişki ve bağıntıların göz ardı edilmesi hatta yadsınmasından... Oysa ilişki ve bağıntıları bilmek zaten gerçekleri bulmak ile özdeştir. Örneğin "Anne, annedir. Başka bir şey değildir." diyebilir miyiz?»

Abdürrahim'in tam karşısında Sıtkı vardı.

Ben biraz yanda kalıyordum ama Abdürrahim'in gözlerini Sıtkı'ya dikmiş olduğunu görüyordum. Sorusunu öncelikle ona yönelttiği anlaşılıyordu.

Sıtkı bunun farkına varınca, «Anne bir kadındır.» dedi.

Abdürrahim «Orası kuşkusuz... Baba da bir erkektir. Burada kelime oyunu yapmıyorum. Gelmek istediğim nokta başka. Aynı şekilde "Çocuk, çocuktur." diyebilir miyiz?» diye sorunca, Sıtkı sanırım bir oyuna düşmüş olmamak için bir süre düşündü. Sonunda, «Evet!... Olabilir.» dedi

Acaba bunun ardından ne gelecekti?

Abdürrahim merakımı gidermekte gecikmedi. «Eğer metafizik yöntemle düşünürsek bunların birbirlerinden bağımsız, ayrı ayrı nesnel kavramlar olarak nitelendiğini görürüz.» dedi.

Fakat sözünü o kadarla bırakmayıp şuhu da ekledi: «Diyalektik düşünceye göre ise çocuk anne olmadan, anne çocuk olmadan yoktur. Annesiz çocuk, çocuksuz anne tanıtlanamaz ve kavranamaz. Çünkü çocuk anneyi, anne çocuğu oluşturur.»

Sıtkı «Bu anlatım tavuk mu yumurtadan çıkar, yumurta mı tavuktan tarzı bir şey.» dedi, «Nereden başlarsanız ona göre bir yere doğru gidersiniz. Anasız babasız çok çocuk vardır. Çocuksuz ana babalar da vardır.»

Abdürrahim, «İşte metafizik türdeki düşüncenin yanılgısı ortaya çıkıyor.» diyerek sevinçle ellerini ovuşturdu. Neşelenmişti. «Bir anne yoksa, bir baba yoksa, çocuk nasıl olur?... Olamaz! Anası ve babası bilinmeyen çocuklar olabilir ama hepsinin de mutlaka bir anası, bir babası vardır. Dünya yüzünde "çocuksuz bir ana baba" diye bir şey olamaz. Çünkü ancak bir çocukları doğduğu zaman "ana ve baba" olurlar. Çocuk olmadan önce onlara sadece "erkek" ve "kadın" denebilir.»

Sıtkı, «Hani kelime oyunu yoktu?... Bu açıkça kelime oyunu.» diyerek yakındı. «Eğer diyalektik dediğiniz şey buysa, anlaşılıyor ki o da ancak bilinen bir şeyi başka türlü söylemekten ileri gitmiyor.»

Abdürrahim'in yüzü bembeyaz gibi oldu. Az önceki neşesi kaçmıştı.

Rahmi bu işin kötüye gideceğini fark etmiş olsa gerek hemen araya girdi. «Çekişmeyelim lütfen.... Verilen örnek pek uygun düşmemiş ya da iyi anlaşılmamış olabilir.» diyerek aralarını bulmaya çalıştı. «Ancak şunu çok iyi bilmeliyiz: Bilim de felsefe de çağlar boyunca hem birçok atılım hem yıkıntılar geçirmiştir. Her keresinde öncekinin üzerine bir yenisi inşa edilmiştir. Tıpkı eski uygarlıkların üzerine yenisinin kurulması gibi... Geçmişte erişebileceği en yüksek düzeye erişmiş olduğu sanılan bilim ya da felsefe, bir duraklama dönemine girdiğinde kısır tartışmalara, verimsiz didişmelere sahne olmuştur. Bu arada birbirleriyle de boğuşmuşlardır. Sonradan gelişen bilim ve felsefe ise el ele verip eskilerin yanılgılar kümesinden hatta boş inançlardan başka bir şey olmadığını kanıtlamıştır.»

Ömer «Bu dediğiniz sanırım sadece felsefede olabilir.» sözüyle araya girip «Hiç bilimde, teknikte örneği var mı?» diye sordu.

Rahmi «Olmaz olur mu?... Hem felsefeden çok daha fazlası var.» diyerek yanıtladı. «Herkesin bildiği fizik örneği belki de en belirgini, en kolay anlaşılanıdır. O da Newton'un çekim kuramıdır. Biliyorsunuz ki Einstein bu kuramın birçok bakımdan geçersiz olduğunu kanıtlamıştır. Sonra Stephen Hawking diye bir başka adam çıkmış, Einstein'ın yanılgılarını ortaya sermiştir.»

Ben de «Dolayısıyla bir zamanlar "gerçek" sanılan bir şey aslında bir "gerçek benzeri" idi.» deyiverdim.

Rahmi, «Doğru!» dedikten sonra ekledi: «Şimdi hepinizin birden bir konu üzerinde düşünmesini istiyorum: En önemli gerçek nedir?»

Hiç kimseden ses çıkmayınca, Rahmi «Evet, düşünmek gerek. » dedi.

Ben buna bir yanıt verebileceğimi söyleyince, Rahmi «Yok hayır!... Yanıtı hemen bugün, üstelik bu ortamda bulmayalım, düşünelim ve bir sonraki buluşmamızda herkes düşüncesini belirtsin..» diyerek beni engelledi. Bir yandan da Sıtkı ile Ömer'e çaktırmamayı çalışarak göz kaş işareti… «Bu konuyu artık burada keselim mi, ne dersiniz?»

Ömer «Çok iyi olur... Bana hayli ağır geldi.» dedi.

Sıtkı ise «Bence, kusura bakmasın ama Abdurrahman Bey'in anlattıkları sırf teori... Ben bunları gerçeklerle bağdaştıramadım. Bana uydurmaca gibi görünüyor.» diyerek bilmeden Abdürrahim'in can damarına bastı.

Abdürrahim adının yanlış söylenmesi üzerine mutlaka uyarır, düzeltilerek söylenmesini isterdi ama her nedense bu kez ses çıkarmadı. Bir ekmek parçası alıp tabağını temizlemeye koyuldu.

İbrahim susuyordu. Rahmi «Sen ne dersin İbrahim?» diyerek üzerine gitti.

«Bence bu gibi konuları anlayabilmek için, Sıtkı'nın dediği gibi sırf teori bile olsa önce bilgi edinmek gerekiyor.» deyince, Rahmi «Peki öyleyse, dediğim gibi bu konuyu şimdilik burada böylece bırakalım ve bir sonraki buluşmamızda "bilgi edinmek" konusu üzerinde görüşelim. Buna ne dersiniz?» diye sordu.

Gençler istekli görünmüyordu. İsteksizliklerini belli etmemeye çalışıyor ama beceremiyorlardı. Gerçeklerin nasıl araştırılması gerektiğine ilişkin konu onlara hiç de çekici gelmemişti. Belki de gerçekleri araştırmak değil, bulunmuş gerçekleri öğrenmek onlara daha elverişli gelebilirdi. Bilgi edinmek iyi olabilir ama bunun nasıl olacağı üzerinde görüşmek de can sıkardı.

Nitekim çoğu insan salt öğrenmeyi ister. Önce bir şeyin nasıl öğrenilmesi gerektiğini öğrenmek hiç işine gelmez. "Armut piş, ağzıma düş." gibi...

Günün deneyiminden sonra onlarla böyle bir görüşme yapmaya ben de pek hevesli değildim. Buna karşın «Ne zaman?» diye sordum. Rahmi'nin her nedense bu gençlerin düşünsel gelişimine katkıda bulunmaya önem verdiğini fark etmiştim. Acaba onları ileride derneğe alınmaları için girişimde bulunmayı mı düşünüyordu? Sanmam… Bunların daha çok fırın ekmek değil, tonlarca et balık yemeleri gerekirdi.

Nitekim Rahmi hemen atılıp, «Haftaya bugün iyi mi?» diye işi âdeta "oldu bitti"ye getiren bir öneride bulundu. Gençler seslerini çıkarmayıp boyun bükünce, bana dönerek, «Yine burada buluşabilir miyiz?» diye sordu.

Bunu neden bana soruyordu ki?,,. Mutlaka bir niyeti vardı. Bozuntuya vermedim. "Buna ben karar veremem ki." demedim.

«Sanırım olur.» dedim. «Burası boş değilse başka bir yer ayarlarız.»

Rahmi «O zaman kalkalım.» deyince «Durun yahu!» diye karşı çıktım. «Kahvemizi içmedik.»

Rahmi, «Zararı yok.» diye bir an önce gitme dileğinde olduğunu gösterdi. «Bu gece çok oyalandık. İbrahim, Sıtkı ve Ömer yarın erkenden şantiyeye gidecek. Geç kalmayalım. Bir sonraki görüşmemizde konuya dolaysız gireriz.»

«Erkenden şantiyeye gitmek gerekiyorsa hafta sonu, Cumartesi akşamı buluşsak daha iyi olmaz mı?» dedim. Bu benim de işime gelirdi.

«Peki, öyle yapalım.» dedi Rahmi.

Kalktık.

Abdürrahim ile ben gençlerle teker teker el sıkıştık. Herhangi bir şey konuşmadık.

Çıkarlarken, Rahmi bana *"Sen hesabı hallet. Sonra paylaşırız."* gibi bir işaret çaktı. Ben de *"Olur!"* gibisinden karşılık verdim.

Rahmi, «Tamam, anlaşıldı... Hoşça kalın. Önümüzdeki hafta Cumartesi günü aynı saatte burada buluşuruz.» dedi.

Çıktılar.

***

Onlar gider gitmez Abdürrahim boşalıverdi: «Nereden bulmuş Rahmi bu çaylakları?»

«Kendisine sorarsın. Sizin şantiyeden getirmiş.»

«Bunları işe kim almışsa!... Çok sıkıldım. Bir sonraki toplantıya ben katılmasam olmaz mı?»

«Neden olmasın. Rahmi'ye söyle.»

«Yok, sen söyle.»

«Peki. Ben usulünce söylerim.»

Zaten böyle olacağını bildiği için Rahmi onun bu buluşmaya katılmasını bile istememişti. «Birer kahve içelim. Hem seninle görülecek bir başka hesabım var.» dedim.

«Nedir o?»

«Diyalektik... Bu konuyu bitiremedik. O bitmeyince "gerçek" konusu da hiçbir yere bağlanamadan kaldı. Şunu sıcağı sıcağına ikimiz baş başa biraz görüşelim istiyorum. Ne dersin?»

Saatine baktı. «Biraz geç olmuş ama hiç olmazsa şu tatsız yemeğin üzerine bir tatlı yemiş oluruz.» diyerek kabul etti.

Lokalin bar bölümüne geçtik.

Diyalektik Yöntem

Gerçeklerin araştırılmasında diyalektiğin "zorunlu" oluşunu bir türlü benimseyemiyor, içime sindiremiyordum; bu konu aklımı kurcalıyordu.

Kendi kendime *"Neden zorunlu olsun ki?... Eğer zorunlu sayılırsa o da bir dogmaya dönüşür. Özgürlük kalmaz. Dolayısıyla savunulabilse de zorunlu olamaz, olmamalıdır."* diye düşünmekten kendimi alamıyordum.

Kahvelerimizi söyler söylemez Abdürrahim'e bunu sordum.

«Önce iki şeyi birbirinden ayıralım.» diye başladıysa da hemen ardından «Ayıralım diyorsam da aslında ayrılamaz.» tarzında düzeltti. Sonra bana o "iki şey"in ne olduğunu sorma fırsatını vermeden, «Biri doğa yasası, diğeri onu öğrenmenin yöntemidir.» dedi ve hemen ekledi: «Biz bu yasayı diyalektik yöntemle öğrenmeye, anlamaya çalışıyoruz. Ne yaparsan yap; istesen de istemesen de bu zorunlu çünkü doğa diyalektiğe uygun işliyor. Bundan ötürü ikisi hem ayrıdır hem de ayrılamaz.»

«Bizim konumuz herhalde doğa yasası değil, onu inceleyip öğrenmenin yöntemi olmalı.» dedim.

Doğruladı. «Bu yöntem, düşünceyi eylem ile birlikte, teoriyi pratik ile birlikte, doğruyu yanlış ile birlikte kavramayı öngörüp öneriyor. Çağlar boyu alışılagelmiş metafizik nitelikli yöntemlerden çok farklı bir tutum ve felsefelere aykırı düşen bir düşünme izliyor. Böylece, gelenekselleşmiş olduğunu söyleyebileceğimiz inceleme tekniği oluyor. Öyle bir teknik ve öyle bir sistem ki, gerçeklerin araştırılmasında herhangi bir durum, bir oluşumun ya da bir değişimin "gerçek" olarak kabul edilebilmesi ve aynı anda karşıtının yadsınması için sadece düşünce ile yetinilmeyip bunun pratikte de kanıtlanmasını zorunlu buluyor.»

Kısa bir nefes aldıktan sonra devam etti: «Evren diyalektik olarak işlediği için ona aynı şekilde işleyen bir bilinçle bakmak gerekir. Bu arada "evren"in sadece cansız doğadan oluşmadığını da bilmeliyiz. Bu işin içinde insan ve toplum da var. Doğanın ne olduğu ve nasıl işlediği gibi, toplumun ne olduğu ve neden böyle olduğu hatta düşüncenin ne olduğu ve insanın neden böyle düşündüğü bile ancak diyalektik ile incelenerek doğru bir biçimde kavranabilir.»

«Neden?» diye sordum.

Yüzüme ters ters bakınca, «Yok, öyle değil?... İçtenlikle, bilmediğim için soruyorum. Neden?»

«Açık değil mi?» dedi, «Diyalektik, hem oluşumun ve gelişimin yasası hem onun incelenme yöntemidir de ondan.»

«Ya metafizik?»

«Metafizikte bunlar birbirlerinden apayrı ve bağımsız tutulur. Bu yüzden çıkmaza girilir. Diyalektikte ise metafizikte olduğu gibi sonuçlanmış belli birtakım formüller, reçeteler yoktur. Metafizikte soyutlama işlemi bir amaçtır. Diyalektikte de soyutlama vardır ama somut bir sonuca ulaşmak için bir araçtır. Dolayısıyla, diyalektik yöntem uygulanarak araştırılacak gerçek, soyutluğunu da kapsayan somut bir gerçektir.»

«Keşke bunu sofrada da söyleseydin.» dedim.

«Fırsat kaldı mı ki?» diye yakındı, «Bir yandan her şeye bilir bilmez karşı çıkan çaylaklar, diğer yandan konuyu ancak onların anlayabileceği kadar basite indirgemeye çalışan Rahmi... Keşke biz bize olsaydık... Anlaşılıyor ki her şeyi herkesle bir arada konuşmayacaksın. Susmayı da bileceksin.»

Kahvelerimiz servis edildi. Sustuk.

İlk yudumlarımızdan sonra «Konuştuğun kişilerin düzeyini bilmek, ona göre gerektiği kadarını konuşup gerisini saklamak gerek, diyorsun.» diye girdim söze…

«Sadece düzeyini değil, düşünce yapısını da bilmek gerek. Birtakım şeyler öğrenmiş, bunların "kesinlikle doğru" olduğuna inanmış, başka hiçbir şeyin doğru olabileceğini kabul etmeyen kafalarla uğraşmak boşuna bir çaba oluyor. Susmak daha iyi.» dedi Abdürrahim.

Bunun nasıl yapılacağını bana da öğretmesini rica ettiğimde, «Ben zaten beceremiyorum ki sana nasıl yapıldığını öğreteyim. Fakat bir gün oturup bu konuyu birlikte irdelersek belki nasıl olması gerektiğini bulabiliriz.» diye içtenlikle dolu bir açıklama yaptı.

Bu akşam özellikle Sıtkı'nın karşı çıkışları onu çok rahatsız etmişti. Hele "Abdurrahman Bey" dediğinde kızdığını ama bunu açığa vurmamaya çalıştığını fark etmiştim. Ne olurdu sanki?... Kıyamet mi kopardı?

Bu konuda duyarlıydı. Gerçekleri diyalektik yöntem ile araştırmak, özellikle "gerçek" kavramını bütünden soyutlamaya alışmış olanların elbette hoşuna gitmeyecekti. Bu yöntemi tutan ve beğenen olduğu kadar ona karşı çıkan ve eleştiren de olacaktı. Diyalektik de bunu gerektirmez miydi?

Abdürrahim'e bunları anımsattığımda «Doğru söylüyorsun ama bu gene de gerçeklerin gerçekliklerini yitirmeleri anlamına gelmez.» dedi, «Çünkü değişim ve gelişim süreklidir. Günümüze dek bulunmuş, ulaşılmış, nedeni ve nasılı anlaşılmış gerçekler hem birbirlerini etkileyerek kendi aralarında hem de kendi içlerinde bu değişim ve gelişim sürecinden soyutlanamaz.»

Ben «Diyalektik ve gerçek birbirinden apayrı tutulamaz mı?» diye sorduğumda ise, «O zaman metafiziğe dönmüş olursun.» dedi.

Saltık

Abdürrahim'e, o gelmeden önce Rahmi'nin bir ara "saltık gerçek" ya da "mutlak gerçek" kavramına da değinmiş olduğunu, ancak görüşmeye sıra gelmediğini, bunun üzerinde kısaca durmak istediğimi söyledim.

Abdürrahim şöyle dedi: «Tanımı bakımından "mutlak" ya da "saltık" olarak nitelenen herhangi bir şeyin hiçbir ilişkiyi gerektirmeksizin kendiliğinden var olduğu benimsendiğine göre, "saltık gerçek" denilen şey de tek, kesin ve değişmez olarak görülen gerçek olsa gerektir.»

«Rahmi de aşağı yukarı öyle tanımladı.» diyerek doğruladım, «Bu durumda saltık gerçek göreli olmayan gerçektir, öyle mi?»

«Saltık denildiğine göre, elbette göreli olamaz.»

«Peki, diyalektik buna ne der?»

«Diyalektik kesin ve değişmez yargılarda bulunan bir sistem olmadığı için, "saltık gerçek" diye bir kavramın da böyle bir olgunun da varlığını yadsımaz. Aksine kabul bile eder.» dedi.

«Hayret!... O zaman ikisi arasında fark yok.»

«Var... Açık olalım... Seninle bunu çok rahat bir şekilde konuşabiliriz. Metafizik dünya görüşü uyarınca ister saltık olarak nitelensin, ister nitelenmesin, gerçek "Tanrı" kavramıyla özdeşleşir. Mistisizmde bu kavrama sadece "yetkin" olarak nitelenen kafaların erişebileceği ileri sürülür. Agnostisizme göre bu "bilinemez"dir.» dedi.

«Bilinemeyecek olan bir şey nasıl gerçek olabilir?»

«Konuya öyle bakma, yanılırsın.» diyerek beni uyardı. «Diyalektik dünya görüşüne uygun bir "saltık gerçek" kavramı senin bu olası yanılgını giderir. Saltık gerçek, belirlenmiş bir şey olmamalıdır; evrim yolu ile yaklaşılan ve yaklaşılacak olan bir doğrultu olabilir.»

Bilgelik

Abdürrahim'in sözünün arasında "evrim yolu" diye bir kavram kullanışı çok ilgimi çekmişti. Bununla ne demek istediğini ona hemen sorabilirdim ama şimdilik ertelemeyi, sonra bir punduna getirip anımsatmayı öngördüm. Konuyu değiştirmeden, bir başka yönden irdelemeye giriştim.

«Bir an için gerçeğin tanımına dönecek olursak, bunun "bilimden yararlanıp akıl kullanılarak, bilgelik yoluyla saptanan doğruların toplamı" olduğunu söyleyebilir miyiz?» diye sordum.

Bu kez o şaşırdı... «Neden böyle bir tanıma gerek göndün ki?»

«Hangisine?»

«Bilgelik.»

«Çünkü konuya diyalektiğe uygun bir yaklaşımla baktığımız zaman gerçeklerin salt doğa ya da özdeksel evrene özgü olmayabileceğini, üstelik bunun bir zorunluluk olmadığını hatta tersine bu kadarla kalamayacağını, tinsel, bireysel ve toplumsal da olabileceğini görüyoruz.» diyerek açıkladım, «Böyle olunca, gerçekleri araştırırken varılacak herhangi bir sonucun "gerçek" olarak nitelenebilmesi için hem bilimsel bir yöntem uygulanması, daha doğrusu bilimsel yöntemin gereklerine uyulması, hem akıl verilerinin kullanılması hem de gözlemle varlığı saptanmış birtakım olay ve olguların doğruluğunun deneyle yani pratik ile kanıtlanması gerekiyor.»

Anlaşılan soru sorma sırası Abdürrahim'e gelmişti.

«Tamam da "bilgelik" kavramının bu işin içindeki yeri ne?» diye sordu.

«Bu kavramı daha önce görüşmüş olduklarımızın bir özeti olarak aldım.» dedim, «Sen gelmeden önce gerçekleri araştıracak olan kişinin her şeyden önce öz eleştiri yapması, iyi niyetli ve erdemli olması gerektiği üzerinde durmuştuk. Sanırım katılırsın.»

Başını *"Evet!"* anlamında sallayınca sözümü sürdürdüm. «Kişinin erdemli olması yetersiz kalıp aynı zamanda bilgili olması gerektiğini düşününce, bilgi ile erdemden oluşan bireysel bütünü "bilgelik" kavramında toplamayı uygun buldum.»

Abdürrahim buna da hemen *«Evet!»* demedi. «Bunu düşünmeliyim. Hatta belki biraz incelemeliyim.» dedikten sonra, «Ancak anlıyorum ki senin bu konuda düşündüğün bir şey var.» diye beni biraz daha açıklamaya yöneltti.

«Bence "en önemli tek bir gerçek" diye bir şey yoktur.» dedim, «Belki en önemli bir "gerçekler bütünü" olduğu söylenebilir. Bu da bireyler aracılığı ile toplumları mutluluğa, sevgiye, barışa ve erdemlere daha çok yaklaştıracak olan bilimsel ve töresel kaynaklı bilgi birikimidir.»

«Şimdi anladım... Zaten bu nedenle "bilgelik" kavramı üzerinde özenle duruyorsun. Öyle değil mi?» dedi.

Ben de «Belki!... Bu kavramı sen de zaman zaman kullanıyorsun.» dedim.

«Peki, sence bu gerçeklere nasıl ulaşılacak?» diye sordu.

«Belli bir yol tutturup aramaya girişmek gerek.» diye yanıtladım.

«Nasıl bir yol?»

«Bunun hiç de rahat, düz ve pürüzsüz olacağını sanmam. Kuşkusuz birçok engel, birçok zorluk dolu bir yol olacaktır.»

«Yani "evrim yolu" gibi mi?»

Aynı terimi bir kez daha kullanmıştı. Artık bununla ne demek istediğini sormama gerek kalmamıştı.

«Öyle de diyebilirsin.» dedim.

Abdürrahim, «O yolun sonunu şimdiden kestirebiliyor musun?» diye sorunca, aramızda sanki masa tenisi gibi ilginç bir diyalog oluştu.

«Evet!»

«Hayret!... Ben buna "Hayır!" diyeceğini sanmıştım.»

«Yanılmışsın demek ki... "Ummadık taş baş yarar." derler.»

«Peki bu yolun sonundan bana da söz edebilir misin?»

«Elbette!»

«Et o zaman.»

«Sonu yok!»

«Nasıl yok?»

«Basbayağı... Bu yolun sonu yok.»

«Hani görebildiğini söylemiştin.»

«Görebiliyorum.»

«Görebildiğinin ne olduğunu söyle.»

«Olmaz!»

«Korkuyor musun, yoksa bana mı güvenemiyorsun?»

«Her ikisi de değil.»

«Ya ne o zaman?»

«Sanırım, pek emin değilim.»

«Zaten neden kesinlikle emin olabiliriz ki?»

«Sana güvendiğimden kesinlikle emin olabilirsin.»

«Teşekkür ederim. Ben de sana güveniyorum. Dostluk bunu gerektirir.»

«Ben sana dostluk gerektirdiği için güveniyor değilim. Bende sahiden de güven duygusu yaratmış olduğun için güveniyorum.»

«Sağol!... Ben de... Ancak lâfı değiştirme. Yolun sonunu söyle.»

Bir an için durakladım. Sonra çok önemli bir şey söyler gibi «Bu yolun sonu sonsuzlukta.» dedim.

Abdürrahim bu kez beklediğimin tersine hiç de şaşırmadı. «Ahaaa!» diye ilginç bir nida çıkardı. «Felsefe yapıyorsun.»

«Hayır! Öyle bir niyetim yok. Felsefeyi önce anlamalıyım ki felsefe yapmaya girişebileyim. Ben haddimi biliyorum.» dedim, «Sadece şunu anlıyorum: Evrende günümüze dek erişilmiş ve bulunmuş olan gerçekler, bir evrensel "gerçekler bütünü"nün çok küçük bir bölümüdür. Belki bir gerçeği keşfettiğimiz zaman, bunun bize vereceği zafer sarhoşluğuyla işin sonuna geldiğimizi sanabiliriz. Bu mutluluğu tatmak gerek. Sarhoşluğumuz geçince ise bulmuş olduğumuz gerçeğin bize bir başka gerçeği daha göstereceğinin farkına varırız. O da keşfedilmeyi, bulunmayı, erişilmeyi bekleyen gerçeklerin ulaşmış olduklarımızdan çok daha fazla, çok daha büyük olduğudur.»

Abdürrahim «Bunu nereden öğrendin?» diye sordu.

«Hiçbir yerden.» diye yanıtladım. «Biraz Rahmi'nin sözlerini, biraz senin anlattıklarını düşünüp birleştirince, bana böyle bir yol göstermekte olduğunuz izlenimini edindim.»

Kahkahalarla güldü. «Sana bir yol gösterebilmişsem ne mutlu bana.» dedi, «Ne zaman çıkıyorsun?»

«Bunu neden sordun?»

«Arkandan su dökmek için.»

«O bir boş inanç değil mi? Ben senin hiçbir boş inancın olmadığını, bu gibi şeylere yüz vermediğini sanıyordum.»

«Dediğini doğru olabilir... Ama iyi bir dilektir, öyle değil mi?»

Abdürrahim bu sözü edince kafam birdenbire allak bullak oluverdi. Çok yıllar önce bir gün babaannem de bana birtakım pratik yapıp etmelerin hepsine ön yargıyla "boş inanç" olarak bakılmaması gerektiğini, aslında bunların her birinin ardında bilmediğimiz bir gerçek, bir deneyim, bir iyi dilek ya da niyet bulunduğunu söylemiş, sonra «Bak oğlum, şu sözü hiç unutma: İyi dileklerde bulunursan iyilik bulursun.» demişti.

«Yahu, ben sonsuzluğa doğru yola çıkacağım. Sen benim arkamdan bu yolu suyun akışı gibi kolayca aşmam ve sonra yine aynı şekilde geri gelmem dileğiyle su dökeceksin. Diyelim ki birinciyi anladık. Sonsuzluğa doğru yola çıkan biri nasıl olur da geri döner? Biliyorsun ki gidenin her biri yerinden memnunmuş galiba!» diyerek şaka ettim.

«Yahya Kemal'in Sessiz Gemi şiirini geç bir kalem… Eğer uzay, daha doğrusu evren Öklit'in geometrisine göre kurulu olsaydı bu tasan doğru olabilirdi.» dedi, «Fakat biliyorsun ki Öklit'in geometrisi yeryüzünde bile tam olarak işlemiyor. Uzay ise üç boyutlu değil. Kaldı ki sen bir düşünü yolculuğuna çıkacaksın. Bunun kaç boyutlu olacağını bilemem ama dördüncü ya da beşinci boyut bizi buluşturur belki.»

Bu konuşma bizi bambaşka bir konuya yöneltecek gibiydi.

Saatime bir baktım. Hayli geç olmuştu. Lokalde görevlilerden ve bizden başka hiç kimse kalmamıştı. Abdürrahim'e gitmemizin uygun olacağını söylediğimde o da bunu doğru buldu.

Kalktık. Ben hesabı kapatırken Abdürrahim beni bekledi ama ikimiz de kendi arabamızla gelmiş olduğumuz için hiç istemesek de ayrılmak zorunda kaldık.

Gecenin hayli azalmış trafiğinde arabayı kullanırken, radyoyu açmadan düşündüm ve gözümü yoldan ayırmadan bir sentez yaptım:

İnsan gerçekleri aramaya girişirken önce kendini dogmaların her türünden, boş inançlardan, skolastik yöntemlerden arındırıp diyalektik bir düşünce yöntemi benimsemeli.

Özgürlüğünü sınırsızca kullanarak, içtenlikle, yüreklilikle, öz eleştiriyle çalışmaya girişmeli.

Olayları ve olguları nesnel olarak ele alıp bunların içinden doğruları soyutlamalı; doğruların gerek kendi içlerindeki gerekse birbirleri arasındaki bağlantı ve çelişkileri inceleyip çözümledikten sonra tümünü birden yeniden bütüne somutlamalı.

Elde ettiği sonuçları uygulamaya koyarak, bulundukları koşullar altında doğruluklarını sınayarak bu doğruluğun kanıtlarını bulmalı.

Varmış olduğu gerçeklerin hepsinin "göreli" olduğunu bilmeli.

Bu bilinçle uğraşılarına son vermeyip "saltık gerçek" kavramı doğrultusunda ilerlemeyi sürdürmeli.

***

Ertesi gün Rahmi aradı. Genç mühendislerimizin bir sonraki toplantıya katılmak istemediklerini ama Abdürrahim olmazsa belki gelmeye razı olabileceklerini söyleyip, «Ben seni baştan uyarmıştım. Bu görüşmede Abdürrahim olmamalıydı. Şimdi gönlünü kırmadan bu durumu ona nasıl söyleyeceğiz? Bul bakalım çaresini.» dedi.

«Tasalanma. Zaten o da gelmek istemiyor.»

Kocaman bir "Ohhh!" çekti.

Bilgiyi Bilmek

Belirlemiş olduğumuz Cumartesi akşamı söyleşimizi sürdürmek üzere lokalde, aynı yerde buluştuk. Ben yine ilk giden oldum; ardımdan önce Rahmi yalnız başına geldi. Sanki Abdürrahim'in olmadığını güvenceye bağlamak için gençlerden önce gelmiş gibiydi.

Sorduğumda, «Ne münasebet!. Sen gelmeyeceğini söyledin ya!... Yolu öğrendiler. Kendi başlarına gelmek istediler. Hem benim için de daha iyi... Gecenin bir vakti bir de onları bırakmak zorunda kalmam.» dedi.

Üzerine varmadım.

Az sonra İbrahim, Sıtkı ve Ömer de hep birlikte göründü. Özellikle Sıtkı ile Ömer'in gözlerinde bir tedirginlik var gibiydi. Oturacağımız bölmeye geçtiğimizde, sanki burasını daha önce görmemiş gibi şöyle bir çevrelerine baktıkları gözümden kaçmadı.

Tamam, Abdürrahim'den hoşlanmamışlardı. Bana göre Abdürrahim buna neden olabilecek bir şey yapmamıştı ve aslında onlardan hoşlanmadığını söylerken haklı sayılabilirdi. Damarına basmışlardı. Onları ise hem onun duyarlı olduğu noktaları bilmedikleri hem de kendilerine ağır gelen bir konuyu tartışmaktaki acemiliklerinden ötürü hoş görebiliyordum.

Her neyse... Abdürrahim yoktu işte. Ben bulunmasını yeğlerdim ama o zaman Rahmi huzursuz olacaktı. Böylesi daha iyiydi.

Hiç kimse onun sözünü bile etmedi. İçlerinden birinin, -özellikle Sıtkı'nın- yarım ağızla da olsa «Abdurrahman Bey gelmeyecek mi?» diye sormasını bekliyordum.

Sormadı.

Siparişlerimiz üzerine servisimizin ilk aşaması yapılırken havadan sudan, şundan bundan söz ettik.

Rahmi son Galatasaray-Fenerbahçe maçına değinecek oldu. "Eyvah!... Bu akşamı boşa geçirip yitireceğiz." diye telaşlandım. Neyse ki konuyu çabuk kapattı. Sofranın başına oturmuş bir yanına İbrahim'i, diğer yanına da Sıtkı ile Ömer'i almıştı. Ben de İbrahim'in yanına oturdum. Bu kez Sıtkı ile Ömer'in yüzlerini rahatça görebiliyordum.

Söyleşimizin başında beklenilen oldu. Rahmi, her zamanki gibi önce kavramları belirlemek gereğini yineledi.

«Bu akşam “bilgi” konusunda görüşeceğimize göre bunun anlamı üzerinde durmalı, önce “bilgi” deyince bundan ne anladığımızı belirlemeliyiz. Fakat ona girmeden, geçen konuşmamızda değinmiş olduğumuz iki kavramı ya da iki sıfatı iyice anlamış olmalıyız.» dedi, «Bu iki sıfattan biri “göreli”, kimileri buna “göreceli” der, diğeri ise “saltık” ya da “mutlak” kavramıdır. Hangisinden başlayalım dersiniz?»

«Sanki “saltık” daha kolay anlaşılıyor. Ondan başlasak.» diyecek oldum.

Keşke demez olaydım.

Rahmi, «O zaman başla... Saltık nedir?» diye bana pas attı.

«Bir şeyin saltık ya da mutlak olduğunu söylemek, onun koşulsuzluğunu, kendi başına tam ve yetkin olduğunu, ayrıca herhangi bir ilişki ya da bağıntıyı gerektirmediğini, kesin ve son sayıldığını belirtmektir.» dedim.

«Bunu bir olaya, bir sürece, bir nesneye ya da bir düşünceye bağlayarak örnekleyebilir misin?» diyerek açmamı istedi.

«Hangisi olursa olsun... Hepsinin değişmezliğini vurgular.»

«Peki, her aynı olayın, sürecin, nesnenin ya da düşüncenin göreli olduğu söylenirse, aradaki fark nedir?»

Bu, beklemediğim garip bir soruydu. Daha doğrusu yanıtı kolaydı ama soruluş tarzı biraz aklımı karıştırdı. Gerçi geçen kez eve dönerken yaptığım sentezde bunu düşünmüştüm. «Onun, saltıklığı doğrultusunda henüz bütünlenmemiş bir yaklaşıklığının bulunduğunu söyleyebiliriz.» dedim.

Rahmi «Ancak senin yapmış olduğun bu tanım her zaman ve her yerde geçerli olmaz.» diye karşı çıktı.

«O halde sen de nerede geçerli, nereden geçersiz olduğunu söylersin.» diye ben de ona pas verdim.

«Örneğin matematikte bu kavramlara farklı bir yönden bakılır. Felsefede, teoloji yani ilâhiyatta, sosyolojide, ekonomide gerek “saltık” gerekse “göreli” kavramları hep farklı anlamlarda kullanılır. Sen ise pek genel, âdeta bilimsel ve akılcı türden bir tanım yaptın.»

«Bu bize yetmez mi?» deyince, Rahmi «Ben yetmeyeceğini söylemedim... Üstelik konumuz “bilgi” olduğuna göre, yaptığın tanım bence tam yerli yerine oturur.» dedi.

İbrahim «Şu “göreli”yi ya da “göreceli”yi biraz daha açsak.» diye bir ricada bulundu.

Rahmi «Olur!» diyerek şöyle bir açıklama yaptı:

«Sözlük anlamı bakımından “göre” iki veya daha çok şey arasındaki ilişki ve bağıntıyı belirtir. Eğer başka karşılıklarını ararsak “alâka”, “rabıta”, “nispet” ve “izafet” gibi sözcükler bulabiliriz. Bundan yaptığımız bir sıfat olan “göreli”nin karşılığı “rölatif”tir. Teknik eğitim görmüş olanlar bunu anlamakta hiç güçlük çekmez. Aynı anlamda olmak üzere “izafî” ve “nispî” sıfatlarının da kullanıldığını görürüz. Bu sıfattan bir isim kipi üretirsek bu “görelilik” olur; eş anlamlarını “ilişkinlik”, “bağıntılılık”, “izafiyet”, “nispiyet” olarak verebiliriz. Hani biz teknik adamlar zaman zaman “rölativite” diye bir terim kullanırız ya, işte o budur.»

Ömer, «Az önce sözünü ettiğiniz diğer eş anlamları alırsak, “alâkalılık” ve “rabıtalılık” mı diyeceğiz?» diye sordu.

Bunun üzerine Rahmi bir yandan gülerek «Hayır, hayır, öyle olmaz.» dedi. «Türkçe konuşuyorsak Türk dilinin kurallarına uymalıyız. Gerek Batı dillerinden gerekse Arapça ve Farsça gibi dillerden dönüştürülerek dilimize girmiş olan sözcük ve terimler, Türk dili kurallarına uygun takılarla türetilemez. Bu nedenle “izafîlik” ya da “nispîlik” diyemezsiniz. Bu olmaz. Onun için ben “izafiyet” ve “nispiyet” dedim. “Alâka” kökünü alırsak, “göreli” sıfatının karşılığı “müteallik” olur; “rabıta”nın sıfatı da “merbut”tur. Siz bunları hiç duymamış bile olabilirsiniz. Konuşmamızda böyle eski sözcük ve terimleri kullanacak olursak, birbirimizi anlamakta güçlük çekeriz. Hatta belki hiç anlayamayız ya da yanlış anlarız.»

Sıtkı «Bu işi biraz daha basitleştirip belirginleştirmek olanağı yok mu?» diye yakındı.

«O zaman şöyle yapalım.» dedi Rahmi. «Kendi başına yeterli olmayan, ancak bir başka şeye bağlı olarak ya da bir başka şey ile karşılaştırılarak tanımlanabilen, geçerliliğini de böylelikle kazanan ve sürdüren her şey görelidir. Bir diğer deyişle, herhangi bir şeyin göreli olduğunu söylemek, onun kendi başına değil, ancak ya kendisinden ayrı ya da kendisini kapsayan bir başka şey ile birlikte var olabileceğini belirtmektir.»

Ben Rahmi’nin sabrına bayılırken Ömer «Ya bunun tersi?» diye bir soru üretti. «Kendisini kapsayan bir şey ile değil de kapsadığı bir şey ile olursa?»

Rahmi «İyi ya işte... O zaman göreli değil saltık olur.» diyerek yanıtladı.

Ben tam «Göreli ile saltık, birbirinin diyalektik karşıtıdır.» diyecektim ki Rahmi «O konuyu bitirdik ve kapattık. Bu akşam diyalektikten söz etmek yok.» diye kesti, attı.

Hani "İnsanın adı çıkacağına canı çıksın." derler ya... Biz Rahmi ile kendi aramızda yaptığımız söyleşilerde ne zaman konu diyalektiğe gelse hemen Abdürrahim'i anımsar, ona danışmayı öngörürdük. Belki de Rahmi bu etkilenmeyle Abdürrahim'den söz etmeyelim diye böyle bir çıkış yapmıştı.

Bilen ile Bilinen

Rahmi «Şimdi de "bilgi" sözcüğünün tanımına geliyoruz.» dedikten sonra şunları söyledi: «Tarihte bilginin kaynağı, özü, niteliği ve sınırı üzerinde yapılmış araştırmalar, çok sayıda değişik öğretinin doğmasına yol açmıştır. Bu öğretilerden bazıları "bilgi"nin olanaksızlığını ileri sürer. Ancak biz "bilgi"den söz edeceğimize, dolayısıyla birçok şeyin bilinebileceğine güvendiğimize göre, bilinemezliği ileri süren öğretileri bir yana bırakalım. Bilgiyi olanaklı gören öğretiler ise nasıl elde edilebileceğini araştırmıştır.»

«Ve elbette birbirlerinden farklı hatta yer yer birbirlerine karşıt yöntem ve yaklaşımlar benimsemişlerdir.» dedim.

Rahmi «Nereden bildin?» diye sordu.

Güzel espri!

«Hep öyle olmaz mı?»

Sıtkı «Neden hep öyle olsun ki!» diyerek bu kez bana karşı çıktı.

"Acaba Abdürrahim'in geçen kez oturduğu yerde şimdi ben oturduğum için mi?" diye düşündüm. Ne ilgisi olabilirdi?... Sıtkı, kendisine uygun gelmeyen görüşlere durmadan karşı çıkıyordu.

Rahmi beni sıkıntıdan kurtardı. «Aslında "bilgi" kavramının üzerinde tam bir uyuşmaya varılmış olsaydı, edinilmesine ilişkin yöntem bakımından birbirlerine aykırı düşmeyebilirlerdi. Çeşitli öğretilerin de asıl sorunu "kavram" üzerindeki uyuşmazlıktan kaynaklanıyor.» dedi.

Ömer «Yani "nasıl bir bilgi"den söz ettiğimizi bilmeliyiz. Öyle mi?» diye sorunca, «Aynen öyle.» dedi Rahmi. «Ancak, hepsi için geçerli olan, hiçbirinin karşı çıkmayacağı bir tanım da yapabiliriz. Aranızda böyle bir tanım yapmak isteyen var mı?»

Kimseden ses çıkmadı.

Rahmi, İbrahim'in önünden eğilerek benim yüzüme doğru baktı.

Bende de ses yok.

«Yahu, etmeyin... Çok kolay... Bir küçük tümce.»

Gençler belki de çekiniyordu. Benim çekineceğim bir şey yoktu ama Rahmi'nin nasıl bir tanım peşinde koştuğunu anlayamamıştım.

«Haydi bir bilmece çözer gibi size yardımcı olayım.» diyerek ekledi: «Bilgi bir ilişkidir.»

«Nasıl bir ilişkidir?» diye sordum.

«Evet, nasıl bir ilişki?... Ne ile neyin arasındaki ilişki?...»

Şimdi "Diyalektik bir ilişkidir." diyeceğim; sofrada kötü kişi olacağım. Buna karşın düşündüm: *"Diyalektik bir oluşumda mutlaka ne vardır?... Karşıtlık... İki karşıtın çatışması... Öyle iki karşıt çatışsın ki bundan bir sentez olarak "bilgi" doğsun. Bilgiyi kim edinir?... İnsan... Neyin bilgisini edinir?... Herhangi bir nesnenin... Şu halde bilgi nedir?... İnsan ile nesne arasındaki ilişki."*

Rahmi derin derin düşündüğümü anlamıştı. «Daldın gittin. Bari boğulma.» diye takıldı.

Bu akşam hep takılıyordu. Alındığımdan değil de sonrasını merak ettiğim için "Haydi hayırlısı!" dedim kendi kendime. Sözüm ise doğrudan konuyla bağlantılıydı:

«Bir şey buldum ama...»

«Bulduysan söyle.»

«İnsan ile nesne arasındaki ilişkidir.»

«Bu dediğinde "insan" sözcüğü yerine "özne" sözcüğünü koysak daha iyi olmaz mı?»

«Olabilir.»

«Eğer bilgi insan ile nesne arasındaki ilişki olursa, senin deyişine göre sadece insan bilgi edinebilir, değil mi?»

«Doğru... Bilgi salt insana özgü olacak diye bir şey yok. Diğer canlılar da zaman içinde bilgi edinir.»

«Özne ile nesne arasındaki her türlü ilişki "bilgi" olur mu?»

Haydaaa!... İyi gidiyorduk, bozuldu. Elbette olmazdı. «Özne ile nesne tutmadı. Bulamadım.» dedim.

«Fakat çok yaklaştın. Hemen pes etmek var mı?» diyerek zorladı, «Özne ile nesnenin göreli olmak üzere temel nitelikleri nedir? Onu düşün.»

Biz Rahmi ile bu diyalogu sürdürürken genç dostlarımız şaşkın bir şekilde ikimizi izliyordu. Oysa biz buna çok alışmıştık. Sokrat'ın öğrencileriyle söyleşilerinde kullandığı bu karşılıklı "soru ve yanıt yöntemi"ni sık sık uygulardık. Onlar da bunun bilgisini ediniyordu bir bakıma.

«Nesne dediğimiz şeyin niteliği "edilgin" olmasıdır. Şu halde öznenin niteliği de "etkin" olsa gerek.» dedim.

İbrahim «Bunlar ne demek?» diyerek diyalogu bozdu.

Rahmi «Etkin yani aktif, edilgin yani pasif demek istiyor.» diyerek açıkladı. Ben ise sesli düşünmeyi sürdürüyordum.

«Etkin olan özne... Edilgin olan nesne... Etkin olan edilgin olana ilişkin bilgiyi edinecek... O zaman o nesnenin ne olduğu bilinmiş olacak... Yani "bilinen" niteliği taşıyacak.» deyip, bir an için durdum, tavana baktım, **«Eureka!»** diye haykırdım.

İbrahim şaşkınlıkla Rahmi'ye «Ne dedi? Ne dedi?» diye sordu.

«Bulduğunu söylüyor. Sen bunu bilmez misin?... Arşimet küvetin içinde banyo yaparken suyun kaldırma gücünün neden ileri geldiğini keşfedince "Eureka!" diye bağırmış. O zamandan beri bu terim hemen herkesin diline pelesenk olmuş.» diye açıklayınca anladı.

Rahmi bana dönerek, «Söyle bakalım ne buldun?» dedi.

«Bilgi, "bilen" ile "bilinen" arasındaki ilişkidir.»

Beğenmemiş gibi yaptı. «Bu sonuca nasıl vardın?»

«Nesne yerine "bilinen" kavramını koyunca, üstelik onun edilgin yani pasif olduğunu göz önünde tutunca, bilinme bekleyişinin sonsuza dek süreceğini düşündüm.

Oysa birisi yani etkin ya da aktif olan özne onu bildiği zaman "bilgi" doğar ve bilinmezlik sona erer. Dolayısıyla "bilinen" kavramının karşıtı "bilinmeyen" değil, "bilen" olmalıdır. Böyle olmazsa "bilinen" olması gereken nesne hep bilinmeden kalır. Hep böyle kalırsa, bilinmezliğe tutsak olur. Oysa "bilgi" diye bir şey var. Soyut da olsa var. Demek ki bilinmezlik ortadan kalkmıştır. Şu halde o tasarlanan "bilinen"i bir "bilen" vardır.»

Ömer «Vay anasını!... Amma zincirleme felsefe ha!» dedi.

Rahmi «İyi felsefe ama!» dedikten sonra, «Gene de eksik kalan bir şey var. Ya böyle bir karşıtlık oluşmazsa?» diye sordu.

Uzun yol koşucusu gibi tempoyu yakalamıştım.

«O zaman "bilen" olması gerekenin bilme etkinliği eyleme geçemez. Dolayısıyla "bilen" dediğimiz öznenin arayışları boşa çıkar ve "bilemeyen"e dönüşür.» dedim.

Rahmi beni yakalamışken bırakmadı.

«Şimdi korkarım "bilemeyen" ile "bilinemeyen" arasında ilişki kurarsın.»

«Olabilir... Hani fizikçiler "Madde varsa "anti madde" de vardır." diyor ya, onun gibi bir şey olur. Dolayısıyla, öyle bir ilişkinin sentezine de "bilgisizlik" demek gerekecektir.» dedim.

Rahmi «Zaten bilginin olanaksızlığını ileri süren öğretiler de bu bakış açısı ile bilgisizliği savunur.» diye bir açıklama yaptı.

İbrahim, «Hem "öğreti" hem de "bilgisizlik" nasıl oluyor? Öğreti bilgisizliği gidermez mi?» diye sorunca, Rahmi "öğreti" sözcüğünün "öğrenmek" ile bağdaştırılmayıp, "doktrin" ile eş anlamlı tutulması gerektiğini söyledi.

Bu açıklamanın İbrahim için yeterli olduğu kanısında değildim ama sesini çıkarmadı. Galiba anlamadığı halde anlamış gibi görünüyordu. Sorsan anlamadığı ortaya çıkardı ama herhalde farkında bile olmadan böyle bir sorgulamayla karşılaşmayacağına güveniyordu.

Ömer, «Bilgisizliği savunmak diye bir şey olur mu?» diye sorunca, Rahmi boşalıverdi: «Dediğin gibi, aslında olmaması gerekir. Ancak sadece genel bir felsefe açısından değil, hiçbir bakımdan olmaması gerekir. Hangi konuda bilgi edinilemeyeceği ileri sürülürse, o konuda gelişmeye ve evrime set çekilmesine kalkışılıyor demektir. Bu ise doğanın evrensel yasasına aykırıdır. Çağlar boyu, tüm engel olma çabalarına karşın hep evrimsel doğrultuda gelişme olduğunu gördük. Gelişme durmuyor, devam ediyor. Bilgi artıyor, giderek bir bilgi birikimi oluşturuyor. Bu birikimin büyümesiyle birlikte evrim doğrultusundaki gelişme hız kazanıyor.»

Salt İnsan Açısından

Ömer, «Bir konuya böyle pek genel olarak bakınca korkarım ben pek yetişemiyorum. Bu konuyu sadece insan açısından ele alamaz mıyız?» diye ricada bulundu.

Rahmi «Elbette! Bu bir soyutlama olur ama yapabiliriz.» dedi, «Bu durumda "bilen" yerine "insan" koyacağız. Peki "bilinen" yerine ne koyalım?»

Ömer «Her şeyi koyabiliriz.» deyince, Sıtkı bu kez Ömer'e karşı çıktı. «Hiç olur mu?... İnsan her şeyi bilebilir mi?»

Belki de «Her şeyi bilmek Tanrı'ya özgü.» diyecekti ama Rahmi ona bunu dedirtmedi. «Burada "bilinen" yerine "insanın çevresi" diye bir terim koyalım, daha iyi.» diyerek konunun ekseninden şaşmasını engelledi.

Ömer «Ama o zaman da çok dar kalmaz mı?... İnsanın çevresi dediğiniz ne kadar tutar ki?» diye yakınınca, Rahmi «Bunu evrendeki en uzak yıldıza kadar bile uzandırabilirsin. Hepsi de "insanın çevresi" tanımının kapsamına girer. İstersen "doğa" sözcüğünü kullanalım.» diyerek bir başka öneri getirdi.

Ömer, «O zaman oldu.» diye onayladı.

Ben böyle bir soyutlama yapılmasından hoşlanmamıştım. «Bu işte bir yanılgı seziyorum.» diyerek söze girdim. «Eğer "bilen" yerine insanı, "bilinen" yerine de doğayı koyarsak, bana sanki insanın bilgi edinebileceği konuları yani "bilinen" olacak şeyleri sınırlandırırız gibi geliyor. Oysa insan, bilmek için doğrudan kullandığı duyu organlarıyla algılayamadığı çok şeyin bilgisine erişmiştir. Bunun için de duyu organlarıyla bilgisine erişmiş olduğu bazı şeyleri de bir "bilgi edinme aracı" olarak kullanmıştır. Dolayısıyla, "bilen" yerine insanı koyacak olursak, bu kez "bilgi edinme yöntemi" üzerinde durmak gerekir. Eğer bu yöntemi, sadece insanın duyu organları ve algı kanallarına bağlarsak yanılacağımızı sanıyorum.»

Rahmi, «Konuyu basitleştirip anlaşılır olabilmesini sağlamak için böyle yapıyoruz.» dedi, «Aslında sadece canlı varlıkların değil, cansız varlıkların bile bilgi edinebildiği biliniyor. Zaten sen daha önce bundan söz etmiştin.»

Bilgi Türleri

Sıtkı, «Aslında bence insanla doğa arasındaki ilişkiye "bilgi" denilemez ama şimdilik kabul edelim. O zaman bu bilgi niçin ille göreli oluyor?... Saltık olamaz mı?» diye sordu.

Rahmi, «Yanılgıya düşmemeye dikkat etmeliyiz. Bilgiyi insan ile doğa arasındaki ilişki diye tanımlarken bunu nesnel bir olgu olarak nitelemiyoruz. Belki daha belirgin olması bakımından "insan ile doğa arasındaki ilişkinin insanın zihnine yansıması ve bir birikim oluşturması" diye uzatabiliriz. Bunun niçin göreli olduğunu da örnekleyerek gösterebiliriz. Fakat bundan önce gelin, bilginin türlerine bir bakalım.» diyerek yumuşak tonlu bir açıklama yaptıktan sonra, bilginin bütünlenme sürecinin birbirini izleyen üç aşamadan geçerek oluştuğunu söyledi.

Bu aşamaları şöyle sıraladı:

«Birincisi **"görsel ve deneyimsel bilgi"**dir. Bu sadece duyulara, algılara, gözlemlere ve deneyimlere dayanan bilgidir.

Örneğin kuru bir odun parçasını yakacak olursak, ışık ve ısı vererek duman çıkarır, değil mi?... Bu bir bilgidir. Bu tür bilgi, insanın yaşamında düşünme yeteneğini hiç kullanmasına gerek kalmaksızın, yöntemli deney ya da değerlendirme yapmasına gerek olmaksızın, kolayca, salt gözlemle, deneyince hep aynı sonucu aldığı bilgidir. Bu örnek açık mı, anlaşıldı mı?»

Hiç birimizden ses çıkmayınca devam etti.

«İkincisi, **"bilimsel nitelikli bilgi"**dir. Bu tür bilgi, bu kez insanın düşünme yeteneğini kullanarak ve deneyim edinerek ya da yöntemli deney yapması sonucunda oluşur. Örneğin bir odun parçasının yanması olayı, kimyasal ve fiziksel kuramlarla, belirli koşullara bağlanarak açıklanır. İnsan demirin niçin yanmadığını, buna karşılık odunun niçin yandığını, yanınca ne olduğunu tam anlayınca bu kez bilimsel nitelikli bilgi edinir. Bir diğer deyişle, bilimsel nitelikli bilgi nesnel, yöntemli, genel, belirli ve kurallı ilişkileri kapsar. Bu da anlaşıldı mı?»

Sıtkı «Bence hayır!» diyerek karşı çıktı. «İkisi arasında bir fark yok. Odunun yanınca ışık ve ısı verdiği, gaz ve duman çıkardığı, yanma olayı bittikten sonra da geriye kül kaldığı, zaten görsel ve deneyimsel bir bilgidir. Bunun bilimsel bir niteliği olamaz.»

Rahmi «Yapma Sıtkı!» diyerek yakındı, «Sen teknik eğitim görmüş bir insansın... Odunun her koşul altında farklı biçimde yanacağını, hele havasız kalırsa yanmayacağını çok iyi bilirsin. Üstelik bu yanma olayında birtakım fiziksel değişim ile kimyasal reaksiyonlar olduğunu da bilirsin.

Kül ile odunun fiziksel ve kimyasal yapısı aynı mı? Bunları laboratuvarda araştırıp ayrıntılarını ortaya dökersin. Sonra da odun aynı koşullar altında yandığında hep aynı sonuçların ortaya çıktığını belirlersin.

Dolayısıyla iş görsellikten ve deneyimden çok öteye geçer. Bilimsel bir nitelik kazanır. Öyle değil mi?»

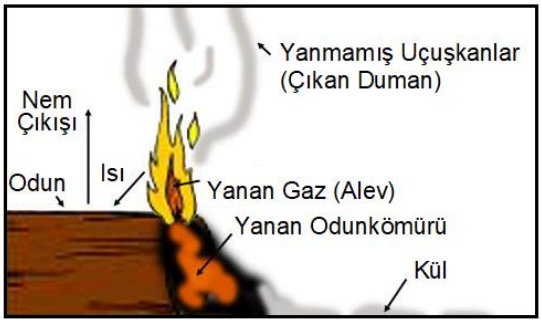

Sıtkı «Özür dilerim. Ben o kapsamda düşünmemiştim.» deyip yelkenleri suya indirince, Rahmi «Bundan sonra üçüncü aşamaya geliyoruz.» diyerek sözünü sürdürdü.

«Bu son aşamadaki ise **"felsefî bilgi"** olarak anılabilir. Bu da birbirinden bağımsız gibi görünen bilimsel nitelikli bilgiler arasındaki bağlantıları kurarak hepsini bir evrensel bütün içinde toplayan bilgidir. Nedenler ile sonuçların, görünüş ile kapsamın, genel ile özelin bağlantılarını açıklar. Sanırım bu, aslında çok daha karmaşık bir işlem olmasına karşın daha kolay anlaşılıyor. Öyle değil mi?»

Ömer «Bu sonuncusu herhalde bize nasip olmaz. Bunu filozofların yapması gerekir.» deyince, Rahmi «Neden öyle düşünüyorsun ki?... Filozof dediğin kişi, senin ve benim gibi birisidir.» diyerek karşılık verdi.

Bunun üzerine Ömer, «Onu demek istemedim. Bu işi yapabilmek için özel bir eğitimden geçmiş olmak, sonra da işini gücünü bunun üzerine kurmak gerekir gibi geldi bana.» diyerek kendini savundu.

Rahmi bana dönüp, «Ah, siz mühendisler!» diyerek içini çekti.

«Ne olmuş biz mühendislere?» diye şakacıktan takıldım; o mimar ya!

«Aslında bunları sizin bana anlatmanız gerekir.» dedi.

«Neden?»

«Çünkü siz tam teknik eğitim görmüş insanlarsınız. Ben sanatçıyım. Siz bilginin ne olduğunu, nasıl oluştuğunu benden daha iyi bilmelisiniz.»

Ben, «Sanki sen hiç teknik eğitim görmedin. Üstelik siz mimarlar hep mühendisleri sadece matematikle uğraşan kişiler olarak nitelendirirsiniz.» diye yüklenince, «Peki, peki... Özür dilerim. O sadece bir takılmaydı. Burada hepimiz eşitiz.» dedi.

«Sahi, insanın zihninde bilgi nasıl oluşur?» diye sordum.

Rahmi'nin bana bakışından bunun çok yerinde ve zamanında bir soru olduğunu anladım.

Bilgi'nin Oluşumu

Rahmi'nin anlattığına göre bilgi, birbirini zincirleme izleyen dört evrede oluşuyor. Bu evrelerin ilkine **"algılama",** onu izleyene **"düşünme"**, ondan sonrakine **"anlama"**, en sonuncusuna da **"açıklama"** deniyor.

Şimdi Rahmi'nin anlatmış olduklarını elimden geldiğince onun ağzından ama özetleyerek aktaracağım.

Algılama, doğadan etkilenen duyu organlarının insanın bilincinde bir tasarım gerçekleştirmesidir. Bu tasarım, doğadaki nesnel gerçeğin bir imgesidir.

Bu imge oluşur oluşmaz akıl çalışmaya başlar. Tasarımı bellekte önceden yer etmiş diğer tasarımlarla karşılaştırır. Aklın bu etkinliği "düşünme" evresinin de başlangıcıdır.

Bu ikinci evrede akıl, bellekte birikim oluşturmuş önceki bilgilerle gerekli bağlantıları kurar. Bağlantılar kurulduğunda, doğadan algılanmış olan nesnel gerçeğe ilişkin çok sayıda tasarım birleştirilmiş, artık yeni bir bilgi haline getirilmiştir.

İnsanın düşünme organı, -kolay anlaşılması için buna "beyin" denebilir- bu bilgisel anıyı bellekteki diğer bilgilerin arasında elverişli bir ortama yerleştirir. Bu yerleştirme olayı da "anlama" evresidir.

Rahmi'nin anlattıklarının bu aşamasında Ömer, «Vay anasını!... Tıpkı bilgisayar gibi çalışıyor.» dedi.

Rahmi ona dönüp, «Hayır!... Beyin bilgisayar gibi çalışmıyor. Bilgisayar beyin gibi çalışıyor.» diyerek düzeltti.

Ömer «Ama bilgisayar insan beyninden çok daha hızlı çalışıyor, değil mi?» deyince, Rahmi «Tartışılır.» diye yanıtlamakla yetindi.

Ömer ise «Bundan kuşku duyulamaz. Örneğin beş milyon sekiz yüz doksan üç bin altı yüz yirmi beşi kafadan otuz sekiz bin sekiz yüz seksen bire ne kadar zamanda böleriz?... Bilgisayar ne kadar zamanda böler.» diye diretti. «Pardon! Elektronik hesap makinesini de bilgisayar ile bir tutuyorum.»

Rahmi yanlış bulduğu bu tutumu da yumuşaklıkla karşıladı.

«İstersen konuya öyle değil de şöyle bakalım.» dedi. «Diğer birçok aygıt gibi bilgisayarı da insan beyni gerçekleştirdi. Fakat bilgisayar henüz insan beynini gerçekleştiremedi. Ancak böyle bir akıl yürütme bizi demagojiye götürür. Konumuzla doğrudan bağlantısı yok.»

Ben «Dördüncü evreye gelsek.» diyerek konuya dönmeyi önerince, Rahmi görsel ve deneyimsel bilginin bu ilk üç aşamada oluştuğunu belirterek sözünü sürdürdü. «Dikkat ettiyseniz, bu aşamaya kadar hiç "açıklama" evresinden söz etmedim. Bilimsel nitelikli bilgi ile onu izleyecek olan felsefî bilgi, açıklama yapılmaksızın gerçekleşemez. Açıklama evresinde, bellekte belli bir konu üzerinde birikmiş tüm bilgisel anılar, akıl yoluyla yerlerinden çıkarılarak öğelerine ayrılır. Bir soyutlama yapılır. Bu öğelerin arasında bağlantılar kurulur. Varsa, yeniden algılanıp düşünülerek anlaşılmış olan diğer görsel ve deneyimsel bilgiler de bunlara katılır. Sonra hepsi birden olabildiğince bütünlenip yeniden somutlaştırılarak sergilenir.

Bu işlem, bilimsel nitelikli bilgi söz konusu olduğunda tek ve belli bir konu üzerinde yoğunlaşmıştır. Felsefî bilgi söz konusu olduğunda ise sözünü ettiğim son sergileme, öncekilerle bağdaştırılır. İşte böylece "bilen" ile "bilinen" ya da kolay anlaşılsın diyerek yaptığımız soyutlama uyarınca "insan" ile "doğa" arasındaki ilişki, sağlanabilmiş olan verilere göre tüm yanlarıyla kurulmuş olur.» diyerek bitirdi.

Yine bir sessizlik oldu.

«Felsefî bilginin oluşumunda algılamaya gerek duyulur mu?» diye safça sayılabilecek bir soru sordum.

Rahmi, «Çok önemli bir noktaya değindin.» dedi, «Felsefî bilginin oluşumu sırasında yeniden algılama evresine dönülmez. Dönülecek olursa, bilimsel nitelikli bilginin üzerinde bir yenileme yapılıyor demektir.»

Ömer ise «Bundan sonra bilgi hep öyle mi kalır?» diye sorunca, Rahmi «Kalırsa, saltık bilgiye ulaşılmış demektir. Zaten işte Sıtkı'ya yanıt; bu nedenle bilgi görelidir.» dedi.

Sıtkı «Ben gene de tam tatmin olmuş sayılmam.» deyince, gönlünü almak için olsa gerek, «Ama ilerleme var. Sanırım, konuyu biraz daha irdelersek sen de katılacaksın.» diye orta yollu bir söz ettikten sonra bana dönüp, «Bilginin niçin göreli olduğunu sen anlatabilir misin?» diye bir pas daha attı.

Şöyle düşündüm:

Bilgiyi "insan ile doğa arasındaki ilişki" diye tanımlayınca oluşumunu da insandan başladığı gibi bir varsayım üzerine kurduk. Oysa ortada bilinecek bir şey yoksa bilen de olmaz.

Demek ki bilgi insandan değil doğadan başlar. Oluşum evrelerinden geçerken insanın bilincinde çeşitli soyutlamalara ve bireşimlere uğrar. Anlama evresinden sonra yeniden somutlanarak doğaya döner. Bu dönüş, bilginin doğrulanabilmesi için zorunludur. Doğa ile tam bir uyum göstermeyen bilgiye "bilgi" denilemez çünkü doğanın nesnel gerçekliğini yansıtmaz.

Rahmi «Ne kadar da çok düşündün.» diye sitem etti.

Ne düşündüğümü anlatınca, «Doğru!... Doğa, bilginin kaynağı olduğu gibi denek taşıdır.» dedi.

Ben de «Somutlandıktan sonra doğaya uyarlanarak sınamadan geçirilen bir bilgi, doğa ile tıpa tıp uyum gösterse bile doğanın nesnel gerçekliğinin tümünü içeremez. Bu nedenle de görelidir.» diye ekledim.

Rahmi «Onu ben de söylemiştim. Dostlarımız senden somut örnek vermeni bekler.» deyince, «Tasarlayabildiğimiz sayıların en büyüğü doğadaki sayıların sonuncusu değildir.» diye bir lâf ettim ama bir yandan bunun iyi bir örnek olup olmadığını düşünmekten de kendimi alamadım.

Rahmi bu örneği beğenmiş olsa gerek, «Dahası?» diyerek üsteledi.

«Dahasına girersek, geçen görüşmemizde senin şimdi sırası olmadığını belirtip kestiğin konuya değinmemiz de gerekir.» diyerek kaçtım.

Rahmi «Olsun!» dedi. «O zaman "gerçek" konusu üzerinde duruyorduk. Şimdiki konumuz ise "bilgi".»

«Ne fark eder?» diye kaçmayı sürdürdüm. Gençlerden birinin olası karşı çıkışı üzerine tartışmaya girmek istemiyordum. Şimdi bir de "sonsuzluk" kavramını gündeme getirmek gerekecekti.

Rahmi, «Ölçülü olursan, değinmenin zararı da olmaz.» diyerek âdeta beni konuyu biraz daha deşmeye itti.

Bunun üzerine bir yandan sesli düşünmeyi sürdürürken diğer yandan da düşündüklerimi aktardım:

«Doğa sonsuz olunca bilgi süreci de sonsuz olur. Bilginin sona ermesi, sonsuzun sona ermesi demektir. Böyle olunca da bilginin her zaman eksik ve bütünlenmemiş olduğunu kabul etmek gerekir. Dolayısıyla bilgi, saltıklığın doğrultusunda ilerleyen, insan ile doğa arasında yeni ilişkilerin kurulması sürdükçe saltıklığa doğru biraz daha yaklaşan, ancak hep göreli kalan ve gelecekte de öyle kalacak bir özellik taşır.»

Korktuğum gibi oldu.

Sıtkı «Bu sadece "evrensel bilgi" için geçerli bir tez, öyle değil mi?» diye sorarken, aslında anlatmış olduklarıma karşı çıkıyordu.

Bir kez başlamıştım. Bundan sonra durup geri çekilemezdim.

Aslında yanıt beklemeyen bu soruyu «Sanırım hiçbir zaman ve hiçbir koşul altında "Şu bilgi evrenseldir, şu ise değildir" diye bir yargıda bulunulamaz.» diyerek yanıtladım. «Burada bizim sözünü ettiğimiz bilgi "insanın bilgisi" olmalıdır. Benim ya da senin özel olarak edinmiş olduğumuz bilgiler değildir. İnsanın dışındaki birtakım başka varlıklar için geçerli sayılabilecek türde bilgiler de değildir. Kaldı ki bireye özgü bilgiler, insanlığa mal edilenlerden daha özel olduğu için göreli oluşları kaçınılmazdır.»

Ben Sıtkı'dan karşıtlığını sürdürmesini beklerken, üstüme yürüyen Rahmi oldu. «O zaman sence saltık bilgi hiçbir zaman edinilemez.» dedi.

Şaşırmıştım.... Acaba Rahmi saltık bilginin de edinilebileceğini söylemek, bana bunun nasıl olduğunu buldurup göstertmek mi istiyordu? Önlemli olmayı yeğledim. «Ben öyle bir şey demedim.... Doğaya uyarlandığında doğrulanmış olan her eksik bilgi saltıklığını da içerir.» dedim.

Bunu söyleyince birdenbire burada sanki ben değil Abdürrahim konuşuyor gibi bir izlenime kapıldım. İçimi bir de mutluluk havası doldurdu. Demek ki bu görüşmelerimizde birbirimizin anlattıklarından yararlanıp bunlardan benimsemiş olduklarımızı artık sanki kendi düşüncelerimiz, kendi sözlerimiz gibi de kullanıyorduk.

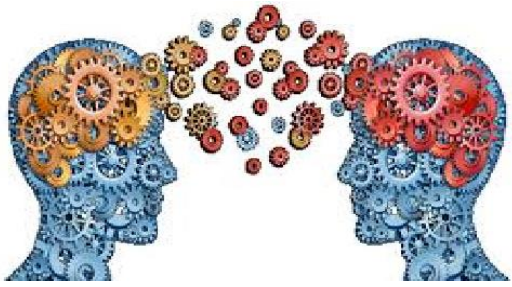

Kafamdan hızla geçen bu düşüncenin etkisiyle olsa gerek, «Zamanla yerlerini kendilerinden bir sonrakine bırakan tüm doğrulanmış göreli bilgiler, doğanın nesnel gerçekliğinin saltık bilgisiyle bağlantılıdır.» diye bir ekleme yaptım.

Rahmi'den ses çıkmayınca yüreklenip konuşmayı sürdürdüm. Araya «İyi ki "gerçek" konusunu daha önce görüşmüşüz. Yoksa kavramlara dönmemiz gerekecekti.» diye de bir söz sıkıştırıverdim.

«Doğaya uyarlandığında doğrulanamayan bir bilgi, saltıklığını içermeyen bir göreli bilgidir. Böyle bir bilginin doğanın nesnel gerçeğine uygun olduğu ileri sürülebilirse bu kanıtlanamaz. Kanıtlanamayınca, "bilgi" olduğu ileri sürülen şey ancak bir "imge" olarak kalır. Çünkü "bilginin oluşum süreci" henüz tamamlanamamıştır.» dedim.

Rahmi «Bravo!» diye beni kutladıktan sonra, «İsterseniz bu işin bir de tarihsel gelişimine göz atalım» diyerek topu aldı.

Bilginin Tarihsel Gelişimi

Rahmi'nin anlattığına göre, tarihte insanın ilk edindiği bilgiler salt görsel nitelikliydi. Sonra bunlara deneyimsel bilgiler de eklendi. İnsan bu ilk bilgilerini edindiği zamandan günümüze dek, bilginin hangi alanında olursa olsun bir temel yanılgıya düştü. İnsanın bu büyük temel yanılgısı, hep doğanın nesnel gerçeklerine ilişkin bilgilerinin birçoğunu kesin ve değişmez sanmasıydı. Ara sıra kendisinin de doğanın bir öğesi olduğunu unutuyordu. Bunun hiç farkına varamadığı dönemler bile oldu. Kendisini doğanın dışında hatta üstünde sanıyordu. Böyle sanınca gururlandı. Kendi kendisine bir "üstünlük" hatta "yetkinlik" payesi yakıştırdı.

Kendisini olduğundan üstün, hani neredeyse yüce, bilgisini artık sonuna ermiş sanan insan, sonraki bir dönemde başka etkiler ve koşullar altında kalınca, bunun hiç de böyle olmadığını kavradı. Kanılarının ne denli yanılgılı olduğunu fark edince, bu kez çöküntüye uğradı. Kendisini olduğundan daha yetersiz, daha küçük görmeye başladı.

İnsanın kendisini yetersiz görüşü, giderek bir aşağılık bunalımına girmesine neden oldu. Bu bunalım onu saldırgan olmaya yöneltti. Hıncını o döneme dek edindiği bilgilerden almaya kalktı. Bilgiyi yok saydı. Ona erişmek diye bir şeyi "boş bir çaba", sonucunu "olanaksız" olarak niteledi.

***

Rahmi bunları hiç ara vermeden anlatınca, nefes almak üzere durakladığı bir anı yakalayıp, birbiri ardınca birkaç soru yöneltiverdim:

«İnsan doğanın nesnel gerçekliğine ilişkin bilgilerinin göreli olduğunu hiç bilememiş midir?... Doğada kendisine en yaraşır yerin neresi olduğunu, göreli bir ölçekte hiçbir zaman ve hiçbir yerde kestirememiş, kavrayamamış mıdır?... Yaşamının hiçbir döneminde özgür düşüncesini ve aklını kullanarak bilgiyi bilgelikle değerlendirememiş midir?»

Bunları hemen «Olmaz olur mu?» diye yanıtladı Rahmi, «İnsan doğadaki nesnel gerçekleri öğrenebilmek, bunlara ilişkin bilgileri edinmek için yoğun bir çaba harcamıştır ama aşılması çok zor engellerle karşılaşmıştır.»

Kafamda birden şimşek çakmıştı.

«Elbette!» diye coşarak yine söze girdim. «Birtakım egemen güçler, insanın bilgisinin artmasından hiç hoşlanmadıkları ve bunu kendi çıkarlarına aykırı gördükleri için insanları dogmalara sürüklemiş, boş inançlara yöneltmiş, onları bilgilenmekten yoksun kılmıştır.»

Rahmi «Dediğin pek yanlış sayılmaz ama öyle de olsa direniş gösterenler çıkmıştır.» dedi.

«Ne pahasına?»

Ömer diyalogumuzu kırıp, «Ölüm pahasına olsa gerek.» dedi.

Rahmi, «Evet, o da var ama bilgi sahibi bir kişinin ölümünün bilginin gelişimine hiçbir yararı yok.» diyerek bir başka etken olduğunu sezdirdi.

"Anlaşıldı." diye söylendim.

Rahmi söylenişimi duymuştu. «Anlaşılmış olan nedir? » diye sordu.

«Bilgiyi saklamışlar.»

«Kimden?»

«Hem gelişimini engelleyecek olanlardan, hem öğrenince şaşkınlığa düşüp belki de akıllarını yitirecek olanlardan hem de onu ellerine geçirince kötüye kullanması olasılığı bulunanlardan.»

Rahmi, «Sanırım haklısın.» dedi ama kendi dediğini de düzeltti. «Sanırım falan değil, açıkça haklısın.»

«Dolayısıyla kimileri doğanın bilgisini edinme ve önceki bilgilerindeki yanılgılarını da giderme çabasını sürdürmüştür.» dedim.

Rahmi, «Evet ama sadece kimileri.» diye tamamladı.

Maddenin Yapısı

Şimdi siz bütün bunları okurken şunu düşünüyor olabilirsiniz: *"Yemek faslı ne oldu? Ondan epeydir söz edilmiyor."*

Yemek faslı bir yandan devam ediyordu elbette. Fakat o bu anlattıklarımın yanında öyle önemsiz kalıyor ki değinmeden geçiyorum.

Bundan sonra Rahmi bilginin tarihsel gelişimine ilişkin daha birçok şey anlattı. Özetlemeyi sürdüreyim:

İnsan, doğanın yapısındaki "madde"nin nasıl ve nelerden oluştuğunu öğrenme gereğini duydu. Önce her algıladığı nesneyi bir diğerinden farklı ve bağdaşık bir olgu sandı. Sonra bu sanısındaki yanılgının farkına vardı; bunların hepsinin aslında birbirinin aynı olan fakat görünüşlerinde değişik biçimler almış atomlardan oluştuğunu ortaya koydu.

Başlangıçta, maddenin çeşitliliğini oluşturan atom türlerini taş, su, hava ve ateş olmak üzere niteledi. Doğanın yapısının bu "dört temel öğe"den oluştuğunu varsaydı.

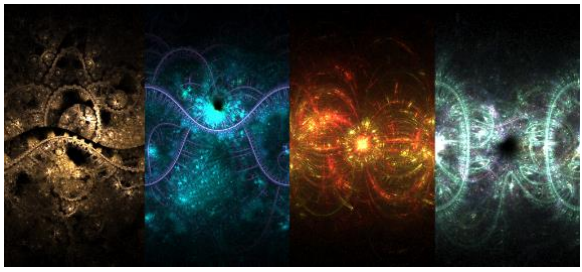

Bu aşamada istemeyerek de olsa sözünü kesip, «Hava, su, ateş ve toprak, değil mi?» deyince, «Sıralaması pek önemli değil ama dört temel öğeden biri toprak değil taştır. Toprak, taşın ufalanmış biçimidir. Üstelik içinde diğer üç öğe hatta birtakım başkaları da bir karışım halinde bulunur.» deyip, «Tamam mı?» gibisinden yüzüme baktığında, ben *"Peki!"* anlamında başımı sallayınca anlatmayı sürdürdü.

İnsan, eritilen madenlerin biçim ve niteliklerini değiştirdiklerini görünce, atom türlerinin sayısının çok daha fazla olduğunu anladı. Sadece katı cisimlerin değil, sıvı ve gaz halindeki maddelerin de ayrı ayrı atomlardan oluşan fiziksel ve kimyasal bileşikler kurduğunu keşfetti. Bu bileşikleri hazırlamanın, değiştirmenin ve çözmenin bilgisine vardı.

Rahmi, «Yakın çağlara gelindiğinde, bu bağlamda çok daha kısa bir süre içinde gerçekleşen hızlı bir gelişim görüyoruz.» dedi, «Öteden beri "Atom türlerinin her biri doğada maddenin özü olan en küçük yapıdır." denirken, bilim adamları atomun içine girmeyi başardı. Atomun içinde birbirinden farklı cisimcikler bulunduğunu ortaya koydular. Onu bir de parçalama başarısını elde edince, doğada maddenin dışında ama madde ile sıkı ilişki oluşturan ışınların varlıklarını ve bunların özelliklerini saptadılar.

Öncekiler “Maddenin üç hali vardır.” diyordu. Sonrakiler bu sayıyı yediye çıkardı. Bugün saniyenin yüz milyonda biri kadar kısa bir süre içinde doğup ölen, adına “mezon” dedikleri parçacıklarla ilgileniyorlar. Bir zamanlar bilim adamları maddenin temel yapısını öğrenmeye çalışıyordu. Şimdi ise maddeye karşı “anti madde” tasarımını anlamaya ve bilimsel olarak açıklamaya uğraşıyorlar.»

Rahmi çok güzel anlatıyordu ama sözü arasında «Henüz doğanın yapısında yer alan “madde”nin saltık bilgisine erişilemedi. Her erişildiği sanıldığında yanılgıya düşüldüğü anlaşılıyor.» deyince, dayanamayıp «Neden ya da nasıl?» diye soruverdim.

Sormaz olaydım.

«Sen kendin söyle.» diye topu yine bana yönlendirdi.

«Bana göre, hani bu işin bana göresi olmaz, o yüzden düzelteyim, benim bildiğim kadarıyla bilim insanlarının her edinmiş olduğu bilgi görelidir ve bu göreli bilgi saltıklığını da içerir. Çünkü her bir aşamada saltıklığa giderek daha çok yaklaşan bilgiler edinilmektedir. Öyle değil mi?» dedim.

Rahmi «Öyle ama sen bunu daha önce de söylemiştin!» diyerek doğruladı. «Üstelik biliyorsun da bildiğini söylemek yerine niçin bana söyletmeye çalışıyorsun?»

«Hem sen benden daha bilgili olduğun için hem de yanılgıya düşmekten sakınmak için.» diyerek savunmaya geçtim. Söylemiş olduğumu aslında emin olmadan söylediğimi belirttim.

«Bak işte bunun ikisi de yanlış.» dedi Rahmi. «Birincisi, sadece kendinden daha bilgili olanların bilgisine güvenirsen, kendini geliştiremez ve salt başkalarının bilgilerine bağlı kalırsın…»

Bu aşamada durdu. Sözünün sonrasını ölçümlüyor gibiydi.

«Kaldı ki…» diyerek ve tekrarlayarak devam etti. «Kaldı ki senin küçük bir bilgi kırpıntın, kendinden daha bilgili olarak nitelediğin kişilerin bir noksanını giderebilir.»

Yine durdu.

O durunca ben «İkincisi…» diye devamı beklediğimizi hatırlattım.

«İkincisi, yanılgıya düşmekten sakınırsan doğruyu bulmakta çok güçlük çeker ve geri kalırsın.» dedi, «Her bir yanılgı sana bilgilerini daha çok geliştirebilme fırsatını verir. Bildiklerini kendinden daha çok bilgili olduklarını kabul ettiğin kişilere hiç anlatmayacak olursan, o kişiler sahiden senden daha bilgiliyse, onlara senin bilgilerini sınama olanağını tanımadığın için sana yanılgılarını gösterip bunları giderebilmen için uyarabilmeleri fırsatını vermemiş olursun.»

Bu sözleri beni hayli yıpratmıştı. Bana bu gençlerin önünde beni küçük düşürmüş gibi geldi. Aslına bakılırsa dediği doğruydu. Zaten hep öyle yapmıyor muyduk?... Peki ama neden bana böyle âdeta azarlar gibi yüklenmişti? Bunu hak edecek ne söylemiştim?

Tam «Madem öyle, ben de sorarım.» diye düşünürken, olayı kavrayıverdim. Tıpkı "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla!" dercesine, aslında genç dostlarımızın bu sözlerden kendilerine pay çıkarmasını istiyordu.

Evrenin Büyüklüğü

Rahmi'nin anlatacakları bitmemişti. Sözünü şöyle sürdürdü:

«İnsan, kendisinin de içinde yaşadığı evrenin boyutunu da öteden beri merak etmişti. Önceleri yeryüzünün bir tepsi gibi düz olduğunu varsayarak bunun sonuna varanların oradan aşağı düşeceklerini sanıyordu. İnsanın bu varsayımını hep bilgisizlik olarak görüp alaya bile aldığımız olmuştur ama bununla birlikte insanın edinmiş olduğu doğru bir bilginin farkına varmayız. Demek ki daha o tarihlerde bile bir cismin düştüğü biliniyordu. Sadece çekim gücünün tepsi gibi olduğu varsayılan yeryüzünün altında bir yerde olduğu sanılıyordu.

Bu yanlışlık bile insanın evrenin saltık bilgisini içeren bir göreli bilgi edinmiş olduğunu gösterir. Çünkü bu ilkel aşamada bile insan, evrenin yeryüzünün sınırında son bulmayıp daha büyük olduğunu kavramış durumdadır. Ancak bu kavrayışın öneminin farkında değildir.

Evrenin büyüklüğüne ilişkin bilgilerin bu ilk aşamasında tüm yıldızların sabit bir merkez olan yeryüzünün çevresinde döndüğü sanılıyordu.

Nitekim bu varsayım bu kadarla kalmayıp, aksini ileri sürenlere karşı savunulmuştur. Bu sanıda da evrenin saltık bilgisi doğrultusunda ve nesnel doğa gerçeği ile uyum gösteren bir göreli bilginin yer aldığı görülür. Bu göreli bilgi ise evrendeki cisimlerin sürekli bir devinim içinde olduğudur.»

«Ben ilginç bulduğum bir noktaya değinebilir miyim?» diye araya girdim.

Rahmi «Elbette!» deyince, şöyle bir anlatım yaptım:

«Şimdi şu tepsi biçimindeki dünya var ya… Biliyorsunuz, bazı inançlarda bu tepsiyi ya da bunun tabanını oluşturan denizleri, boğalar boynuzları üzerinde taşır. Boğa kültü tarihte çok önemli bir yer tutar. Biz bilimsel nitelikli bilgilerimize dayanarak bunun saçmalığını ileri süreriz ama onu bir yana bırakıp neden bir başka hayvan değil de "boğa" olduğuna bakar, bu konuyu biraz irdelersek, yeryüzündeki çeşitli din ve inanç sistemlerinin doğduğu Mısır'dan Anadolu'yu da içererek Hindistan'a kadar uzanan coğrafi bölgede çok önemli bir yer tuttuğunu görürüz: Doğanın verimliliğini ve sürekli olarak yenilenmesini sağlayan "asal güç" kavramının simgesi…

Güneşin her gün yeniden doğuşu bunun örneklerinden biridir; gökyüzü dünyanın çevresinde dönüyor ya!… Kudüs'te M.Ö. 10. yüzyıl ortalarında yapıldığı anlatılan ünlü tapınağın avlusunda da boğalar tarafından taşınan ve "pirinç deniz" diye adlandırılan çok iri bir kazan betimlenir. Dolayısıyla bu varsayım öyle bilgisizlikten ileri gelen basit bir saçmalık değil, yanlış da olsa köklü ve yaygın bir inanç dizgesi öğesidir.»

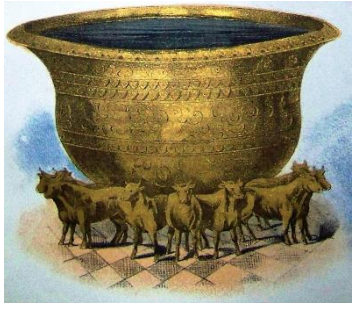

Rahmi bana "Bitti mi?" der gibi baktı. Ben açıkça «Evet, bitti.» dedim. Bunun üzerine diğerlerinin anlayamayacağı tarzda bir iç geçirdi. Bunun anlamı, *"Dam üstünde saksağan, vur beline kazmayı"* deyiminin yansıttığı gibi yersiz ve uygun olmayan bir açıklama yapmış olduğumdu. Asıl azar buydu işte…

Sözüne «Nerede kalmıştık?» diyerek devam etti, «Evet, dünya tepsi gibi. Çok sonraları, insan yeryüzünün uzayda "küresel" denilebilecek bir biçimi olduğunu, kendi ekseni çevresinde hiç durmayan bir topaç gibi döndüğünü, ayrıca bir yörünge üzerinde hareket ettiğini, bu yörüngenin merkezinin Güneş olduğunu, yörünge düzlemine göre ekseninin eğikliğini, aynı merkez çevresinde dönmekte olan diğer gezegenlerin de Dünya gibi Güneş'in birer uydusu olduğunu öğrendi.

Bakın, bilmediğiniz bir şey anlatmıyorum. Bu anlatımlarım, tarihte bilginin oluşum evresini kavramanıza katkısı olsun diye…

İnsan bu sistemin dışındaki yıldızları incelemeye girişince, "Samanyolu" adını verdiği bir galakside Güneş ile birlikte 200 milyar kadar yıldızın bulunduğunu, Güneş'in de aslında sabit olmayıp belli bir yöne doğru gittiğini belirledi. Samanyolu'nun 16 elemanlı bir galaksi grubunun üyelerinden sadece bir teki olduğunu, bunun ötesinde daha sayılamayacak kadar çok galaksi bulunduğunu ortaya koydu.»

Bir an durup nefes aldı ve teker teker yüzlerimize baktı.

Dut yemiş bülbüller gibiydik.

Ben sırf bir şey söylemiş olmak için «Onun adı da aslında "Samanyolu" değil, "Sütyolu" gibi bir şey olsa gerek.» diye saçma sapan bir lâf ettim.

O lâfı eder etmez de pişman oldum. Çünkü işte asıl buydu dam üstünde saksağan. Ancak lâf bir kez ağızdan çıktı mı onu geri almak olanaksız. Bu bakımdan yazı daha iyi; siliverirsin. Bilemedin, üstünü karalarsın.

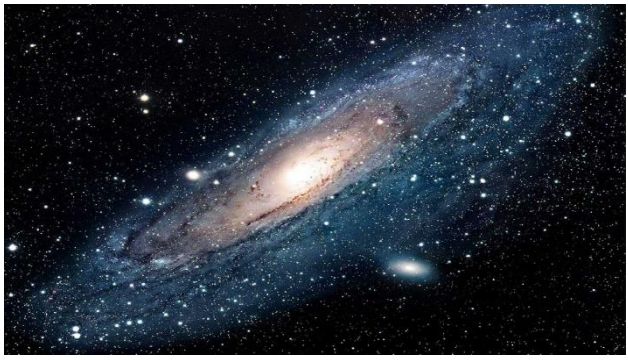

Nitekim Rahmi de bana «İyi ki sen İngilizce biliyorsun. Hani bilmeseydin şimdi biz bunu öğrenemeyecektik.» deyip taşı gediğine yerleştirdi.

Benim bozulduğumu anlayınca, «Şaka ettim. Evet, doğrusu öyle olmalı ama önemli olan terim değil, şudur.» diyerek, «İnsanın bu bilgileri ne birer tahmindir ne de imgeleme gücüyle kendi kafasından yarattığı birer masal.

İnsan, yaptığı gözlemler ve becerisini kullanarak gerçekleştirdiği aygıtlarla evrenin büyüklüğüne ilişkin birçok bilgi edinmiştir. Henüz bunun saltık bilgisine varamamıştır. Geçmişe göre çok şey öğrenmiştir ama belki de aslında bunların hepsi evrenin tümüne oranla "pek az bilgi" sayılır.» diyerek sözünü toparladı.

Sonsuzun Sonu

Ömer, «Aslında bunları "bilgi" konusuyla bağlantılı olmak üzere birer örnek olarak anlattınız değil mi?... Yoksa gerek uzay gerekse atomun iç yapısı konusu üzerinde çok daha uzun boylu durulabilir.» dedi.

Rahmi, «Elbette! Konumuz ister görsel ve deneyimsel, ister bilimsel nitelikli, isterse felsefî olsun, bilginin hep göreli olduğunu ortaya koymaktı.» diye yanıt verdi.

Ben de «Bir de doğanın nesnel gerçeklerine ilişkin bilgilerin saltık ve göreli yanlarının aslında birbirlerinden ayrılamayacağını kavramak, değil mi?» diye bir ekleme yaptım.

Rahmi «Evet!» diyerek beni bir kez daha doğruladı, «Eğer insan, göreli olan bilgiyi küçümser ya da yadsırsa, buna karşılık bilginin saltık içeriğini "tek ve gerçek bilgi" olarak nitelendirip yüceltirse dogmaya saplanır.»

«Benzer şekilde, saltık bilgiyi olanak dışı görür ve göreli bilgiyi saltıktan bağımsız sayarsa, doğa ile uyum gösteremeyen sonuçsuzluğa kapılmaz mı?» diye sorduğumda ise «O da var.» dedi ve şöyle devam etti:

«Doğanın nesnel gerçeklerine ilişkin bilginin geliştirilmesi, "sonsuzluk" terimiyle dile getirilebilecek bir sürece yayılmıştır. İnsan, ancak algıladıklarını açıklayabildiği oranda bilgi sahibi olabilir. Bu bilgisi de doğanın sonsuzluğunda hep göreli kalacaktır.»

Bu kez ben Rahmi'yi faka bastırma olanağını elde etmiş olduğumu sandım.

«Hani o kavramdan söz etmek yasaktı?» dedim.

«Hangi kavramdan?»

«İşte o!»

«Hangisi yahu? İnsanı çıldırtma.»

«Sonsuzluk»

Rahmi gülerek, «Amma yaptın ha!» dedi, «Eğer öyle bir şey yaparsak kendi aramızda bile söz özgürlüğünü kısıtlamış oluruz. Bu ise karşımıza bilgi edinme yolunda önemli bir engel çıkarır. Ancak, her şeyin bir doğru sırası olduğu gibi her konunun da bir doğru zamanı var.»

***

Rahmi'nin yorulmuş olduğunu fark ettim.

Bunu dile getirince, «Yok canım, sana öyle gelmiş.» dedi ama ben her ne kadar bana da birkaç pas vermişse de topla en çok onun oynamış olduğunu söyledim. *«Artık tadında bırakıp son versek iyi olur.»* demek istediğimi anladı.

«Sahi ya!» diye sözü yine son Fenerbahçe-Galatasaray maçına getiriverdi.

Sanırım ikisi bir takımı, diğer ikisi de ötekini tutuyordu. Aralarında sıkı bir atışma başladı. Ben futbol konusuyla pek ilgilenmediğim için söze karışmayıp onları kendi hallerine bıraktım.

Az sonra Rahmi, benim bu konuyla pek ilgilenmediğimi bildiği için sıkılmaya başladığımı sezdi.

«Haydi bakalım. Bu gecelik bu kadar. Bir başka zaman devam ederiz.» diyerek bir zengin kalkışı yaptı. O ayağa kalkınca, hepimiz sanki "başkan kalkınca herkes kalkar" ilkesine uyar gibi onu izledik.

Hep birlikte çıktılar. Ben hesabı görmek için kalarak onları uğurladım.

Giderken son maçtaki bir olay hakkında tartışmayı sürdürüyorlardı. Kimisi "Düpedüz penaltıydı." derken kimisi "Hiç de değildi." diye diretiyordu.

Akşamın hesabını öderken, «Demek ki böylesine somut ve nesnel olması gereken bir konuya bile farklı görüş açılarından bakılabiliyor. Bu da her konuda görelilik olduğunu bir kez daha gösteriyor.» diye düşündüm.

***

Şu "sonsuzluk" kavramına kafam takılmıştı. Rahmi'nin evren ile ilgili olmak üzere anlattıkları da bana hayli ilginç gelmişti.

Gerçekleri araştırırken bunun boyutunun nereden başlayıp nereye kadar uzanması gerektiğine karar vermek çok önemli gibi görünüyordu.

Bu konuyu kendi başıma biraz araştırıp üzerinde çalışmaya karar verdim. Eğer bir yere saplanıp kalırsam, nasıl olsa Rahmi'ye sorabilirdim. Bir kez de o beni yönlendirmeden çalışmak istiyordum.

Sonrası: Adam Olmak Yolunda (II)